

Србистика *Serbica*

Година I. Број 1/1998.

Обнова србистике

Платформа покрета за обнову србистике
Мемоар о српском језику, књижевности и саборности
Документи Одбора за стандардизацију српског језика
Павле Ивић, Слободан Ж. Марковић, Милош Ковачевић
Наталија Масленикова, Вера Милосављевић

Подсећања

Драган Недељковић, Војислав Максимовић
Слободан Костић

Истраживања

Ново Вуковић, Слободан Калезић
Мирко Скакић, Ирена Арсић

Историје српске књижевности

Нада Савковић, Младен Шукало, Живко Поповић

Књиге

Драган Жунић, Ново Вуковић
Драгољуб Збиљић, Милован Митровић
Петар Милосављевић

**ПОКРЕТ ЗА
ОБНОВУ СРБИСТИКЕ**

UDK 808.61: 886.1

B. K.

Србистика *Serbica*

Гласило Покрета за обнову србистике
Издази четири пута годишње
Издање на Интернету: www.srbistika.org.yu

ПОКРЕТ ЗА ОБНОВУ СРБИСТИКЕ

Србистика / *Serbica*

ИЗДАВАЧ

Друштво за обнову србистике – Центар Приштина

САВЕТ ЧАСОПИСА

Ново Вуковић, председник (Никшић), Синиша Јелушић (Приштина),
Бојан Јовановић (Ниш), Слободан Калезић (Подгорица), Милош
Ковачевић (Бохум), Слободан Костић (Приштина), Војислав
Максимовић (Српско Сарајево), Слободан Ж. Марковић (Београд),
Радмило Маројевић (Москва), Бранко Милановић (Бањалука), Петар
Милосављевић (Нови Сад), Драган Недељковић (Београд), Новица
Петковић (Београд), Дамјан Петровић (Приштина), Драгољуб
Петровић (Нови Сад), Сретен Петровић (Београд-Сврљиг).

УРЕЂУЈУ

Слободан Костић и
Петар Милосављевић
(главни и одговорни уредник)

Секретар уредништва
Драгиша Бојовић

Техничка припрема
Мирјана Исаков
Бранко Милосављевић

Штампа
Sanimex, Београд

Адресе

Друштво за обнову србистике – Центар Приштина,
Филолошки факултет, 38000 Приштина
Слободан Костић, Приштина, Рифата Бурџевића 26/7, тел. (038) 45-980
Драгиша Бојовић, Приштина, Живојина Мишића 7/34, тел. (038) 22-008
Петар Милосављевић, 21000 Нови Сад, Раваничка 9, тел. (021) 54-150
e-mail: urednik@srbistika.org.yu

Рукописе слати на једну од наведених адреса. Претплате слати на адресу
Друштва за обнову србистике – Центар Приштина. Број жиро-рачуна:
48400-678-6-17148. Цена по једном примерку је 33 динара. Годишња
претплата је 100 динара. За иностранство претплата у динарима износи
двоструко. У инострану валути годишња претплата износи 40 DEM или 25
USD.

Пласман часописа: *Art Libri* Београд, Молерова 82/10,
телефон: 011/433-861, телефакс: 011/134-728

САДРЖАЈ

Петар Милосављевић: Уз први број "Србистике"	5
--	---

ОБНОВА СРБИСТИКЕ

Вера Милосављевић: Српска мисао	19
Слободан Костић: Учесницима 14. конгреса Савеза славистичких друштава Југославије	51
Platforma Pokreta za obnovu srbistike	53
Метоар о оживљању и унапређењу српског језика, српске књижевности и српске саборности	61
Слободан Ж. Марковић: Реч на отварању Четрнаестог конгреса Савеза славистичких друштава Југославије	69
Милош Ковачевић: Нови почетак или раскришће србистике	77
Наталија Масленикова: О јединству српске књижевности и српског књижевног језика	91
Документи Одбора за стандардизацију српског језика	99
Павле Ивић: Разрешавање српских језичких проблема	111
Драгиша Бојовић: Друштво за обнову србистике – Центар Приштина	117

ПОДСЕЋАЊА

Слободан Костић: Источник следећег века. Прилог хиландарословљу	121
Војислав Максимовић: Књижевна 1847. година и данашњица	129
Драган Недељковић: Светосавска беседа Србима у Словенији	137

ИСТРАЖИВАЊА

Slobodan Kalezić: Naši italijanisti na slovenskoj obali	143
Mirko Skakić: Vuk Karadžić u svijetlu kritičkih pogleda Meše Selimovića	159
Irena Arsić: Књижевни историчар Драгољуб Павловић	167
Ново Вуковић: О неким књижевним стратегијама у "Златном руну" Борислава Пекића	183

ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Нада Савковић: <i>Историје српске књижевности Стојана Новаковића</i>	201
Mladen Šukalo: <i>"Istorija savremene književnosti kod Slovena"</i> <i>K. Kurijera</i>	213
Живко Поповић: <i>"Српска књижевност XVIII века"</i> <i>Јована Скерлића</i>	221

КЊИГЕ

Драган Жунић: <i>Философија српске митологије</i> (Сретен Петровић, <i>Митологија Срба</i>)	227
Ново Вуковић: <i>Андрић о Његошу</i> (Иво Андрић, <i>Његош као трагични јунак косовске мисли</i>)	232
Драгољуб Збиљић: <i>О српским језичким странпутицама</i> (Милош Ковачевић, <i>У одбрану језика српскога</i>)	236
Милован Митровић: <i>Глас српске савести у немуштом времену</i> (Драгољуб Петровић, <i>Школа немушког језика</i>)	239
Петар Милосављевић: <i>"Антологија савремене црногорске приповијетке"</i> (приредили Слободан Калезић и Војислав Д. Никчевић)	244

Петар Милосављевић (Нови Сад)

УЗ ПРВИ БРОЈ “СРБИСТИКЕ”

Српска филолошка традиција је у титовском периоду била одгурнута, Србима је, као народу, тако угрожен субјективитет, процеси се и даље одвијају неповољним током, због тога је потребно заузети јасне ставове према филолошком наслеђу из титовског периода, наћи излаз у језичком и књижевном разлазу Срба и Хрвата. Кључно питање у том разлазу је однос према језику и књижевности старих Дубровчана, које садржи низ неприхватљивих импликација које су присутне у настојањима да се Дубровчани искључе из српске филолошке традиције и да се Срби у филологији понашају према пројекцијама загребачког лексикографског и филолошког центра. Затим се у тексту говори о потреби обнове србистике, о потреби напуштања позиција сербокроатистике, о потреби обнове славистике, о функцији србистике у саборности српског народа, о полицентричности српске културе, о проблемима српске енциклопедистике, о потреби за реформом образовног система са становишта србистике и о плановима Друштва за обнову србистике.

Кључне речи: Друштво за обнову србистике, србистика, српска филологија.

1.

Године 1993. на симпозијуму о Црњанском у Новом Саду десило се да седим у друштву Петра Џаџића и Вука Крњевића. Поводом мог излагања пита ме Крњевић: Где је то Павле Поповић тврдио да је дубровачка књижевност српска? То питање дугогодишњег уредника једног од водећих српских књижевних часописа било би чудно за оне који добро знају за главну књигу Павла Поповића *Преглед српске књижевности*. Између 1909. и 1941. година ова књига доживела је петнаестак издања. Трећина књиге

посвећена је дубровачкој књижевности (а друге две трећине посвећене су народној и старој).

За наше прилике ово питање, међутим, није чудно и, у сличним ситуацијама, могли би да га поставе и други српски интелектуалци нарочито из млађих генерација. Њих није нико, путем редовне наставе, обавезао да упознају дело једног од најзначајнијих српских филолога, незваничног шефа “београдске школе”, Павла Поповића. Штавише, главно дело тога филолога било је стварно, мада не и формално, забрањено. Ниједно издање те важне историје српске књижевности није се појавило после Другог светског рата, а концем чездесетих година чувени професор дубровачке књижевности Мирослав Пантић нападан је што је поменути књигу Павла Поповића уопште понудио као лектуру својим студентима.

Павле Поповић није био једини историчар српске књижевности који је сматрао да је дубровачка књижевност део српске књижевности. Тако су мислили и сви други српски стручњаци, све до последњих неколико деценија. Поповић такође, није био једини писац кога је у периоду после Другог светског рата било непожељно читати већ само један од многих. Постоји, ипак, разлика у третману филолога и других писаца који су, такође, били забрањивани. Знало се и писало због чега су били непожељни Дучић, Црњански, Драгиша Васић, Слободан Јовановић, владика Николај. Питање зашто су непожељни Стојан Новаковић, дум Иван Стојановић, Тихомир Остојић, Андра Гавриловић, Павле Поповић и други слични филолози није се ни постављало.

Сада постају све јаснији разлози за њихово потискивање. Они су сметали зато што представљају српску филолошку традицију која је имала другачије одговоре на нека питања националне књижевности од хрватске филолошке традиције, посебно у случају дубровачке књижевности. Пошто две традиције, са различитим одговорима, нису могле да коегзистирају у истим енциклопедијским решењима и у истом образовном систему, једна од њих је морала да буде одстрањена. Механизми власти у Титовој Југославији обезбедили су хрватској традицији премоћ.

После Другог светског рата створене су генерације и генерације стручњака за српскохрватски језик и југословенску књижевност којима је било ускраћено да знају управо оно што им је била најужа струка: да знају шта су пре њих мислили о српској књижевности домаћи и страни научници који су се том књижевношћу

бавили. У том периоду пожељни су били академици, професори универзитета, уредници часописа и издавачких кућа који су игнорисали српску филолошку традицију. Имао је шансе да успе онај који покаже да за такву традицију не зна, а још више онај који је спреман да је омаловажи или кривотвори.

2.

Питање дубровачке књижевности није само једно од спорних питања између Срба и Хрвата већ је то кључно питање, питање свих питања. Од одговора на то питање зависе одговори и на друга питања која се тичу не само српске књижевности него и српског језика.

Доситеј и Вук, а тако и сви велики слависти њиховог доба (Добровски, Копитар, Шафарик, Миклошић) сматрали су да се српски и хрватски језик разликују. Дубровчани су, по њима, говорили и писали српским језиком. По тој основи и дубровачку књижевност су и они и њихови следбеници сматрали делом српске књижевности. Нису ни могли да је схвате као део хрватске књижевности зато што није писана на хрватском језику.

Став да је дубровачка књижевност истовремено и део хрватске књижевности почео се наметати тек у другој половини 19. века упоредо са наметањем става да је српски језик истовремено и хрватски, тј. да га треба звати српскохрватски, односно хрватски или српски. Прихвативши парадигму о српскохрватском језику као заједничком језику Срба и Хрвата, истакнути појединци међу Србима и њихове институције морали су да прихвате и став да је дубровачка књижевност заједничка.

Став да је дубровачка књижевност само хрватска истицали су неки Хрвати још у 19. веку. Заступао га је једно време и Јагић, јер је у дубровачкој књижевности видео основу чакавског језика који је хрватски. Али је у полемици око тога питања са Миланом Решетаром, Србином католиком из Дубровника, који ће му постати зет, одустао од свога становишта и до краја живота заступао је став да је Дубровник заједничко добро Срба и Хрвата. Питање је било одвећ крупно и Јагић је на такво решење пристао упркос чињеници што је Србе и Хрвате делио по вери а не по језику.

Тек од шездесетих година овога века, дакле, у Титовој Југославији, почев од едиције *Српска књижевност у сто књига*, која

је објављена 1958-1966 без прилога из дубровачке књижевности, српске институције и појединци су прећутно, почели прихватати став да је дубровачка књижевност само део хрватске књижевности.

3.

После овог принудног решења о хрватској припадности дубровачке књижевности, које је наметнуто без научне расправе, стале су се јављати тезе да су Хрвати први, па тек потом Срби, писали на (истом) народном језику. Овим је грубо сугерисано да су стари Дубровчани заиста били Хрвати. Притом, нити се могло доказати да су се стари Дубровчани сматрали Хрватима нити да су језик називали хрватским.

Са хрватске тачке гледишта теза да је дубровачка књижевност писана на српскохрватском, односно хрваткосрпском језику, имала је једну слабу страну. Она је остављала могућност да је та књижевност, бар по језику, део српске књижевности, самим тиме што припада књижевности српскохрватског језика. Било је зато потребно доказати да су стари Дубровчани писали на хрватском језику. За ово је било неопходно одвојити хрватски језик од српског и доказати да су то два језика при чему је језик дубровачке књижевности хрватски језик. Хрватска страна је за то одавно била спремна. Проблем је био како то учинити на српској страни. Он је решен на већ опробан начин: помоћу тројанских коња у главним српским институцијама. Неколико потеза учињених у њима последњих година јасни су знакови спровођења такве хрватске политике. У Библиотеци Матице српске, на пример, у којој се књиге разврставају по језицима, па су књиге српскохрватског језика чиниле исту језичку групу, почетком деведесетих је извршена пресигнација. Српскохрватски језик је механички подељен на српски и хрватски а књиге дубровачких писаца сврстане су у групу оних писаних на хрватском језику. У штампаном каталогу *Библиотека Саве Текелије* који је објављен 1997. представљене су, у посебној групи, књиге писане на, тобоже, хрватском језику и међу њима Гундулићев *Осман*. Да би се ствар што чвршће потврдила са српске стране, Библиотекарско друштво Србије је том каталогу доделило новоустановљену награду која носи име Стојана Новаковића. Овај случај није изузетак. Исте 1997. године Међународни славистички центар у Београду објавио је хрестоматију под насловом *Српска књижевност*, избор текстова намењен

страним славистима који студирају српски језик. Без икаквог објашњања из те књиге изостављени су дубровачки писци.

Дакле, од оног питања о Павлу Поповићу постављеног ми 1993. године до 1998. ствари се нису промениле напоље ни за Поповића ни за српску књижевност.

Ови потези угледних српских институција кореспондирају са истовременим настојањем да се досадашњи јединствени српско-хрватски језик подели по линији варијаната (источна и западна) на два језика, српски и хрватски. Ово хрватско настојање било се примило и на српском тлу и у једном тренутку је изгледало да је раздвајање или черечење српског језика успело. Скупштина Републике Српске је била донела закон 1995. о обавезном коришћењу екавице у школству и службеној употреби. Зашто би се Срби одрицали своје и Вукове ијекавице ако не у корист Хрвата! Иза овога чина стајало је не само руководство новостворене српске државе у Босни и Херцеговини него и неки значајни лингвисти у Србији. Био је то врхунац успеха хрватске стратегије. Ако се Срби одричу ијекавице, ништа није лакше него доказати да су стари дубровачки писци били и по језику хрватски али и да су народне песме које је Вук скупао, у ствари, хрватске, да су Његош и Ћопић, и Селимовић писали хрватским језиком. Ова законска одредба у Републици Српској на срећу већ 1997. стављена је ван снаге.

4.

За Србе Дубровник никад није био превасходно територијално питање, већ питање њихове традиције. Не може да се очува српска традиција, а да се Срби одрекну дубровачке књижевности. То треба да буде јасно и самим Србима, али треба да буде јасно и другима. А ево зашто је то питање важно.

а) Ако се каже да је језик старих Дубровчана био хрватски, онда је такав и језик дубровачког залеђа. А пошто залеђе говори ијекавски, тиме се практично тврди да је ијекавско наречје хрватско. Ијекавско наречје, или како га је Вук звао, “јужно” или “херцеговачко”, протеже се све до линије Лозница, Краљево, Дечани. Прихватити став да је то “јужно наречје”, на којем је Вук једино писао, западна или хрватска варијанта српскохрватског језика била је бесмислица, а још већа је бесмислица прихватити став да је она исто што и хрватски језик. Али се и та бесмислица може

наметнути ако иза ње стоје ауторитети. На жалост, и ту бесмислицу, у разним видовима, подржавају и неки српски филолози. Да није тако не би Матица српска у најновије време, супротно својој дугој традицији, покривала становиште да је Гундулић хрватски писац, односно да је писао на хрватском језику.

Такви ставови се морају, као неутемељени и неприхватљиви у потпуности одбацити. То је практично већ учињено на првом састанку Одбора за стандардизацију српског језика (12. XII 1997). Природно је отуда да се и у питању језика којим су говорили стари Дубровчани дође до става који је непосредно пред Други светски рат изразио Милан Решетар, највећи филолог кога је Дубровник дао: "ко дијели српско од хрватскога мора признати да је Дубровник по језику био увијек српски" (видети у мојој хрестоматији *Срби и њихов језик*, 1997, стр.355).

б) У десетотомној Историји српског народа, коју је издала Српска књижевна задруга у два издања, из српске књижевности је изостављена дубровачка књижевност, али је, као српска, приказана бококоторска. Такво решење не може се сматрати прихватљивим, већ само привременим. Природније би било да је књижевност која је настајала у Боки Которској третирана заједно са дубровачком, јер са њом, упркос специфичности, чини једну целину. Уколико дугорочно победи став да је дубровачка књижевност хрватска, може се очекивати да победи и став да је њој блиска бококоторска књижевност, тј. књижевност садашњег Црногорског приморја, такође хрватска, са свим последицама које таква теза подразумева.

в) Косовска легенда почела се стварати око Крушевца и на Косову, али је завршне облике добила на подручју Дубровника и Боке Которске. По тумачењу које је утемељено у српској филолошкој традицији – косовски циклус народних песама је творевина српског народа, свеједно да ли православне или католичке вере. Али постоји и друго тумачење, које долази са друге стране: да су српске народне песме, у ствари, хрватске, али је Вук Караџић јунацима тих песама давао српска имена. Такве ставове је јавно испољавао Франо Супило у листу *Црвена хрватска* крајем прошлог века (Видети о томе у књизи Виктора Новака *Вук и Хрвати*, 1966, стр. 533-534). Истицањем тезе да су стари Дубровчани били Хрвати посредно се сугерише и ово накарадно схватање о српској народној поезији. Или како је Супило говорио: да су Хрвати певавали Србима народне песме и да без таквих Хрвата не би ни

било оне народне поезије коју је Вук свету представио као српску. Из тога би следило да тако нешто као што је српска народна књижевност уопште не постоји. Ако се има у виду овај смер деловања, јасно је зашто се данас у српским академским круговима и у српским националним институцијама неосетно протура схватање да српским народним песмама треба брисати из назива реч српске.

г) Ако се прихвати став да је дубровачка књижевност хрватска, онда испада да Срби немају књижевност средњег доба, тј. прелазни период између старе и нове књижевности у којем су настале тзв. покрајинске књижевности писане штокавским дијалектом, тј. српским језиком. Испашће по томе да се Доситеј Обрадовић није угледао на Антуна Матију Рељковића или Вида Дошена као на истојезичке писце друге вере, већ као на хрватске писце, како ови себе, а ни њихови савременици, нису видели, јер су ти писци писали на језику другачијем од језика који се тада звао хрватски. Исто тако, испашће да је Вук Караџић почео да скупља народне песме по угледу на Андрију Качића Миошића, као хрватског писца, како овај себе није видео, јер се јасно изјашњавао, мислио и деловао као Словин, па га је и Вук могао наставити као истојезичког писца и припадника исте традиције. Ћириличко издање Гундулићевог *Османа*, појавило се 1827. у Пешти, годину дана после латиничког дубровачког издања овог спева, из насушне потребе да се српском читалаштву што више приближи спев који на његовом језику опева његову историју. Први илирци, који су углавном били кајкавци и чакавци, тек су учили да читају и пишу туђим језиком, штокавским, тј. српским, кад је Његош 1841. поклатио на Цетињу чакавцу Антуну Мажуранићу Гундулићевог *Османа*. С те тачке гледишта став да српска књижевност нема везе са тзв. покрајинским књижевностима средњег доба, а пре свих дубровачком, такође је бесмислица.

д) О природи и статусу дубровачке књижевности постоји у прошлости обимна и релевантна литература. На основу те литературе, поготово из ранијег периода, тешко би се могло закључивати да је та књижевност третирана као хрватска, а поготово да је третирана као само хрватска. А да би се теза о дубровачкој књижевности као само хрватској уопште могла наметнути било је потребно склонити из видокруга непожељне чињенице. То је један од главних разлога што су српска и славистичка филолошка традиција у периоду Титове владавине биле одстрањене. Хиљаде

и хиљаде страница часописа као што је и онај што га уређује господин Крњевић могу да потврде да је то ефикасно учињено. По едицији *Српска књижевна критика*, која има 25 томова, испада да Срби у последња два века уопште и нису размишљали о Дубровнику и дубровачкој књижевности.

Став да је дубровачка књижевност само хрватска нема за последицу само ампутирање једног значајног дела српске књижевности. Он тражи да се чињенице прошлости и надаље ефикасно сакривају или још горе од тога: да се сви српски филолози прошлости (Вук Караџић, Стојан Новаковић, Светислав Вуловић, дум Иван Стојановић, Милан Решетар, Јован Грчић, Тихомир Остојић, Андра Гавриловић, Павле Поповић, Јован Скерлић итд.), прогласе за лаже и преваранте који су мегаломански посезали за туђим. Тако нешто могу да дозволе само неодговорне српске власти, неодговорне српске институције и неодговорни појединци из сфере науке, културе и политике.

5.

Српски филолошки субјективитет угрожен је већ у 19. веку кад је Даничић, а за њим и неки његови следбеници, прихватио став илираца и Јагића да Срби и Хрвати имају заједнички језик, српскохрватски, и истовремено прихватио Југославенску академију зnanости и умјетности као заједничку институцију Срба и Хрвата, односно Југословена. Али су Срби, и после тога Даничићевог чина, и упркос њему, и упркос неговања заједништва са Хрватима, деценијама јасно знали и показивали која је њихова књижевност и који је њихов језик. Крупна промена губитка идентитета десила се тек у Титовој Југославији када је Србима ампутирана њихова национална филологија и тиме им одузето памћење. То је једна од највећих штета које им је период социјализма причинио. Сад се тек у пуној мери показује да је комунистички режим био ефикасно средство у рукама хрватске филологије. Оно што она није могла да постигне филолошким аргументима, постижавала је политичким и парapolитичким средствима.

У овом тренутку међу Србима полако пробија свест да се њихова елита у Титовом периоду, није ни понела нити могла понети у складу са српским националним интересима и на нову историјских задатака. Нема, међутим, јасне свести о томе да се

српска елита понашала тако зато што је и плански, идејно и кадровски била стварана и усмеравана из загребачког филолошког центра, формираног око Југослаvensког лексикографског завода, који је номинално био створен да делује као заједнички интегративни центар југословенске државе.

Због тога је важно да се имају у виду два природна става која се у овој ситуацији могу заузети:

а) Ништа што је урађено у Титовој Југославији на пољу филологије не би требало прихватити као трајно решење, јер су сва решења, која се тичу интегритета српског језика и књижевности, изнуђена средствима које наука никако не може да призна као легитимна.

б) Претходни став не имплицира одбацивање свега што је урађено у време титоизма, већ само налаже да се о проблемима научне природе говори на начин који одговара достојанству науке.

Неозбиљно је веровање и са хрватске и са српске стране, и са сваке друге, да је нешто у овој области коначно решено, пресуђено, изгубљено или добијено ако се не заснива на аргументима већ на политикантској махинацији или грубој сили. То важи и за статус дубровачке књижевности. Или шире казано: то важи за ставове који се тичу целовитости српске културе уопште и српске филолошке традиције посебно. Српске филологије или србистке у правом смислу не може бити без јасних погледа на јединство српског језика и српске књижевности, на историјско, етничко и језичко јединство српског народа уопште.

6.

Није српски језик једини у Европи од кога се прво могу направити два, па три, или евентуално четири језика. Ситуација српског језика и популације која њим говори данас је целом свету на видiku. Велики експеримент са том популацијом последњих година учинио је да на пробу нису стављени само политичари и авантуристи, већ и научници. Дупли аршини који се могу ефикасно спроводити у политици, не могу и у науци, ако научници хоће да сачувају достојанство науке.

7.

Да би повратили субјективитет који им је озбиљно нарушен у Титовој Југославији, да би оздравили од болести историјског заборава која их је снашла и да би се духовно окрепили, Срби морају свесно и програмски да раде на повраћају памћења о себи. Из те потребе и настао је Покрет за обнову србистике. Природни развој догађаја је учинио да се он промовише у оквиру Видовданских свечаности 1997. у Приштини, и да прво упориште нађе у тој старој српској престоници. Овде је формирано и Друштво за обову србистике 9. октобра 1997. и његов први центар, Центар Приштина. Оснивање часописа *Србистика* први је значајнији потез овога Друштва и његовог оснивача проф. др Слободана Костића.

И Покрет, и Друштво и Центар Приштина, и други центри који се оснивају, имаће више задатака. Али један од њих је основни: обнова српске филолошке традиције, односно обнова србистике.

Духовна обнова или духовно преображење - то није циљ само Покрета за обнову србистике већ вид општег националног расположења. Покрет за обнову србистике тим расположењима треба да пружи конкретне одговоре и конкретна решења која се могу наћи у области филологије.

8.

Часопис *Србистика* оснива се да би се оствариле идеје Покрета и Друштва за обнову србистике које је основано у Приштини. Ово није тренутак повољан за часопис са оваквим програмом. Све главне српске институције данас, читав српски естаблишмент, у односу на српски језик и књижевност, стоје још увек претежно на позицијама дисциплине која је деценијама суверено владала: на позицијама сербокроатистике.

Сербокроатистика је била могућа само на темељу уверења да Срби и Хрвати имају заједнички језик. А двочлано име језика, иначе беспримерно у свету, било је могуће на основу идеје да су Срби и Хрвати један исти народ. Обе те идеје биле су у поствуковском периоду наметнуте са хрватске стране. Откако се са хрватске стране тврди да су Срби и Хрвати два народа који имају своје посебне језике, пред Србима стоји историјска обавеза да направе филолошки разлаз са Хрватима. Тај разлаз је неминован

и он, са српске стране, треба да се изведе озбиљно и принципијелно. Теоријску основу за тај разлаз треба да пружи србистика као дисциплина која се обнавља на основама српске филолошке традиције, са ослонцем на стару славистичку традицију и у сарадњи са савременом славистиком и филологијом уопште.

Крајњи је циљ тога ангажовања да Срби, упркос свему неповољном што им се десило и што им се још дешава, нађу своје место међу другим народима, па и да српска филологија, србистика, нађе место међу другим националним филологијама, према истим принципима и на сличним идејним основама. То налажење историјског излаза могуће је у пуном смислу кроз обнову и јачање србистике и упоредо кроз обнову и јачање славистике. Другим речима, Срби као народ треба да имају оно што за сада немају: јаке србистичке и јаке славистичке центре.

9.

Србистика, као национална филологија српског народа, такође треба да допринесе да се Срби не одрођавају. Такав је задатак и других националних филологија у свету. У периоду титовске Југославије на сваки облик српске саборности гледало се као на “вертикално повезивање”, тј. као на националистичко и негативно. Зато је важно имати принципијелан став да не може бити негативно вредновано код Срба оно што је за друге народе нормално и пожељно. Часопис *Србистика* ће се залагати да задатак националног окупљања међу Србима победи и постане нормална и пожељна појава баш као и код других народа који држе до себе и свог опстанка.

10.

Са идејом о обнови србистике поставило се и питање центра који би заменио онај доскора неприкосновени, загребачки. Потребна за стварањем новог центра испољила се, изгледа, најпре у Никшићу, међу филолозима који су се супротставили сербокroatистичким тенденцијама главних српских центара као што су Београд и Нови Сад. Са оснивањем Друштва за обнову србистике такав центар се почео још одређеније изграђивати и у Приштини. Све јасније постаје, међутим, да српски филолошки центар не треба географски лоцирати. Српска култура, кад је била најмоћнија, била је полицентрична. Исто је било и са српском фило-

логијом. И она је била најмоћнија кад је имала значајне представнике у Бечу, Пешти, Новом Саду, Београду, Дубровнику и Загребу. А била је најспутанија кад је сва била подређена једном лексикографском и филолошком центру, оном загребачком, који се номинално звао југословенски. Оснивање Института за србистику у Чикагу (1995) позитиван је знак. Добро би било да се слични центри јаве и другде у свету где Срби живе и да се они међусобно повезују. Више него иједна друга снага, филологија, изграђивана у духу националне традиције, може да нас организује као народ.

11.

Друштво за обнову србистике и часопис *Србистика* неће моћи да обављају послове који следују једној професионалној националној институцији енциклопедистике и лексикографије. Али они ће, као део свеопштег Покрета за обнову србистике, моћи да указују на стратешке оријентире којих се треба држати. Срби су учествовали у раду на енциклопедијама Југославенског лексикографског завода у Загребу, али тачка гледишта на којој су те енциклопедије биле грађене није била утемељена у српској филолошкој традицији, тако да се те заједничке енциклопедије не могу сматрати и српским. Будућа српска енциклопедистика и лексикографија биће српске уколико буду утемељене на основама србистике, заправо ако буду представљале њен највиши израз и резултат.

12.

Цео српски образовни систем, установљен и у првој и у другој Југославији, био је изграђен на темељу сербокroatистике. Резултати тога образовног система приликом разбијања друге Југославије показали су се као погубни: десетине хиљада младих напустило је отаџбину не налазећи дубље мотиве да се веже за унесрећену земљу и народ. Дубља и перспективнија од свих друштвених трансформација биће она која цео образовни систем буде преобразила тако да буде заснован на темељу сличном ономе које друге националне филологије пружају својим народима, а у нашем случају то значи на темељу србистике. Око тог основног задатка треба да се опredeле сви основни друштвени чиниоци.

13.

Друштво за обнову србистике – Центар Приштина има у плану да организује или иницира више симпозијума у свим садашњим српским републикама, са циљем да се преиспитају све области српске филологије. Добро би било да и часопис *Србистика* и поменуто Друштво смогну снаге да такав посао обаве. А још боље би било да се такво преиспитивање схвати као општи правац деловања и заједничка обавеза.

14.

Уредништво *Србистике* ће настојати да у часопису оствари прокламовану стратегију. Али то не значи да ће сви текстови које објављује бити у свим детаљима сагласни са ставовима уредништва или са пожељним тоном саопштавања. Стратешка опредељења часописа моћи ће да се остваре и кроз неопходни дијалог. Тражење најбољих решења и неговање културе дијалога треба да буду доминантно опредељење наше средине.

Србистика ће објављивати текстове на два садашња српска писма: ћирилицом и латиницом. Друга реч у наслову часописа, *Serbica*, писана латиницом, јесте други, латински, назив за србистику, који је такође у употреби. Њено присуство у наслову часописа треба схватити као жељу за широм међународном комуникацијом и тежњу да се сачува и тај елеменат традиције. *Србистика* ће имати и електронско издање на Интернету.

Petar Milosavljević

“SERBIAN STUDIES” MAGAZINE – EDITORIAL

The tradition of Serbian philology was marginalized during Tito's era; thus, the subjectivity of Serbian people was threatened; there is a continuation of some unfavourable processes today; the situation requires taking firm stands on philological heritage of Tito's era; the necessity for determining the split between the language and literature of the Serbs and the Croats. The crucial question concerning the split is the attitude towards the language and literature of the old Dubrovnik, which contains a number of unacceptable implications present in an attempt to exclude Dubrovnik from Serbian philological tradition, as well as to make the Serbs follow the plans of Zagreb's lexicography and

philology center. There is also a discussion on the need to reestablish the Serbian studies; on necessities to abandon the Serbo-Croat positions; on reestablishing Slavonic studies; on the function of Serbian studies in the achievement of unity among the Serbian people; on polycentricity of Serbian culture; on the problems of Serbian encyclopaedism, on the necessities to reform the educational system when Serbian studies are concerned; on the future plans of the Society for the Restoration of Serbian studies.

Key words: Society for the Restoration of Serbian studies; Serbian studies; Serbian philology.

Вера Милосављевић (Нови Сад)

СРПСКА МИСАО

Рад је одломак из необјављене књиге *Сава Текелија и српска мисао*. Појам српска мисао узима се у значењу: мисао о српском народу. Српска мисао се концентрише око четири основне идеје и четири историјска еквивалента тих идеја. То су: 1. Идеја народне државе проистекла из свести о посебности српског народа и, као историјски еквивалент, средњовековна Србија Немањића. 2. Идеја континуитета кроз веру у Бога, Христа Спаса и Духа Светог и, као историјски еквивалент, Бој на Косову и пропаст средњовековних српских држава. 3. Видовдански завет или идеологија слободарства са идејом васкрснућа у основи и, као еквивалент, Први и Други српски устанак, обнова српске државе и борбе за ослобођење поробљене браће. 4. Идеја о успостављању целовитости српског народа кроз супротстављање вештачкој подели на Исток и Запад и, као историјски еквивалент, стварање Југославије.

Српска мисао тешко хвата своје светосавске корене јер су на њој поломљене многе гране. Једна од тих грана је и дело Саве Текелије (1761-1842) које доскора није било проучавано. У његовим списима промишљане су све основне идеје српске мисли: идеја државе, идеја континуитета, идеја слободе, идеја народне целине. Са просветитељском вокацијом Текелија је радио и на практичном остваривању националног просветног и културног програма за који се био определио.

Кључне речи: Сава Текелија, српска мисао, национални програм.

Друга синтагма из наслова ове књиге – српска мисао – тражи одређено објашњење. Не може постојати народ на овом свету ако не постоји идеја тога народа и жива мисао о њему. Промишљање националне егзистенције и есенције најчешће се означава као национализам. Национализам као стање свести, гледано у историјском контексту, јављао се као израз природних људских права на

живот у слободи и на мир у сопственој кући. Такав национализам, у сукобу са тоталитарним идеологијама које су гушиле националне покрете и у име којих је народима укидана слобода, незаслужено је проглашаван негативном историјском појавом.

Српска мисао бави се судбином и смислом постојања српског народа и заснива се на свести о народном идентитету. Та свест је стара колико и српско име. Трагови овог имена налазе се у најдубљој прошлости (Олга Луковић-Пјановић, 1990). Знање о древној прошлости Срба није, међутим, систематски неговано у националним наукама, па је у њему доста празнина. Недовољно су познати они простори и периоди у којима Срби нису били самостални, па су називани и другим именима. Правим својим именом Срби су се звали кад су били слободни (Милош С. Милојевић, 1872).

Знање о посебности, колективно несвесно и осећање припадности српском етносу изражени су у артефактима као што су: језик, писани споменици, градитељство и друге рукотворине, усмено предање и уметничко стваралаштво. У њима су сачувани модели: начин живота, духовна и верска стремљења, облици привредне и политичке организације, народни обичаји и вештине (од борилачких вештина до дечјих игара), етички и естетички ставови, онтолошки и аксиолошки принципи. Свест о народном идентитету или српска идеја подржана је и научно обликованом сликом о српском народу. И та свест и та слика у сталном су кретању. Али постоје и неке константе на које ће овде бити указано.

Српска мисао концентрише се око четири основне идеје и четири историјска еквивалента тих идеја. То су:

1. Идеја народне државе проистекла из свести о посебности српског народа и, као историјски еквивалент, средњовековна Србија Немањића.
2. Идеја континуитета кроз веру у Бога, Христа Спаса и Духа Светога и, као историјски еквивалент, Бој на Косову и пропаст средњовековних српских држава.
3. Видовдански завет или идеологија слободарства са идејом васкрснућа у основи и, као еквивалент, Први и Други српски устанак и обнова српске државе.

4. Идеја о успостављању целовитости српског народа кроз супротстављање вештачкој подели на Исток и Запад и, као историјски еквивалент, стварање Југославије.

Између ове четири основне идеје које представљају стубове носаче српске мисли и четири стожерне тачке српске историје током последњег миленијума крећу се свеколика промишљања српске егзистенције и есенције и простиру се векови народног живота и стваралаштва. И српска мисао и народни живот у свом историјском трајању имају узлазне линије које воде ка врхунцима самосвести и пуноће живота, али и падове и поразе. И српска државна идеја и опредељење за царство небеско као за вечни живот и слободарски дух и идеје о целовитости народа имају своју позитивну и негативну страну којима утичу на судбину српског народа. Али те основне идеје: идеја самосталне државе, идеја континуитета, идеја слободе и идеја народне целовитости чине матрицу егзистенције српског народа и главне правце промишљања његове судбине.

Идеја народне државе

Са дугом и снажном традицијом живота у племенској заједници, као народ посебног имена, језика, обичаја и облика народног живота, Срби су у средњем веку, нарочито после примања хришћанства, чврсто пригрлили идеју народне државе као пут самостварања и самоодржања. Примајући хришћанство из оба црквена центра, Рима и Цариграда, Срби су остали трајно подложни јурисдикцији Источне и Западне хришћанске цркве. Ове су на Балкану шириле сфере свога деловања једна на рачун друге утичући тиме на духовни живот и организацију цркве код Срба али и на обликовање њиховог државног живота. Насупрот овом устаљеном схватању јавило се становиште о српској државности старој четири хиљаде година (Јован И. Деретић, 1966).

Подвојеност хришћанске цркве, као првенствено политичка чињеница, наметнула је идеју о две културе и две цивилизације, источне и западне, у оквиру хришћанства. Та подвојеност погађала је српски народ кроз историју, распињала га и делила зависно од односа снага у његовом окружењу и од његове способности да се одупре сопственом расипању. У томе отпору изграђена је српска мисао.

У борби раних средњовековних српских земаља за државну самосталност први је искористио политичку моћ једног верског центра зетски краљ Михаило Војисављевић. Он је од папе Гргура VII добио краљевску круну (1077), а Барска архиепископија, добила је карактер државног црквеног центра. Тако је Зета, иако млађа од Рашке по свом настанку, прва имала своју црквену самосталност и она је дуго остала не само државни него и црквени центар Срба. Иако је била припојила себи и Рашку и Босну и Херцеговину, Зета, подложна само једном центру моћи, није могла да издржи притисак са друге стране, из византијског Цариграда. Точак судбине се окренуо и Зета је постала део Рашке, другог српског краљевства које је имало више успеха у балансирању између Истока и Запада.

Једна друга рана јужнословенска држава, Хрватска, која је много мање била изложена притиску византијског Истока и ослањала се само на једну страну, западну, била је такође краткога века (925-1102). Рано потпавши под католичку Угарску, Хрвати су свој пут и свој смисао у потпуности подредили тежњи папске курије за великом католичком световном државом са папом на челу. Они су се тиме за дуги низ векова, а можда и заувек, одвојили од пута којим су ишли Срби.

Срби су тежили самосталној народној држави какву су и створили у доба Немањића. И раније, а нарочито од жупана Вукана и Уроша у дванаестом веку, Срби су се осамостаљивали са ослоном на обе стране: и на Исток и на Запад, и на католичку Угарску и на православну Византију, али са променљивим успехом. Тек Стефан Немања и његови синови успели су да учврсте рашки престо, проширили су границе државе и утрли пут њеном даљем развоју. Они су имали истовремену или бар наизменичну подршку са обе стране. Временом су научили не само да се супротстављају силама у своме окружењу, што је било неизбежно на путу до самосталности, него и да се мире са странама у сукобу и да непријатеље претварају у пријатеље и савезнике.

Немања је био велики владар не само по ономе што је сам остварио у Рашкој него и по синовима који су продужили његово дело са још већим успехом. То је један од најсрећнијих удеса у српској историји каквих није било много. Најмоћнији српски владари, цар Душан и босански краљ Твртко, које је смрт задесила изненада и пре времена, док су били у пуном напону снаге, нису за собом оставили моћне наследнике. Узрок распада њихових

држава ипак не би требало тражити првенствено у slabим наследницима него у слабостима њихове државне концепције.

Стварање друге српске краљевине на Балкану, Немањихке Србије и истовремено стварање и јачање српске православне народне цркве највиши је врхунац у средњовековној, а можда и у целокупној српској историји. Никада свест о идентитету, о интересима и потребама српског народа није била тако јасна, једнодушна и ефикасна као тада. Средњовековно културноисторијско, државноправно, црквено и духовно искуство дало је темеље и будуће правце српској мисли.

Православље Светога Саве, као вера и као црквена организација, значило је окупљање и обнову источног хришћанског света у време када је он био разбијен и потиснут из свог европског средишта Латинским царством у Цариграду. Доносећи хришћанску просвећеност и националну самосвест српском народу, законитост и етичност, православље Светога Саве дало је Србима велику снагу, уздигло је њихову духовност и филозофију живота на веома високи ниво. Светосавље је било привлачно и другим православним народима и остало је једна од најлепших творевина православног света уопште.

Српско православље није било нетрпељиво према католичкој цркви. Утицај католичке цркве у Немањихкој држави није насилно потискиван нити је он био мали. Католика је било и у самој Немањиној породици и пре и после Светог Саве. Рођени брат Савин, Вукан, био је католик. Иако је Немањихка држава преузимала и примењивала достигнућа источне византијске државности и духовности, она је била отворена и према западном католичком свету и у политици и у привреди и у култури. Без обзира на променљиви интензитет тих веза, она је била спона између Истока и Запада. Свети Сава је 1221. године то овако описао:

“Исток је мислио да смо Запад, а Запад да смо Исток. Неки од нас су погрешно схватили наше место у овом сукобу струја, па су викали: ми нисмо ни једна ни друга страна; а неки да смо искључиво једна или друга! А ми смо Срби, кажем ти Иринеју, судбином предодређени да будемо Исток на Западу и Запад на Истоку, и да признајемо изнад себе само Небески Јерусалим, а на земљи – ништа.”¹

1 Наведено према: Владета Јеротић, *Вера и нација*, Београд 1995, 42.

Католичка црква ипак није могла у Немањинској држави да сачува онако снажан утицај какав је раније имала међу Србима јер није подржавала концепт националне државе. Срби су, међутим, сматрали да сваки народ има право на самосталност и слободу. Свети Сава је много полагао на сарадњу са другим народима и узajмну помоћ, али никада није српску државну идеју, Немањинску династију или српску цркву наметао другима. Смрт га је затекла пошто је управо био обавио посао за бугарског цара Асена II на учвршћивању самосталности бугарске цркве.

Сви Срби у средњем веку нису живели у Немањинској Србији нити у Босни која је такође била српска. Живели су они и у другим државама које су окруживале Србију и са којима је она настојала да има пријатељске односе. Немањини су подизали српске манастире и изван граница Србије. Иако се Србија била уздигла на принципу народне државе, она није настојала да се сви Срби окупе у једној држави.

Принцип народне државе нарушен је тек у Душановом царству. Са њим је дошло до наглашеније византинизације Србије која је од народне краљевине постала мултинационална империја са једноверним православним народима: Србима, Бугарима и Грцима. Цар Душан је тиме довео у питање и саму српску државну идеју.

Када је, суочен са потребом одбране хришћанског света од турске опасности, цар Душан понудио папској курији да ће прихватити врховну црквену власт Рима, односно унију, уколико му папа призна улогу хришћанског капетана, главног заповедника у хришћанским борбама са Турцима, папа је тај предлог одбио. Душан је тражио гаранције за политичку самосталност своје државе и сигурност своје династије. Желео је да заштити престо од оних војсковођа који би дошли да помогну у борби против Турака, а могли би да се наметну као господари. Цар и папа су се добро разумели, али је сваки бранио своје интересе. Било је то кобно за Европу и за хришћански свет. Њихов највећи неуспех, па и грех, у томе је што нису успели да сопственом снагом одврате Турке од најезде.

Од принципа националне државе у средњем веку одступио је и суверен друге средњовековне српске државе на Балкану, краљ Твртко и то када је био на врхунцу своје моћи. Твртко није одолео да у границе Босне, када му се за то указала прилика, укључи и хрватске земље и хрватски народ. Та и таква Тврткова Босна била

је прва српскохрватска држава на Балкану која се распала убрзо после преране и изненадне смрти свога творца. У Твртково време Хрвати су већ вековима били посебан народ.

Ни Тврткова ни Душанова творевина, мада две најјаче државе у своје време на Балкану, не могу се сматрати врхунцем или успоном српске државне идеје. Оне су биле пре њена негација. У оба случаја одступило се од принципа о народном карактеру државе. Српска мисао држала се принципа да “ниједан човек нема право над другим човеком и ниједан народ нема право над другим народом” (Владика Николај, 1995:35).

Средњовековна држава, која није заснивана на националном принципу, али се строго држала једноверског система, била је Дубровачка Република. Захваљујући политици уважавања интереса, туђих као и сопствених, била је бастион слободарства којем ниједна цена слободе није била превисока. Првобитно романско становништво Дубровника је у највећој мери искорењено, а његов словенски етнички састав, захваљујући српском окружењу, био је српског порекла. Без живих демографских и привредних веза са српском залеђином Дубровник би био неодржив.

Средњовековна српска историја је, са друге стране, незамислива без Дубровника. Он је интензивно учествовао у животу српског народа и допринео очувању споменика о српској државности и култури. У развоју српске мисли он је одиграо кључну улогу неговањем српског језика и књижевног израза на том језику. Дубровник је био једно екстериторијално срце српског народа и нека врста резервне домовине. У њега су се склањали српски владари и великаши када су морали да напуштају своје земље, њему на чување поверавали су своје благо, њега су даривали када су били на власти и од њега примали данак. Њега су увлачили и у своје међусобне српске ратове. Дубровник је знао, такорећи, све њихове проблеме и тајне. Без Дубровника, као ризнице докумената о српској прошлости, тешко да би српска историја добила међународну научну верификацију. Прва научноисторијска слика о Србима потекла је из Дубровника (Мавро Орбин) и први наши научници светскога гласа били су Дубровчани (Руђер Бошковић). Али у њему нису налазили своје место само великаши него и прост свет, трговци, занатлије и духовна лица.

После пропасти Дубровачке Републике почетком 19. века, граду је, од стране аустријских власти, наметнута кроатизација. У

отпору тој кроатизацији створен је читав покрет за доказивање српског карактера Дубровника. Тај покрет дао је велики допринос српској мисли.

После пропасти српских држава Српска православна црква је наставила да негује култ Немањића и тако је сачувала српску државну идеју. Култ Немањића имао је, међутим, по развој српске мисли и негативних последица: српска народна и државна прошлост пре ове династије остала је у сенци. А Немањићи нису били почетак српске средњовековне историје, него њен врхунац, као што ни српски народ, носилац високе духовне културе тога доба, није могао бити незрео нити почетник. Историчари Српске православне цркве су сами истакли како се стварала погрешна представа о српској прошлости као да у српској историји средњег века пре Стефана Немање и Светога Саве није било ничега. (Ђоко Слијепчевић, I, 1991:51). Тиме је нарушаван један од битних принципа националне свести – принцип континуитета. Ово скраћивање историјског памћења ишло је на руку једностраном виђењу српске средњовековне културе и цивилизације као просте имплементације византијске културе.

У неговању култа Немањића пренаглашен је верски принцип у формирању и развоју српске државе, па је временом све више долазило до поистовећивања српства и православља. Припадност Срба обема црквама и у Србији и у Босни, а поготово оних који су живели у Млетачкој Републици и у Угарској, а касније и у Аустрији, занемаривало се као историјска чињеница. Мисија Српске православне цркве на очувању српске идеје ограничавала се само на њене вернике. Католичка црква ту мисију није прихватала ни подржавала.

Идеја континуитета

Српске средњовековне државе биле су по карактеру народне. А српски народ био је хришћански. Срби су прихватили хришћанску мисао свом својом душом. Организација православне цркве у Србији са националном јерархијом, коју је Свети Сава спровео и предао будућим покољењима, унапредила је просвећеност народа. Циљ те просвећености био је усавршавање личности у хришћанским врлинама као што су: побожност, праведност, храброст, ревност или старање о земљи и народу, љубав ка уметности и књижевности, мирољубивост, дарежљивост,

милосрдност. Осим општих религиозних идеја међу врлинама биле су и националне као што је: љубав према отачаству, слободи и самосталности. Срби су у своме дубоком тројичком поклоништву стигли до искрене вере у чудеса не само светаца универзалне хришћанске цркве, него и својих канонизованих краљева, архијереја и светих ратника који су, присутни моштима и светим ликовима на фрескама и у хагиографијама, својим духом штитили свој народ и земљу.

Односи државе и цркве у средњовековној Србији били су у пуном сагласју (дијархично-симфонијски однос) без цезаропапистичких тенденција (В. Јеротић, 1995:10). Постојала је равнотежа између националног и верског. Духовни живот је, са једне стране, био потпуно уклопљен у свет општих хришћанских идеја и утемељен на Библији и светоотачким списима, а са друге стране имао је изразита национална обележја. Језик цркве и књижевности није био ни грчки ни латински, него српскословенски. Књижевност је говорила о личностима и догађајима из српске државне и црквене историје. Много више него у књижевностима суседних земаља у српској је било биографија, похвала и служби посвећених националним владарима и црквеним управљачима, као што је и у црквеном сликарству много више портрета и композиција из националне историје него код других од тих народа. (Кашанин, 1990:90).

Љубав према отачаству спадала је у највеће моралне врлине, одмах после љубави према Богу. И поред пропасти српских држава та љубав је остала жива, јер је отачаство одбрањено у духу, на Косову 1389. године, као и хришћанска вера.

Видовданско завештање: нужност борбе за крст часни и слободу златну (истинску) или опредељење за небеско царство проистекло је из живе хришћанске традиције у Срба. Кнез Лазар је само испоштовао правило о Небеском Јерусалиму као јединој сили коју Срби признају изнад себе. Косовски мит заснован је на вери у васкрсење. Он истиче смисао личне жртве ради спасења сопствене душе, али и ради народног спаса и обнове на овом свету. На Косову, односно у косовском миту, започета је духовна припрема за обнову овоземаљске српске државе, као што је у Душановом царству већ била клица њене пропасти.

Међутим, осим овог основног смисла видовданског завештања, косовски мит садржи и нека друга значења која су извршила велики утицај на српску мисао, а посредно на историјску судбину и

карактер српског народа. У косовској легенди разликују се три основна момента: жртве, осветника и издајника, који су оличени у кнезу Лазару, у Милошу Обилићу и у Вуку Бранковићу. У интерпретацијама првог момента препознаје се прича о Христу и његовом страдању, а запоставља се, донекле, конкретно историјска компонента и одговор на питање: које земаљско царство је кнез Лазар одбацио? То је несумњиво било турско царство. Али то је и свако друго овоземаљско царство које поништава народну слободу и угрожава веру праотаца (крст часни и слободу златну). Да је конкретни историјски Лазар прихватио да буде поданик турскога царства, не би било масовне погибије на Косову, а сам Лазар могао је остати на господском положају. Његовим избором уздигнута је идеја слободе и националне независности до ранга највише светиње и у души српског народа она је стојала одмах уз идеју о Христу Спаситељу.

Треба указати на омашку која се често среће у тумачењу Лазареве жртве када се каже да је он као жртву принео цео српски народ. Међутим, сви косовски јунаци су се жртвовали по својој савести и по личном избору, али косовски јунаци нису чинили цео српски народ. Лични карактер Лазареве жртве и његових витезова чини битну разлику у односу на паганско приношење других на жртву боговима. Такође, у Лазаревој жртви нема ништа хедонистичко у смислу прижељкивања џенетских благодети код мухамеданаца који гину у светом рату. Битно је да се нагласи та разлика између миротворне приче о Христу и њене ратоборне копије о Мухамеду.

Лазарева жртва није позив на умирање, него позив на живот и на борбу за опстанак. Речи: "Умримо да вечно живи будемо", које изговарају косовски јунаци, значи веру у бесмртност душе али и веру у опстанак њиховог народа на овоме свету без које ни душама косовских страдалника не би било спаса.

У интерпретацијама косовског мита у којима се иде даље од личне жртве за коју је спремна само изграђена хришћанска личност и у којима се за жртву проглашава цео српски народ, дошло се до идеје о Србији и Србима као Теодулу, Божијем изабраном народу, који страда кроз векове. Изникла на историјском искуству великих страдања, ова интерпретација се све више прима са резервом и упитаношћу о смислу колективне жртве.

Погрешно је тумачење (којим се приписује настраност карактеру српског народа) да косовским митом Срби славе свој пораз. Приговор за националну митоманију, који се у највећој мери односи баш на косовски мит, такође нема смисла. Под видом научне свести не може се доводити у питање идентитет српског народа. Нема рационалних разлога за одрицање од животодавне снаге косовског мита. "Највећа људска стварност" Срба кроз векове била је "челична схема косовске мисли" (И. Андрић, 1976:9, 19).

Моменат Милошевог јунаштва има тању библијску подлогу, а више је у складу са идеалом витештва изграђеним у западном хришћанском свету (према тумачењу Миодрага Поповића у књизи *Видовдан и часни крст*). Идеал јунаштва, оличен у Милошевом убиству цара освајача, могао би се поредити са јунаштвом светог Ђорђа да је Милошев чин више био у функцији заштите немоћних и да је уследио после Лазаревог погубљења, а мање у функцији доказивања сопствене исправности и верности своме господару. Ово убиство није оснажило Србе, али је помогло Бајазиту да дође до престола и подведе Србију под турску врховну власт.

Милош из народне песме и предања највише је подстицао на борбу за ослобођење од турског ропства, а песнике, Његоша и друге, надахњивао је као оличење осветника и борца против страних завојевача. У потоњој српској историји има пуно примера употребе овога модела. Увек је такав чин био претекст за велику жртву. У сличном односу као Милош и Лазар стоје Гаврило Принцип и краљ Александар.

Моменат издаје у косовском миту има свој библијски прототип у Јудиној издаји Христа. Историјски, он је остао најмутнији у косовској легенди јер нема историјских доказа да се издаја збила. Према предању и народној песми прво је Вук Бранковић оптужио Милоша за намеравању издају на Косову, а онда је после битке он сам у том предању обележен као издајник. У одређивању издајника није било великог избора: Вук је био један од ретких преживелих витезова у Косовском боју. Издаја је приписана поименично Вуку Бранковићу први пут код Мавра Орбина у књизи *Краљевство Словена* (1601). Подрчје Дубровника, Боке и Црне Горе, Херцеговине и Далмације било је прави расадник косовске легенде. На том западном подручју, где се дуже времена гасила српска државност и где се довршавало обликовање косовске легенде, сурови сукоби међу српским великашима мора-

ли су оставити дубоког трага у народној свести. Та временско просторна коинциденција могла је да утиче на пренаглашавање момента издаје.

Прича о издајнику Вуку наметнула се као један од основних модела мишљења и понашања који је у најтрагичнијим периодима српске историје доводио до поделе читавог народа на јунаке и издајнике с тим што је свака страна себе сматрала јунацима, а ону другу издајницима. Непријатељи српске мисли и српског народа, страни освајачи и туђински господари, успешно су користили ову карактеристику свести српског човека.

Идеологија средњовековне Србије са једним сасвим супротним моделом – причом о помирењу браће из житија Саве Немањића, није искоришћена ни у косовској легенди нити је на други начин оставила дубљег трага. То што је прича о издаји надвладала причу о миротворству последица је ружноће потоње српске историје и грубе лаицизације и једностране европеизације српске мисли, дуготрајног потискивања, па и заборављања светосавља. Отпор искорењивању српске идеје, успостављање равнотеже просвећености и духовности, националног и универзалног води ка обнови и јачању српске мисли. Њени извори су у духовном правцу и практичном искуству светосавља.

Идеја слободе

Идеја слободе, која се током вишевековног робовања развила код Срба до специфичне националне идеологије, добила је своје отеловљење у историјској личности Карађорђа Петровића, вође Првог српског устанка. Вожд је, према сведочењу проте Матеје Ненадовића, позвао народ на устанак речима: “Да скинемо, у име Бога, јарам који Србин вуче од Косова до данас”. Овај кратак и јасан национални програм проистекао је из косовског завештања. Карађорђе је, такорећи, изашао из народних јуначких песама а, захваљујући Филипу Вишњићу и другим гусларима, хроничарима Устанка, он је одмах у њих и ушао.

Јуначка песма и народна књижевност биле су моћно извориште српске мисли. Народне песме преузеле су идеологију српске средњовековне књижевности, тврди Милан Кашанин (1990:89). А окосница те идеологије био је култ Немањића и косовска легенда, односно идеја слободе и националне независности. Забележена прво у срцу Србије, у списима српских вели-

каша и калуђера (десет списа до 1420), косовска легенда је касније разрађивана нарочито у западним српским крајевима и у Приморју (*Прича о Косовском боју* сачувана је у 37 преписа). Из народног предања и усмене и писане књижевности косовска легенда је извршила велики утицај на зачетке историјске науке код Срба (Орбин, Бранковић, Рајић) и на уметничку књижевност. Гусле су биле поштоване у српским кућама као и иконе. Народне песме су замениле друге потиснуте облике националног живота. Историчари су нагласили да је српски народ у јуначким песмама опевао само своју историју. (Васа Чубриловић, 1958:40, и други).

Првом и Другом српском устанку претходила је више-вековна духовна припрема не само кроз јуначку епопеју, кроз древне облике демократске организације народног живота и патријархалну културу, кроз издржљивост српског ратника и сељака, кроз родољубље и трудољубивост грађанског staleжа тамо где га је било, него и кроз делатност српских монаха, свештеника и црквене јерархије на црквеном, политичком и културном пољу, кроз разноврсно стваралаштво нововековних српских интелектуалаца који су, у свету и подаље од завичаја, али и на сопственом огњишту, раширивали стваралачку ватру и радили за спас свога народа. Они су до врхунца довели српску мисао која је устаничком покрету дала јасан смисао и душу.

Нема ни једног од четири века од Косова до Карађорђа у којем није зрачио српски дух, јаче или слабије, на овом или на оном месту, како у народној уметности и патријархалној култури, тако и у штампаним или рукописним књигама, у поезији црквеној и световној, у књижевности, уметничкој, историјској, богословској, научној и политичкој. Срби никада нису престали да подижу и обнављају, осликавају и улепшавају своје светиње, цркве и манастире. Њихово стваралаштво одвијало се на веома широком простору, у више културних средишта и било је мање или више интегрисано у културни и духовни миље земаља у којима су они живели и стварали, од Хиландара преко Старе Србије и Црне Горе, Дубровника и Далмације, Венеције и Трста, Беча и Будимпеште, Славоније и Срема, Влашке и Трансилваније до Кијева, Харкова и Петрограда. На том огромном простору треба тражити и испитивати присуство духовног и културног стваралаштва Срба и кретање српске мисли.

Слобода је била главна српска идеја свих векова под туђинском влашћу. Она је на различите начине присутна и у

народној поезији и у писаној књижевности на црквенословенском и на српском народном језику. Српски се певало и мислило и у делу песника Димитрија Кантакузена из Новог Брда и Константина Михаиловића из Островице и у делима Ивана Гундулића и других католичких писаца, од Качића и Вартоломеја Георгијевића до Антуна Матије Рељковића и даље. Књижевност православних Срба у Угарској, Русији и у Млечима, била је задојена истим духом. Идејом слободе били су надахнути и писци историјске и политичкоправне књижевности: Мавро Орбин, Јаков Лукаретић, патријарх Пајсије Јањевац, Ђорђе Бранковић, Сава Владиславић, Василије Петровић, Павле Јулинац, Симеон Пишчевић, Јован Рајић, Глигорије Трлајић, Сава Текелија, Сима Милутиновић Сарајлија, Вук Караџић и други. (Нека важна дела ових писаца никада нису штампана). Срба је било и међу латинистима. У богословској књижевности на Истоку, у преношењу православног богоштовља из једне у другу земљу и у ширењу православне просвећености учествовали су и Срби (Макарије Петровић, Спиридон Јовановић). Чак и природословци и филозофи, какви су били јединствени Руђер Бошковић, научник светскога гласа па, много мање познат, несрећни опат Мартиновић, све до православних природословаца Стојковића, Кенгелца и других, сви су они били задахнути идејом слободе и својим делом богатали су српску мисао.

Врхунци тога ослободилачког духовног покрета били су Јован Рајић и Доситеј, Вук и Његош, Сарајлија и Мушицки, Текелија и Стерија. Рајић није био почетак него врхунац историјске књижевности код Срба. Доситеј није први писац који је писао на српском народном језику, али је био најшире прихваћен у српском народу. Вук није био први записивач народних песама, али је био најзначајнији и конгенијалан народном певачу. Није Вук увео ни српски народни језик у књижевност, како се обично тврди, али је обавио његову промоцију у филолошком свету. Његош није био први песник слободе, слободарске идеологије и српске идеје, али је био највећи после Гундулића. Мушицки је имао великих претходника у духовној поезији, а Сарајлија је својим великим еповима следио и народног певача и Гундулића. Ни Стерија ни Текелија нису били први, али су били преназначни међу утемељивачима српских просветних и културних установа, обојица високог интелекта, практичног дара и узвишеног духа достојног светосавске традиције.

Неко се, међутим, досетио да ове српске великане, Доситеја и Вука пре свих, прогласи почетницима и зачетницима српске књижевности и српског књижевног језика и самим тим измакао им је темељ испод ногу. Када српски народ своју духовну и културну историју под туђинском влашћу буде сагледао у целини, када она као целина уђе у образовни систем, он ће моћи да осети и разуме снагу и величину српске идеје својих полуписмених великана Карађорђа и Милоша. Задржавање на парцијалним позитивистичким истраживањима овога дела српске традиције, која су бесумње корисна и још увек недовољна, не омогућује да се сагледа континуитет српске мисли и органска повезаност појединих делова духовног стваралаштва. Сагледавању континуитета испречило се и виђење српске патријархалне народне културе као јединог облика културне и идеолошке свести у том периоду, уски верски оквири српског идентитета и маргинализовање веома значајних индивидуалних достигнућа Срба појединаца на разним странама и у разним доменима. Препуштање забору било које личности или дела из времена сновања о слободи, када је остављање сваког појединачног трага о српском духовном присуству било равно јуначком подвигу, горе је од сваког ропства. Као велики грех, ово би могло да буде узрок и саме смрти српске мисли.

Духовним подвизима су претходили и следили падови, тешка страдања и велики душевни и духовни ломови. Била је угрожавана и сама способност да се самостално мисли и слободно осећа. Један и по век после Косовске битке Срби су бранили политичку самосталност пре него што су изгубили једну за другом четири своје државе (Србију, Босну, Херцеговину и Зету) и пету – Угарску, коју су такође бранили, да би стигли да и за Хабзбурге гоне Турке по Штајерској и испред Беча све док турска најезда није заустављена. Срби су ратовали свугде на Балкану и у Панонији на границама раздвајања турске и хришћанских војски, и то на обе стране. Српски историчари су приметили не само да су страдања народа била огромна него и да се у тим, најчешће узалудним, ратовима профанисала идеја која их је дотад водила и да су они од бораца за слободу постали нека врста туђих пиона (Владимир Ђоровић, 2, 1989:147).

Робовање и ратовање проузроковало је велике миграције и етничку дисперзију Срба. У многобројним сеобама они су ишли пре свега тамо где су већ имали некога свога или тамо куда су их

хришћански владари звали и размештали. Али, увек су собом носили свој дух, име, језик, књиге и светиње, своју културу. Исто тако, они су примали и преузимали вредности на које су наилазили у другим срединама, било од свога било од других народа међу којима су се нашли. Сеобе су проређивале српски народ, али су му и продужавале живот. О њима је Милош Црњански изрекао најкраћу егзистенцијалну мисао: "Има сеоба. Смрти нема!"

Турско ропство обезглавило је Србе, лишило их је националне аристократије, духовно их је осиромашило. Турци су одузимаи Србима знатан део њиховог људског потенцијала. Срби у турској служби нису сви заборављали на свој национални интерес и штитили су га колико су могли. Тако је заслугом Мехмед паше Соколовића дошло и до обнове Пећке патријаршије 1557. чиме је српска црква поново прешла у руке националне јерархије. Пре тога она је била потпала под власт Охридске архиепископије односно под грчке црквене власти. Из тога периода власти Охридске архиепископије потиче распрострањеност македонског имена за многе земље у којима су Срби живели и које су до тада сматране српским.

Значај обнове Пећке патријаршије био је у томе што су се у оквиру једне црквене организације нашли сви православни Срби на огромном балканскопанонском простору. Делатност Патријаршије допринела је јачању свести српског народа на главним правцима српске мисли. Под утицајем цркве и народне песме полако су се заборављале локалне политичке и историјске традиције некада посебних српских држава. Нова јединствена српска самосвест грађена је на косовском миту и на култу Немањића. У овом смислу историчари говоре и о извесном напредовању Срба под Турцима. Такво стање, међутим, није било дугог века. Односи српске цркве и турске власти нагло су и заувек погоршани на крају 16. и на почетку 17. века због устаничких покрета међу Србима и, нарочито, због спаљивања моштију Светог Саве 1594. године, што су урадили Турци.

Манастир Милешева са моштима Светога Саве био је култно место које су поштовали и посећивали Срби сва три закона, дакле и католици и мухамеданци, а не само православни. То је поткрепљивало српску идеју и уливало самопоуздање и свештенству и народу. Спаљивањем моштију Светог Саве озбиљно је пољуљана снага и утицај српске цркве, а српски народ се тек тада

осетио потпуно обезглављен и унесрећен. Почело је време турскога зулума и затирања српскога имена.

Устанички покрети у Банату и у југозападним српским крајевима под Турцима подстакнути су словенском политиком папе Климента VIII (1592) која је била антитурска а, судећи по њеним последицама, можда и антисрпска. Папа је, и сам неспреман за обрачун са Турцима, гурао неспремне Србе да се буне, што је довело до погоршања њиховог положаја, до слабења позиције њихове цркве, до губитка поуздања у сопствене снаге и до развијања осећања зависности према спољним чиниоцима. Разни посредници, који су долазили са Запада, папини мисионари и други, наводили су Србе да траже своје будуће ослободиоце и владаре међу страним принчевима и војводама. Тако су црногорскохерцеговачки главари, уз учешће српског патријарха Јована, нудили српску круну савојском војводи Карлу Емануелу I. Овај војвода није био једини странац који се интересовао за српски престо. У очекивањима спасиоца Срби су се окретали и Западу и Русији. Господара Шћепана Малог су у Црној Гори слушали само зато што су веровали да је он одбегли руски цар.

Ослањање Срба на Русију није ишло мимо словенске политике папске курије. Међу Словенима постојали су већ одавно издиференцирани народи. На Балкану то су били Бугари, Срби и Хрвати. Под видом словенске узајамности и хришћанске солидарности, подстакнутих из Рима, ишло се на обезличавање словенских народа и на слабење националне свести код оних у којих је она била најразвијенија. Такви процеси служили су преусмеравању етничке диференцијације и развоју нових нација на рачун старих или јачању једних на рачун других.

Због незрелих политичких комбинација са Србима дошло је и до кварења толерантног односа између православне и католичке цркве на Балкану. Међу српским православним свештенством почела се ширити склоност ка унији. Истовремено, првих деценија 17. века дошло је до превођења у православље дела српског становништва католичке вере, пре свега неких црногорскохерцеговачких племена и до притисака од стране српске јерархије на католичке свештенике (да им плаћају дажбине) који су и онако нерадо остајали уз своју паству у земљама под Турцима. Изван граница турске царевине дошло је до разбуктавања католичког прозелитизма и до притисака за унију међу Србима.

Радило се о далекосежном идеолошкополитичком католичком програму што је потврђено оснивањем римске Конгрегације за пропаганду вере међу некатолицима (1622). Што се тиче Срба, циљеви Пропаганде су били: пресећи оно извориште снаге које су Срби имали у својој прошлости и у православној духовности, искористити верске поделе да се од једног српског народа створи више словенских племена која ће својим духовним ослоном на различите стране прекинути континуитет српске културне и духовне традиције. Једном речи, пресећи Србима њихов историјски континуитет, раздробити их и тако их искоренити. Да мошти Светога Саве, као живи симбол хришћанске духовности и националног јединства Срба, нису спаљене пре оснивања Конгрегације, тешко је замислити како би римска Пропаганда трпела и даље такво култно место какво је била Милешева. Срби су објективно били сметња цезаропапистичким тежњама Рима.

На велику српску жалост и на општу штету ни папска курија, ни околне хришћанске државе ни касније европске велике силе нису виделе свој интерес у обнови српске државе на Балкану. Напротив, спречаван је опоравак и самог народа и његово сабирање у сопственом дому. Те силе су подстицале расејање Срба. Ипак, оне су на одређени начин и помагале опстанак делова тога народа по мери својих интереса и у складу са способношћу Срба да ту помоћ искористе, пре свега на привредном и на културном пољу.

Католичка црква није прихватала српску националну мисао и државну идеју на подручју свога деловања и толерисала је само словенску народну свест и илирско име или регионална имена за словенски живаљ. Срби католици су чували свест о своме српском пореклу путем језика, породичног и племенског предања, путем народних обичаја, путем књижевности, а касније и путем научних сазнања. Али, они нису имали ничију политичку помоћ нити подршку своје католичке цркве за слободно ношење српског имена. То је допринело тенденцији сужавања српства само на православни део народа. Неки историчари мисле да се верски принцип у конституисању народне свести код Срба још више учврстио под утицајем османлијског државног поретка који је био заснован на верском принципу, односно на исламу (Васа Чубровић, 1958:26). А други у визији католичке световне државе

са папом на челу виде сметњу реализацији српске државне и националне идеје (Владимир Ђоровић, 1989:80).

Духовном искорењивању Срба није се увек могла одупрети ни сама православна црква. Ретки су били црквени поглавари који су имали снаге да, као патријарх Пајсије Јањевац, усредсреде своју делатност на цркву и културу. Патријарси Јован, Арсеније III Чарнојевић, Арсеније Јовановић Шакабента, Јосиф Рајачић и други јерарси тражили су политички излаз за себе и сународнике процењујући на коју ће страну и за које земаљско краљевство или царство да се одреде: за шпанско, напуљско, млетачко, аустријско, угарско или руско. Најзад, Срби су се нашли између Аустрије и Русије од којих су очекивали спас. Аустрија је умела да се користи, па и да управља односима Срба и Руса, а тајним споразумима са Русијом у 18. и 19. веку препуштане су српске земље аустријској интересној сфери. Својим плановима да после протеривања Турака загосподари свим српским земљама Аустрија је била највећа претња српској слободи. Осим војних похода она се служила моћним средствима политике, тајне дипломатије, пропаганде па и науке, ради сузбијања духовне самосталности Срба. Да је у томе имала великог успеха види се и по томе што се учврстила погрешна представа да су се Срби доселили у Аустријско царство, а не да је оно дошло у њихове земље и запосело их.

Дух несамосталности у научној свести код Срба, који је створен под утицајем туђинских господара, обезвређивао је често и оно што је у српском народу и историји било вредно, а нарочито оне подухвате и хтења који су имали јасну националну идеју у основи и програм обнове српске државе. Такав је био војни покушај Јована Ненада у 16. веку, затим дипломатски и политички програм Ђорђа Бранковића на крају 17. века. Таква је била и успешна, цивилизована владавина Шћепана Малог у Црној Гори у другој половини 18. века. Ови подухвати дуго су представљани тако као да Срби треба да их се стиде уместо да се њима поносе. Слично се поступа и са деловима културног наслеђа које садржи исту националну идеју: оно се потискује, затура или омаловажава.

За очување националног карактера Првог српског устанка пресудно је било то што се десио у тренутку када је Европа, још под утицајем пометње због Француске револуције, стрепела од Наполеонових напада и освајања. То је спречило велике силе да се умешају на самом почетку Устанка, да га подреде својим интересима и претворе га у још један аустро-турски рат. Устанички

покрет преживео је и одржао се и поред Карађорђевог пораза зато што су га спремно прихватили други Срби иза којих такође нису стајале ни стране силе ни страни интереси, осим интереса две стране у директном сукобу: Срба и Турака. Милош Обреновић је, променивши тактику, продужио Карађорђево дело и бар делимично остварио његов циљ. Добијањем наследног кнежевства Милош је *de facto* повратио суверенитет од оних који су га Србима били одузели – од Турака. Стварање српске династије изнемирило је европске силе и Милош је убрзо био збачен.

Не би било зачудно ако би неслободна и несамостална историјска свест, какве још има у Срба, нашла начина да и после два века од како је Карађорђева звезда засветлила на српском небу, обезвреди и ову српску величину у складу са ранијим сличним случајевима. Не треба сметнути с ума да су Срби одбацили Ђорђа Бранковића уз помоћ “науке”, тек после једног и по века, а да им је он пре тога био величина упркос дворским сплеткама о његовом идентитету. Уколико би српска мисао дуже остала у водама дезоријентисане позитивистичке науке и при једностраним антрополошким теоријама о расним коренима српског карактера, могло би се десити да се и Карађорђева светла појава једнога дана протумачи као нека национална срамота. То би био нови успех у искорењивању српске мисли.

Идеја народне целине

Идеји о историјском и духовном континуитету српског народа одговара идеја о његовој целовитости у политичком, етничком и духовном смислу. У дугом периоду пропадања српске државности и великих народних сеоба, у додиру са другим народима, Срби су стицали представу о својој народној целини. Не држава, које више није било, него српски народ био је у центру пажње; мислило се и бринуло о њему. Сви овде поменути великани и многи други добро су знали ко су Срби, које су српске земље, који је њихов језик, које вере они исповедају, шта се у историјском и културном смислу може очекивати од појединих делова српства. Распознавали су се по томе како говоре, мисле и осећају.

Идеја народне целине нашла се на тешком испиту у 19. и 20. веку. Тежње за политичким ослобођењем и уједињењем Срба, за етничком интеграцијом и за духовним јединством наишле су на

велике препреке. Карађорђево програм ослобођења односио се на цео српски народ. Вожд је жртвовао изузетно повољан Ичков мир да би проширио борбу за ослобођење и других српских покрајина. Милош Обреновић се определио за јачање једне мале Србије. Али, он није одбацио него је само одложио Карађорђево програм. Друга српска кнежевина, Црна Гора, имала је исте тежње.

Више него мале, полузависне кнежевине, које није било тешко зауздати, српска мисао и српска државна идеја биле су сметња експанзионистичким тежњама великих сила, пре свега Хабзбуршкој Монархији. У првој половини 19. века ниједна друга државна идеја на словенском југу, осим српске, није чинила сличну сметњу. Ни Хрвати, ни Бугари ни Словенци нису постављали питање самосталних националних држава. Других словенских нација овде онда није било.

Пошто се српска државна идеја није могла сузбијати неком другом националном државном идејом, она се морала савладати на други начин. Пришло се измени њене суштине, односно поништавању њеног националног карактера. Кренуло се прво са легитимистичком идејом о обнови Душановог царства која је унесена у државну политику Србије после пада кнеза Милоша. По своме карактеру империјална, ова идеја није била примерена малој српској кнежевини која објективно није могла водити империјалну политику. Држави која није имала ни праве самосталности ни међународног признања, али је имала огромну подршку српског народа у окружењу, понуђен је концепт проширења државе одозго. Овим је неутралисана и народна подршка из њеног окружења и ослободилачка функција Србије за дуже време. Под строгом контролом великих сила, Србија није била у могућности да помаже ослободилачке покрете у другим српским земљама, сем када је то било у интересу тих сила.

Иза антиномичне идеје о обнови Душановог царства стајала су два концепта. Први је подразумевао уједињење Срба, а други уједињење свих јужнословенских народа. Док је Илија Гарашанин сновао велико српско царство са центром у Цариграду и српским барјаком на Аја Софији, његово друго ја, Фрањо Зах, радио је у Србији на припреми уједињења Југословена, привидно под српским вођством а, у ствари, са доминантном улогом такозваног илирског фактора и, у крајњој линији, под Хабзбуршком Монархијом. Већ увлачење Србије у војни сукоб у Аустрији 1848. године било је доказ њене ограничене самосталности. У тим догађајима у

пракси је испробана југословенска идеја и показало се да се помоћу ње може утицати на тежње и понашање Срба, све до потпуног овладавања њима. Али, за даљу употребу ове идеје биле су потребне опсежне политичке и институционалне припреме на терену, односно у јужнословенским земљама. Аустрија је тај посао започела одмах и добро га је обавила. Идеја о једном југословенском народу и језику била је моћно средство стратегије расрбљавања. Тиме су поткопани темељи српске духовне самосталности и слободе, а после и државе.

Срби у 19. веку после Првог и Другог устанка нису више имали ниједну прилику да самостално поведу борбу за ослобођење. Чак су и босанскохерцеговачки устанак 1875. и српско-турски рат идуће године били планирани и одобрени споља да би на крају послужили – аустроугарској окупацији Босне и Херцеговине. Ширењем пропаганде о тобожњој опасности од велике Србије у 20. веку и идејом о превентивном рату против Србије показивало се да се очекује њен улазак у састав Аустроугарске. Српским државицама остављено је било да, као последњи свој посао, ослободе од Турака Стару Србију и Македонију. А када су оне то, после дугог и разложног одлагања, ипак учиниле у балканским ратовима, Аустрија је кренула да заврши посао са Србима. Геноцид извршен над Србима у Првом светском рату превазилази све дотадашње српске губитке и страдања.

Цео 19. век протекао је у инсталисању аустријског наместо турског утицаја у српским земљама. Водеће личности српске политике које су том утицају биле или могле бити сметња (кнез Данило, кнез Михаило и краљ Александар Обреновић) насилно су уклоњени са политичке сцене и из живота чим се показало да се отржу контроли. Српска званична политика угађала је максимално Аустро-Угарској и презала је од ње. Само из страха од ње Србија није извршила финансијско и дипломатско уједињење са Црном Гором које јој је понудио краљ Никола почетком 1914. године. За Србе би било боље да је такво уједињење било повод рату него сарајевски атентат. Али Аустро-Угарска је суверено владала ратним припремама па је могла да бира и повод.

Без обзира на војни исход Првог светског рата, он није могао донети оно што није било припремљено. Није могао донети уједињење Срба зато што је Србија у тај рат увучена неспремна и што није имала разрађен политички програм уједињења српског народа. Десило се оно што јесте било припремано: југословенско

уједињење. Али, с том разликом што је исход рата одредио да то уједињење не буде под Хабзбуршком него под српском династијом.

Овакво уједињење Јужних Словена, какво се збило, није било сагласно са идејама Срба у 19. веку самим тим што је било без Бугара. Ови су, опет старањем Аустро-Угарске, на време одстрањени чиме је нарушена жељена јужнословенска равнотежа и ослабљено источно крило. Београд више није био “центар круга”, како је говорио кнез Михаило него је то постао Загреб, иако овај није био престоница нове државе. Политички и формалноправни облик уједињења није заштитио државну и духовну традицију Србије и српског народа у другим српским земљама. Напротив. Срби су потпуно напустили српску државну идеју и прихватили су југословенску.

Уједињење је извршено на основу идеје о једном троименом народу, а не као уједињење ослобођеног и сједињеног српског народа са Хрватима и Словенцима као народима. Унитаристичка идеја о једном народу са три имена по пореклу је хрватска и почела је да се шири са илирским покретом. У основи идеје о троименом народу стајало је добро познато хрватско настојање да се оспори национална посебност Срба у Славонији, Хрватској и Далмацији. На тим основама, а вољом Хрватског сабора од 29. октобра 1918, била је створена Држава Словенаца, Хрвата и Срба у јужнословенским покрајинама које су дотле биле под Аустроугарском. Ова Држава је тражила, али није добила међународно признање. И име и принцип заснивања нове југословенске државе преузети су од ове парадржавне творевине коју неки савремени протагонисти српске идеје неоправдано називају “независна хрватска држава” (Милан Ст. Протић, 1995:208) признајући јој тиме једнонационални карактер који она није могла имати мада јој је, у крајњој линији, то био циљ.

Иако је прихватила становиште о троименом народу као основи уједињења, нова југословенска држава проглашена 1. децембра 1918. није била копија своје претходнице. Југословенска држава није порицала егзистенцију два несрпска народа, Хрвата и Словенаца, а нудећи интегрално југословенство, она је подједнако лишавала и Србе њихове националне посебности и традиције као и друге народе. Отпора југословенству са српске стране није било. Чак и традиционални следбеници српске мисли стриктно су поштовали југословенску државну и националну идеју као

највиши интерес. Идеал државног и националног јединства језгровито је дефинисан у речима краља Александра упућеним народу поводом укидања Видовданског устава. Те речи, према Службеним новинама од 6. јануара 1929. године, гласе:

“Моја је света дужност да свим средствима чувам државно и народно јединство... Чувати јединство народно и целину државну, то је највиши циљ моје владавине, а то мора бити и највећи закон за мене и свакога...”²

Срби су се први пут у својој историји тек у Југославији нашли у једној држави (изузев дела српског народа који је остао у Румунији, у Мађарској у Албанији а делимично и у Италији која се простирала до Задра), али у њој нису нашли мира. Друга два народа, Хрвати и Словенци, одмах после уједињења, испојили су амбиције посебног националног, па и државног организовања. Доказивали су Србима да су они у тој држави мањина и да треба да се покоравају вољи већине и служе њеним многобројним партијалним интересима (Јосип Смодлака, 1936:125-148). Срби су и на то пристајали само да сачувају целину државе у којој су се као народ нашли заједно.

Није се могло сачувати оно што није постојало, народно јединство. Држава се могла искористити да се то јединство створи да су историјске прилике ишле у прилог краљу Александру, па и тада је неизвесно како би оно изгледало. Идеју стварања једног југословенског народа краљ је платио главом. Истом идеалу принесен је на жртву и српски народ. Ни апокалиптичне ситуације Другог светског рата и велике људске жртве нису одвратиле Србе од тога идеала.

Оба антифашистичка покрета у Југославији, у којима су Срби учествовали, четнички и партизански, имала су југословенски државни програм с том разликом што је први био спреман да и даље служи југословенској идеји, а другом је та идеја служила у преотимању власти. У складу са циљевима ратног победника Југославија је сачувана само формално, али је политички и духовно подељена, а српски народ је у њој просто раздробљен. Створене су три нове нације (црногорска, македонска и муслиманска). Југословенима је оспорен статус нације. Предратна идеологија

2 Наведено према: Милан Ст. Протић, *Успон и пад српске идеје*, Београд 1995, 297-8.

југословенства је замењена паролама о братству и јединству и социјалистичком заједништву.

После сецесије четири југословенске републике у последњој деценији 20. века, преостале две, Србија и Црна Гора, наставиле су да чувају југословенску традицију. Српски народ ван Србије и Црне Горе нашао се у безизлазном положају као жртва пропалих идеологија југословенства и социјалистичког заједништва. Служењем југословенској идеји Срби су помогли да до својих националних, међународно признатих, држава дођу други југословенски народи и то у оптималним етничким и територијалним границама. Тек из Југославије, у којој су се и оформили као народи, ови су могли крочити у своју националну самосталност. Из Турске и из Аустроугарске то није било могуће извести.

Од остатака три државе које су створили у новом веку, Србије, Црне Горе и Југославије, Срби праве своју нову кућу. Није најважније колико је кућа велика него да је цела. Важније и од тога је да Срби, после великих катаклизми кроз које су прошли у 20. веку у рату и у миру, стекну унутрашњу слободу, душевни мир и духовно јединство. Држава и просперитетан материјални развој друштва нису довољни мада су потребни за постизање тога циља. Потребне су и велике духовне енергије и морална снага, жива и здрава српска мисао.

Међутим, од половине 19. и у 20. веку дошло је до запостављања и изневеравања српске мисли на главним тачкама њеног ослонаца. Истинске идеје те мисли замењене су лажним. Идеја народне државе само је привидно сачувана у првој Југославији помоћу представе о једном троименом народу (Срби, Хрвати и Словенци) да би била сасвим одбачена у другој Југославији као вишенационалној држави. Идеја Бога или континуитета била је замењена лажном визијом бесконфликтног комунистичког друштва, а часни крст као симбол смисла човекове егзистенције одбачен је у име материјалних вредности као искључивог циља живота и јединог критеријума прогреса. Идеја слободе потиснута је идеалом служења тоталитарном режиму који је у име класне борбе и партијности укидао личну и националну слободу. Изобличена је идеја о целовитости српскога народа. Католицима и мухамеданцима практрично је ускраћено право на српско национално опредељење. Поистовећивање српства са православљем нарочито је оснажено у доба државом протежираног атеизма чиме се

потврђивао антисрпски карактер те државе и геноцидна злоупотреба те идеје. Процес дезинтеграције српске нације није се зауставио на верској подели као инструменту разбијања српског народа. Јавило се схватање да су атеисти и комунисти, као и сви који су приступили партизанском покрету, генерално, “престали да припадају Српству” и да су “отпали од српског народа”. Неоснованост оваквог схватања не умањује значај упозорења изнесеног на истом месту о томе да се српски народ претвара “у народну масу без корена, имена и знања” (Протић, 1995:385-387). Било да је реч о последицама велике завере на српски рачун за коју тврде да “већ је научно доказана” (Р. Самарџић, 1994:214) или о нечем другом, а пре свега о сопственом погрешном историјском мишљењу и понашању, пред Србима је непрекидни историјски изазов побеђивања сопствених пораза. Савладавањем систематски сејаног неповерења међу њима и сабирањем на основама здраве и јаке традиције српске мисли (која је јача уколико је старија) отворио би се пут наде. На питање које се данас поставља: “како успоставити идентитет српског народа који га чини старим, зрелим и моћним народом” (Д. Ћосић, 1992:197) одговор се не може добити док се не открију корени и механизми духовног потчињавања српског народа лажном парадигмом по којој иза српске ослободилачке традиције стоји национал-шовинизам, иза вере – конзервативизам, иза културе – фолклор, а иза митологије – митоманија и грандоманија. Одрицање од традиције, вере, културе и митологије, а не њихова злоупотреба у функцији националне моћи, доводили су српски идентитет у кризу.

Српска идеја у 19. и 20. веку налазила је ослонац у традицији патријархале демократије и народне културе. Патријархална култура временом је копнила, свела се на фолклор, док и њега нису потиснули облици универзалне масовне културе. Пресахло је дубље интересовање и за српску народну поезију, као национални систем вредности, којом су се Срби некада толико поносили. У целом 20. веку нема подвига какав је направио Лаза Костић у Бечу са својим предавањем о народним песмама (*Основи лепоте у свету с особитим освртом на српску народну поезију*, 1880). Од демократије патријархалне и парламентарне било се стигло до тоталитаризма који је опаснији од класичних облика губитка националне слободе утолико што у њему прави поробљивач остаје заклоњен и заштићен.

Друга страна српске традиције, коју су стварали држава (кад је ње било) црква и човек појединац, у додиру са другим народима, теже се интегрисала у српску свест него народно предање. Не само поједина дела и личности него и читаве деонице српског културног стваралаштва биле су и још увек су изван токова актуелне српске мисли, било зато што су обезвређене или зато што су отуђене. Сметње сагледавању целовитости духовне традиције чине се са истих страна са којих се онемогућује политичко уједињење Срба и етничка интеграција. Има пуно наметнутих и лажних интерпретација културне прошлости и основних идеја посебно оних које се односе на покрет Вука Караџића и на илирски покрет.

Поводећи се за спољним усмеравањем и туђинским интересима Срби су напустили становиште о српском језику Доситеја Обрадовића, Вука Караџића и других српских великана, као и њима савремених европских филолога и слависта. Они су уместо јасног и одлучног Вуковог става о јединственом српском језику (штокавско наречје са три његова изговора: екавским, ијекавским и икавским) прихватили вештачку представу о јединственом српскохрватском језику као збиру три наречја: штокавског, чакавског и кајкавског. Та језичка заједница се показала као средство преваре (исто као идеја о једном троименом народу) чији је циљ био да се изврши цепање српског (штокавског) језика на две варијанте, екавски и ијекавски изговор, од којих би први био српски а други хрватски. Таква подела или цепање језика била је усмерена на цепање српског народа, сада не само према вери него и према језику. Српски интелектуалци су на своме конгресу у Београду априла 1994. такву поделу српског језика одбацили.

Деветнаестовековна представа једног Стојана Новаковића, коју су имали многи његови савременици, о јединственом српству на које се, као на веће и јаче наслања мање и слабије хрватство, заснована на реалним чињеницама у његово време, показала се, услед српске неодлучности и спречености да је остваре у животу, као празна илузија. Његово мишљење да су Хрвати 1836. оставили своју традицију и пришли Србима показало се као обмана. Хрватска идеја, прилепивши се путем језичког опредељења за српску идеју, нагрисала је ову изнутра. Српска идеја, под сталним спољним притисцима, узмицала је држећи се заједништва све док хрватска идеја није довољно ојачала да је одбаци као змијин свлак.

Антисрпски стратешки правац усмерен је посебно на скраћивање историјског памћења, па се промишљање почетака

српске историје и културе помера у све новија времена. Пише се да је Први српски устанак започео прву фазу у развоју националне идеје, иако је већ утврђено да је он био израз развијене националне идеје. Тврди се да је српско национално питање први пут сагледано у Гарашаниновом *Начертанију* што није тачно. Идеализује се само један век или само једна деценија (1904-1914) српске политичке и државне културе, а заборавља се како се с њима лако упловило у неизвесно и ризично југословенство. Српска историја не започиње ни са Стефаном Немањом и Светим Савом, а још мање са 1804, 1904, са 1941. или чак са 1989. годином, мада су све те године необично историјски значајне.

За разлику од других народа, а на своју штету, Срби за своју једину праву историју сматрају само периоде у којима су политички били самостални. Склони су да препусте тами заборава векове постојања и огромну енергију народног живота у временима потчињености другима. Стихови Бранка Миљковића "Да ли ће слобода умети да пева као што су сужњи певали о њој" могли би да опомену да је унутрашња слобода коју има песник или неки други појединац стваралац или народ у борби за опстанак већа и потпунија од политичке слободе ако је ова привидна и без унутрашње слободе. Знак ограничене слободе је и то што су многе важне српске књиге и историјски извори објављивани са великим закашњењем или никако. Историјски извори се лако губе и уништавају. Управо таква судбина књига и извора је доказ да они не застаревају и да их кад тад треба укључити у живу традицију.

Стална војевања за одбрану државних граница омела су институционално јачање српског духовног живота почев од цркве, преко система образовања до националне науке, до библиотека, архива и заштите историјских и културних споменика. Због исувише кратког и мукотрпног трајања обновљене српске државе и због антиномичног српско-антисрпског карактера Југославије тешко је говорити о српској државној култури као што се говори о руској, француској, енглеској и другима. Чувени српски математичар Михаило Петровић Алас могао је да пише о француској математици (Летопис 1926:207), а не о српској, јер Срби нису имали државну и високошколску традицију великих европских нација. Али, зар нису велики научници на пољу природних и техничких наука: Тесла, Пупин, Миланковић (па и Милева Марић-Ајнштајн) као и сам Алас, затим филозофи Кнежевић и Петровијевић спадали у саме врхове светске науке на крају

деветнаестог и на почетку 20. века. Сви они имали су дубоко српско национално осећање и поштовали су вредности српске духовне традиције и нису подлегли притисцима вулгарног материјализма. У ери индустријске и научне револуције Срби су суделовали својим оригиналним доприносима и велики песници и уметници нису више једини сведоци њихове духовне снаге. Велики индивидуални духовни подвизи на разним пољима чине језгро српског идентитета. "Према духу у једном народу одлучује се његова судба, његово одржање или његов пад", каже Владика Николај (1988:23).

Остварења српскога духа, расута на разним странама током многих векова живота под туђинском влашћу, још нису сабрана у системима националних наука. Извесно зазирање од систематизације националних вредности повезано је са страхом од српског национализма. Тај страх је безразложен јер је мисао у Срба у 20. веку била преокупирана интернационализмом и тражењем пута да се угоди туђим националним интересима и осетљивостима. Још деветнаестовековној Србији приговарано је због великосрпског националног програма, а она се бранила доказујући да таквог програма нема. Најјаче српске политичке партије, Пашићеви радикали, потом међуратни демократи, а поготово комунистичка партија, нису имале национални програм. Питање демократије или, ако се хоће, питање власти и владања, било је њихова доминантна преокупација. Снага српског народа се исцрпљивала у борби за проширење и за очување државних граница. Није било довољно организованог националног рада у свим крајевима у којима је живео српски народ који би ту снагу обнављао и доводио је у повољнији однос са снагом других народа. Због тога су остали неурађени многи послови од националног интереса битни за живот сваке нације, па и српске.

Српска мисао показује знаке оживљавања. Дуго времена је требало да поново буде пронађен у 19. веку изгубљени кључ за разумевање српског средњовековног духовног, књижевног и уметничког наслеђа и посебно за његово повезивање у целовити систем укупног духовног стваралаштва српског народа. Два стара културна модела, црквени и народни, сагледавани досад као посве различити, у новом суочавању са њима показују се све више као комплементарни. Упоредо са развојем грађанске либералне и социјалистичке мисли поново је почела у 20. веку да се развија и хришћанска мисао у српском православљу. Нису, међутим,

*укупне мисаоне димензије државног остварења или
изгубљени кључ за разумевање српског средњовековног духовног, књижевног и уметничког наслеђа и посебно за његово повезивање у целовити систем укупног духовног стваралаштва српског народа. Два стара културна модела, црквени и народни, сагледавани досад као посве различити, у новом суочавању са њима показују се све више као комплементарни. Упоредо са развојем грађанске либералне и социјалистичке мисли поново је почела у 20. веку да се развија и хришћанска мисао у српском православљу. Нису, међутим,*

Срба која је централна тема књиге. Нарочито је задовољство италијански Срби католици и њихови доприноси српској мисли.

47

Да би се српска мисао могла даље развијати потребно је да се сакупе, објаве и претресу њени досадашњи релевантни извори и да се успоставе кореспонденције међу различитим периодима и носиоцима те мисли, без наметнутих идеолошких и других предрасуда и схема. Тако ће се открити континуитети и надовезивања и тамо где су обично виђене само разлике и противречности и помоћиће се да српски народ сабере своје мисли, учврсти своју веру и оснажи своја надања. Српска мисао тешко хвата своје светосавске корене јер су на њој поломљене многе гране. Једна од тих грана је и дело Саве Текелије, непроучено и такоређи одбачено. Текелија се бавио најважнијим питањима свога национа. У његовим списима су промишљане све основне идеје српске мисли: идеја државе, идеја континуитета, идеја слободе, идеја народне целине. Са просветитељском вокацијом он је радио и на практичном остваривању националног просветног и културног програма за који се био определио. И када нису читани његови списи, Текелија је деловао ожитвореном идејом, задужбином, примером, стално оживљаваним сећањем и захвалношћу својих питомаца. Зато разматрање његовог дела у овој књизи, осим текстолошке анализе његових списа, обухвата и питање судбине његових идеја и подухвата у времену.

Литература

- Андрић, Иво, 1976. *Уметник и његово дело. Есеји II. Сабрана дела Иве Андрића*. Београд.
- Велимировић, Епископ Николај, 1988. *Душа Србије*. Нови Сад – Подгорица.
- Деретић, Јован И., 1996. *Срби - народ и раса. Нова Вулгата*. Chicago
- Јеротић, Владета, 1995. *Вера и нација*, Београд.
- Кашанин, Милан, 1990. *Српска књижевност у средњем веку*. Друго издање. Београд.
- Луковић-Пјановић, Олга, 1990. *Срби... народ најстарији*. Београд.
- Милојевић, Милош С, 1872. *Одломци историје Срба и српских – југословенских – земаља у Турској и Аустрији*, I свеска. Београд.
- Поповић, Миодраг, 1975. *Видовдан и часни крст*. Београд.
- Протић, Милан Ст, 1995, *Успон и пад српске идеје*. Друго издање. Београд.
- Самарџић, Радован, 1989. *Идеје за српску историју*. Београд.
- Ђосић, Добрица, 1992. *Промене*. Нови Сад.

Протић, Милан Ст, 1995, *Успон и пад српске идеје*. Друго издање.
Београд.
Самарџић, Радован, 1989. *Идеје за српску историју*. Београд.
Ћосић, Добрица, 1992. *Промене*. Нови Сад.

Vera Milosavljević

SERBIAN THOUGHT

This paper is a part of the unpublished book *Sava Tekelija and Serbian Thought*. The concept of Serbian thought is understood as a thought about Serbian people. Serbian thought is based on four fundamental ideas and four historical equivalents of these ideas. These are:

1. The idea of a national state, originating from the awareness of the speciality of the Serbian people, and, as its historical equivalent, the mediaeval Nemanjić Serbia. 2. The idea of continuity through belief in God, The Saviour Jesus Christ and the Holy Ghost, and, as its historical equivalent, the battle of Kosovo and the fall of Serbian mediaeval states. 3. Vidovdan oath or the ideology of liberalism with the idea of resurrection as its basis and, as its equivalent, the first and the second Serbian uprising, the renewal of Serbian state and the fight for the liberation of the enslaved compatriots. 4. The idea of the re-establishment of the Serbian people as a whole through opposing the artificial division to East and West and, as a historical equivalent, the formation of Yugoslavia.

Serbian thought faces a considerable difficulty in the process of reestablishing the contact with its roots based on Saint Sava's teachings, since many of its branches have been broken. One of these branches belongs to the work of Sava Tekelija (1761-1842) which, until recently, has not been studied. In his works, all the fundamental ideas of Serbian thought were studied: the idea of the state, the idea of continuity, the idea of freedom, the idea of the nation as a whole. As an educator Tekelija worked on the practical realization of the national, educational and cultural program to which he was dedicated.

Key words: Sava Tekelija, Serbian thought, national program

Друштво за обнову србистике – Центар Приштина
Приштина, 10. X. 1997.

УЧЕСНИЦИМА 14. КОНГРЕСА САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Народна и универзитетска библиотека у Приштини објавила је три књиге нашег колеге проф. др Петра Милосављевића: *Српски национални програм и српска књижевност* (1995), *Систем српске књижевности* (1996) и *Срби и њихов језик* (1997). Приликом представљања ових књига на трибини Народне и универзитетске библиотеке 26. јуна 1997. године, у оквиру програма Првог салона књига у Приштини, током Видовданских свечаности, професор Милосављевић је изнео и образложио идеју о неопходности Покрета за обнову србистике. Он је упознао присутне са документима: *Платформа Покрета за обнову србистике* и *Мемоар о очувању и унапређењу српског језика, српске књижевности и српске саборности*. Ставови које ови документи садрже израсли су из поменутих Милосављевићевих књига и представљају њихов сажетак.

Група филолога из Приштине, којима су идеје изложене у овим књигама и документима блиске – јер су утемељене на аутентичној српској филолошкој традицији – одлучила је да помогне да се те идеје почну спроводити у живот. Тако је и дошло до оснивања Друштва за обнову србистике у Приштини.

Сматрамо да је природно што је први центар Покрета за обнову србистике настао баш овде, у средини у којој су идеје Покрета најпре наишле на подршку. Обнова србистике је, међутим, општесрпски задатак. Верујемо да ће се слични центри ускоро оснивати и у другим културним срединама у српским земљама и међу Србима у расејању и да ће многе институције и филолози деловати у овом духу. Шаљемо Вам основне документе Покрета да бисте се са њима упознали и надамо се да ћете нас

подржати и да ћете сопственом активношћу допринети обнови србистике.

Конгресу Савеза славистичких друштава Југославије желим успешан рад.

С поштовањем,

Председник Друштва
проф. др Слободан Костић

Писмо Слободана Костића учесницима 14. конгреса Славистичких друштава Југославије, заједно са основним документима Покрета за обнову србистике (*Платформа...* и *Мемоар...*) били су објављени у посебној брошури под насловом *Обнова србистике*. Брошура је подељена учесницима Конгреса у Будви који је одржан на Словенској плажи од 16. до 18. октобра 1997. На пленарној седници Конгреса Петар Милосављевић је поднео реферат о теми *Обнова србистике*.

PLATFORMA POKRETA ZA OBNOVU SRBISTIKE

Tekst predstavlja programsku osnovu delovanja Pokreta za obnovu srbistike. Ima sledeće delove: *Definisanje problema, Srbistika i serbokroatistika, Srpske nacionalne institucije i serbokroatistika, Srbistika i legalne i ilegalne strukture, Tendencije, Promene i rešenja, Ciljevi Pokreta za obnovu srbistike.*

Ključne reči: Pokret za obnovu srbistike, srbistika, serbokroatistika, nacionalne institucije.

Pokret za obnovu srbistike stvara se u ovom trenutku radi rešavanja jednog od najznačajnijih srpskih problema: konstituisanja nacionalne filologije.

Definisanje problema

Srbi, kao stari evropski narod bogate i razgranate kulture, imaju sve osnovno što i drugi evropski narodi. Ali u ovom trenutku nemaju nešto što drugi narodi imaju: nemaju konstituisanu nacionalnu filologiju.

Anglistika, germanistika, romanistika, hungarologija, albanistika; zatim: rusistika, polonistika, bohemistika, slovakistika, bugaristika – to su imena za nacionalne filologije nekih od evropskih naroda. Izraz srbistika tek se poslednjih godina spominje kao ime za srpsku nacionalnu filologiju. Do tada se srpska nacionalna filologija nalazila u potpuno nedefinisanoj statusu u disciplini koja se i kod nas i u svetu nazivala serbokroatistika.

Nacionalna filologija podrazumeva sistem znanja o nacionalnim duhovnim i kulturnim vrednostima, opšte stavove o ključnim pitanjima nacionalnog jezika i književnosti, istorije, etnologije, antropologije, utemeljen u nacionalnoj tradiciji.

Prilikom razbijanja Jugoslavije pokazalo se da Srbi jedan takav sistem znanja o sebi nemaju, da se ponašaju kao narod koji je duhovno dezorganizovan, bez unutrašnje kohezije, u mnogo čemu iskorenjen. Zbog toga, prilikom razbijanja Jugoslavije, srpska inteligencija nije bila na nivou svog zadatka. Iza nje nije stajao čvrst i stabilan sistem znanja i jasnih stavova o nacionalnom jeziku, književnosti i drugim vrednostima koje određuju svaki narod. Srpska inteligencija se, u kriznom istorijskom trenutku, nije ni mogla drukčije ponašati nego upravo onako kako je bila pripremljena da se ponaša: u većini zbunjeno, nezainteresovano, povučeno.

Posle raspada Titove Jugoslavije u srpskom narodu je preovladala svest da je stvaranje Jugoslavije uopšte bilo tragična greška. Na žalost, srpski narod, po stepenu svojih saznanja, daleko je od toga da shvati da iza ideje o Jugoslaviji i jugoslovenstvu, stoji tako nešto kao što je serbokroatistika.

Srbistika i serbokroatistika

Srbi su, krajem 18. i u prvoj polovini 19. veka, počeli da izgrađuju svoju nacionalnu filologiju istovremeno sa drugim slovenskim narodima. Najviši domet srpska nacionalna filologija dostigla je delovanjem Vuka Stefanovića Karadžića. Vukovo delovanje i njegovi stavovi proistekli su iz širih procesa stvaranja slovenske filologije. Srpska filologija (srbistika) kojoj je Vuk udario temelje, nastala je, otuda, kao deo opšteslovenske filologije (slavistike). Vukovi stavovi bili su u osnovi saglasni sa stavovima i delovanjem najznačajnijih filologa njegovog doba, pre svega Dobrovskog, Kopitara, Šafarika. Kao i drugi filolozi njegovog vremena, i kasnije, i Vuk je smatrao da se narodi među sobom razlikuju po jeziku a ne po veri, i da su Srbi svi koji govore srpskim jezikom. Takvim svojim stavovima i delovanjem Vuk je, a sa njime i srpska filologija, stekao veliki ugled i kod slovenskih i kod neslovenskih naroda.

Stvari su, međutim, počele da se menjaju sa pojavom ilirskog pokreta, a kasnije i sa oblikovanjem ideje jugoslovenstva od strane političara i filologa okupljenih oko Štrosmajera i Vatroslava Jagića. Temeljna ideja te orijentacije jeste da su Hrvati i Srbi jedan narod sa dva imena, da govore jednim narodnim jezikom (štokavskim, kajkavskim i čakavskim), i da je njihov jezik srpskohrvatski, ali da se Srbi i Hrvati razlikuju po veri. Ta ideja počela je preovladavati i među Srbima od kraja 19. veka; na njenim temeljima bila je decenijama

izgrađivana serbokroatistika kao zajednička disciplina Srba i Hrvata. Od kako je osnovan JAZU (1867), i od kad je tada najveći živi srpski filolog Đuro Daničić prihvatio mesto sekretara JAZU, središte te discipline ustalilo se u Zagrebu. Sa osnivanjem Jugoslavenskog leksikografskog zavoda posle Drugog svetskog rata, to središte još više je naglašeno.

Srpska filologija, prihvatanjem ovakvih strateških rešenja, faktički je ostala bez svog nacionalnog centra i našla se u zavisnom odnosu prema hrvatskoj filologiji. Samim time ona je bila marginalizovana. U vreme serbokroatistike Srbi su imali svoje filologe, ali nisu imali nacionalnu filologiju.

Serbokroatistika je, dugim postojanjem i usmerenjem, ostavila negativne posledice na duhovni i stvaralački život Srba. Jezik, koji je u prvoj polovini 19. veka bio samo srpski, postao je, u vreme prevlasti serbokroatistike, srpskohrvatski, pa hrvatski i srpskohrvatski. Dubrovačka književnost, koja je za Vuka i druge slaviste njegovog doba, bila samo srpska, postala je srpskohrvatska, pa hrvatska i srpskohrvatska ili samo hrvatska; narodna književnost, koja je u isto vreme bila samo srpska, takođe je postala srpskohrvatska, pa hrvatska i srpskohrvatska, ili narodna, bez odrednica o pripadnosti... Na početku uspostavljanja serbokroatistike Hrvati su po svaku cenu hteli zajedništvo sa Srbima; prilikom raspada Jugoslavije, odnosno serbokroatistike, činili su sve da se takvo zajedništvo raspadne.

Srpske nacionalne institucije i serbokroatistika

Nepovoljan razvoj u sistemu filoloških znanja i stavova, u vreme prevlasti serbokroatistike, bio je ostvaren uz učešće srpskih nacionalnih institucija. Najznačajnije srpske institucije: Srpska akademija nauka i umetnosti, Matica srpska, Srpska književna zadruga, univerziteti, ali i druge, prihvatajući temeljne stavove serbokroatistike, samo su formalno, po imenu ili funkciji, ostale centri nacionalne filološke misli. U stvarnosti te institucije su postale prenosnici ideja i stavova serbokroatistike, discipline koja je imala središte u tuđoj (i ispostavilo se neprijateljskoj) sredini.

Sve najvažnije srpske nacionalne institucije: SANU, Matica srpska, SKZ, univerziteti, pojedini instituti za jezik, književnost, istoriju, etnologiju itd., zatim mnogi časopisi i izdavačke kuće, dobili su sadašnje profile uglavnom u vreme Titove Jugoslavije. Prirodno je što je višedecenijski sistem te države bio ugrađen, programski i kadrovski, u samo biće tih institucija.

Sa razbijanjem Jugoslavije, titoistički politički sistem se raspao, istorijska situacija srpskog naroda se sasvim izmenila, ali su nacionalne institucije, i u novim istorijskim okolnostima, nastavile da funkcionišu praktično bez izmena ili uz male adaptacije. Srbokroatistika je, kao način mišljenja i ponašanja u srpskim institucijama ostala kao neizmjenjena osnova njihovog bića. Tako je danas osnovna filološka orijentacija, koja vlada u glavnim nacionalnim institucijama, ostala neprimljena biću srpske nacionalne kulture, istorijskom položaju srpskog naroda i samim nacionalnim interesima.

Srbistika i legalne i ilegalne strukture

Serbokroatistika se, međutim, nije uvek nametala privlačnošću ideje o potrebi negovanja zajedništva sa bliskim narodima, pre svega sa Hrvatima. Pogotovo tako nije činjeno u drugoj Jugoslaviji. Politička volja u toj državi sprovedena je pomoću dve organizovane sile: pomoću Saveza komunista Jugoslavije koji je delovao javno i pomoću struktura koje nisu delovale javno, ali su sprovodile političku volju istog političkog centra.

Pred razaranje Jugoslavije praktično se raspao Savez komunista Jugoslavije. Nema indicija da su se, na sličan način, raspale i one strukture koje nisu delovale javno. Pogotovo nema indicija da su te snage prestale da deluju u istom smeru u kojem su takoreći do juče delovale u glavnim srpskim institucijama.

Prirodno je što Srbi, kao i drugi narodi, veruju svojim glavnim institucijama. Nije, međutim, prirodno što su srpske nacionalne institucije uopšte došle u situaciju da budu u službi tuđe strategije. Zato je potrebno da se srpski narod u punoj meri suoči sa istinom o svojim glavnim institucijama i njihovim strateškim opredeljenjima.

Tendencije

U vreme romantizma i rađanja srpske i drugih modernih slovenskih filologija vladale su dve komplementarne tendencije: nacionalizam i kosmopolitizam. Nacionalizam je negovan na težnji da se prepoznaju, izdvoje i istaknu vrednosti vlastite nacije, a kosmopolitizam je negovan na težnji da se prepoznaju, izdvoje i istaknu vrednosti drugih nacija. Međusobno povezane, te tendencije su isključivale treću ten-

denciju, šovinizam, koja je vodila ka nacionalnom zatvaranju i mržnji prema drugim narodima.

Sa pobedom komunističkog pokreta u nizu evropskih zemalja pobedila je nova tendencija: internacionalizam. Ideja internacionalizma je nastojala da odbaci nacionalne vrednosti i specifičnosti, pa je nacionalizam izjednačavala sa šovinizmom. Ta doktrina je preovladavala i u Titovoj Jugoslaviji i ona je pogodovala praksi serbokroatistike. Umesto ideje kosmopolitizam-nacionalizam tako je postala dominantna praksa internacionalizam-šovinizam; sa njom su prirodno došle i negativne posledice. Poslednjih godina i naše prostore sve više osvaja idejni pokret novog imena – mondijalizam. Ukoliko pod ovim imenom budu jačale stare ideje internacionalizma, onda će on ići naruku održanju serbokroatistike kao orijentacije u srpskim nacionalnim institucijama. Ukoliko u okviru ove struje preovladaju razumne tendencije kosmopolitizma, on neće biti prepreka obnovi i rekonstituisanju srbistike.

Promene i rešenja

Značaj i posledice onoga što se poslednjih godina (decenija) zbivalo na terenu serbokroatistike tek u budućnosti moći će se oceniti u punom smislu. Hrvati su, prvi napustivši ime srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog jezika, u korist naziva hrvatski jezik, time srušili i same osnove na kojima je počivala serbokroatistika kao disciplina. Strateški cilj njihovog čina bio je u tome da se jezik, koji su svojevremeno preuzeli od Srba, podeli na dva dela, na hrvatski i srpski deo po liniji: zapadni izgovor (ijekavica), zagrebačka, hrvatska varijanta – istočni izgovor (ekavica), beogradska, srpska varijanta i da se uspostavi hrvatska jezička standardizacija i srpska jezička standardizacija. Za ostvarenje toga strateškog čina oni su našli pomagače koji su decenijama bili pripremani u glavnim srpskim nacionalnim institucijama. U srpskoj sredini našli su se i glasni protivnici rodonačelnika moderne srpske filologije, Dositeja i Vuka.

Pozitivan je čin što su srpske institucije ponovo vratile staro ime jeziku, nazvavši ga srpskim jezikom. Ali, prihvatanjem iznuđenog rešenja o podeli jezika po osnovi istočna i zapadna varijanta, srpski i hrvatski jezički standard, one su pokazale da nisu shvatile dubinu promena koje to rešenje nudi. A to rešenje je hendikep za obnovu srbistike jer sužava njen predmet, prepolovljuje i osakaćuje srpski jezik. Pošto srbistika nije neka nova disciplina nego je ona bila utemeljena

delovanjem Vuka Karadžića i niza njegovih autentičnih sledbenika, a potom ugušena, ona se može obnoviti samo ako se postavi na temelje sopstvene tradicije.

Pokret za obnovu srbistike kao jedan od svojih glavnih ciljeva ima: da spreči stvaranje neke srbistike koja bi počivala na ostacima raspadnute serbokroastike, prema željama i projekcijama tuđeg filološkog centra. Cilj pokreta je: obnova srbistike kao discipline koja je već postojala, koja je plodno delovala i čiji je prvi čovek, Vuk Karadžić, bio jedan od prvaka evropske filologije 19. veka.

Ciljevi Pokreta za obnovu srbistike

Mada je ime Vuka Karadžića ostalo slavno u srpskom narodu i mada mu poštu odaju i sve srpske nacionalne institucije, ipak su njegovi ključni stavovi o srpskom jeziku, književnosti i srpskom narodu ostali ili nepoznati ili interpretirani kroz prizmu serbokroastike, dakle u izneverenom vidu, u svrhu tuđih interesa, a bez stvarne naučne podloge. Jedan od glavnih zadataka Pokreta za obnovu srbistike jeste: da prikaže autentičnu misao i delo glavnog srpskog filologa.

Pokret za obnovu srbistike, takođe, kao jedan od svojih glavnih ciljeva ima i obnovu slavistike, slavne discipline u kojoj je Vuk Karadžić izrastao i koja je u 20. veku marginalizovana. Znanja o temeljnim stavovima, pogledima i delatnicima na polju slovenske filologije treba obnoviti da bi se održao njen nivo i da bi se u pravom smislu shvatila i sama srbistika.

Posebno treba obnoviti znanja o stranim slavistima koji su se bavili srpskim temama, kao i o Srbima koji su se u prošlosti bavili srpskim i slovenskim temama. Na taj način će se najbolje pokazati da srbistika koja se obnavlja ima duboke i zdrave korene.

Sistem znanja koja se zasnivaju na srbistici (a ne na serbokroastistici) trebalo bi da bude u osnovi filološkog obrazovanja omladine u školama i na univerzitetima. Isti sistem bi trebalo da bude i u osnovi delovanja kulturnih institucija u meri u kojoj je to prirodno i na način na koji postoji kao sastavni deo kulture drugih evropskih naroda.

Moguće smetnje i perspektive

Ovako predloženi ciljevi trebalo bi da budu sastavni i bitni deo programskog delovanja svih srpskih nacionalnih institucija čime bi se

postigli ciljevi Pokreta za obnovu srbistike. Od srpskih nacionalnih institucija, koje su izgrađene na programskoj osnovi serbokroatistike, treba očekivati preobraćenje. Taj proces neće ići bez otpora. Jer, obnova srbistike podrazumeva promenu naučne paradigme i kulturno političke orijentacije, a te promene neće teći bez ometanja.

Otpori se mogu očekivati naročito od struktura, prisutnih u svim institucijama, koje su, tajno organizovane, svesno ili nesvesno sprovodile programsku i kadrovsku politiku u korist nenaučnih ciljeva i tuđih interesa. Obnova srbistike remetiće smisao delovanja tih struktura i prirodno je očekivati da će se one opirati.

Vitalni je interes celog srpskog naroda, njegove inteligencije, posebno stvaralačkih duhova, da se srbistika obnovi, da Srbi otklone jednu veliku prepreku ka normalnom funkcionisanju naroda na svim poljima pa i na ovom. Što se više ljudi bude upoznalo sa autentičnim idejama srbistike, to će i perspektive njene obnove biti izvesnije.

Pokret za obnovu srbistike može da deluje samo snagom ideja, naučne istine i argumentovane kritike. Svi koji svesno ili nesvesno rade u pravcu obnove srbistike postaće deo Pokreta. Njihove ideje treba, vremenom, da prihvate mnogi pojedinci i institucije. Pravi uspeh Pokreta će biti kad se glavne srpske institucije transformišu tako da deluju u duhu srbistike, a ne u duhu serbokroatistike. Samim time će Pokret za obnovu srbistike postići svoje osnovne ciljeve, izgubiti razlog svog postojanja i preći u istoriju.

Osnovni stavovi Pokreta za obnovu srbistike

Osnovni stavovi Vuka Karadžića, odnosno osnovni stavovi Pokreta za obnovu srbistike, sadržani su u dokumentu koji se zove *Memoar za održanje i unapređenje srpskog jezika, srpske književnosti i srpske sabornosti*. Taj dokument je sastavni deo ove *Platforme* i on se objavljuje u njenom prilogu.

MOVEMENT FOR THE RESTORATION OF SERBIAN STUDIES AND ITS PLATFORM (STANDPOINT)

The paper deals with the program of activities of the Movement. It consists of several parts dealing with the defining of the problems; *Serbian studies and Serbo-Croat studies; Serbian national institutions and Serbo-Croat studies; Serbian studies and legal and illegal structure; tendencies,*

changes and solutions, the aims of the movement for restoration of Serbian studies.

Key words: Movement for the restoration of Serbian studies, Serbian studies, Serbo-Croat studies, national institutions.

MEMOAR O OČUVANJU I UNAPREĐENJU SRPSKOG JEZIKA, SRPSKE KNJIŽEVNOSTI I SRPSKE SABORNOSTI

Tekst donosi osnovne stavove Pokreta za obnovu srbistike o srpskom jeziku, srpskoj književnosti i srpskoj sabornosti. Sadrži sledeće delove: *A. SRPSKI JEZIK*. 1. *Određenje jezika*, 2. *Određenje populacije koja govori srpskim jezikom*, 3. *Određivanje naziva jezika i populacije koja njim govori*, 4. *Dijalekti i varijante srpskog jezika*, 5. *Srpska pisma*, *B. SRPSKA KNJIŽEVNOST*. 1. *Određenje srpske književnosti*, 2. *Delovi srpske književnosti*, 3. *Razgraničenje srpske od hrvatske i drugih južnoslovenskih književnosti*. *C. SRPSKA SABORNOST*.

Ključne reči: Srpski jezik, štokavsko narečje; srpska književnost (stara, narodna, dubrovačka, nova); srpska sabornost.

Razbijanje Jugoslavije označio je istovremeno i raspad serbo-kroatistike kao discipline koja je bila u njenim temeljima. Na početku obnove srbistike, discipline kojoj su udarili temelje Vuk i Šafarik, potrebno je ponovo definisati osnovne pojmove koji se tiču srpskog jezika, srpske književnosti i srpske i slovenske sabornosti.

A. SRPSKI JEZIK

1. Određenje jezika

Rodonačelnici slavistike Dobrovski, Kopitar i Šafarik smatrali su da svi Sloveni govore jednim jezikom, ali da pojedini slovenski narodi govore različitim narečjima. Srpski jezik su identifikovali sa štokavskim narečjem. Sa štokavskim narečjem su srpski jezik identifikovali i rodonačelnici srbistike Dositej i Vuk. Vuk je srpski jezik jasno razlikovao od bliskih narečja čakavskog i kajkavskog kojim govore Hrvati. On nikako nije pristajao na upotrebu dvočlanog naziva za srpski jezik

(srpski ili hrvatski, srpskohrvatski). Za srpske lingviste, koji poštuju vlastitu nacionalnu i slavističku tradiciju, srpski jezik može da bude ono što je i za rodonačelnike srbistike i slavistike bio: štokavsko narečje.

2. Određenje populacije koja govori srpskim jezikom

Ljudi koji govore jednim jezikom, i čiji su preci govorili tim jezikom, čine jedan narod. Taj princip važi za sve evropske narode: Nemce, Francuze, Ruse, Poljake, Slovake, Šiptare i druge. Takav stav je ugrađen i u Književni dogovor grupe filologa koji je potpisan u Beču 1850. i koji se popularno zove Bečki dogovor. To je dogovor o jednom jeziku koji čini osnov jedne književnosti jednog naroda. Mada taj narod nije imenovan, on je ipak jasno određen. Taj narod čini populacija koja govori štokavskim jezikom. U vreme potpisivanja Bečkog dogovora populaciju koja govori štokavskim narečjem činili su njeni delovi koji su se različito nazivali: Srbi, daleko najbrojniji, zatim: Iliri, Dubrovčani, Dalmatinci, Slavonci, Bosanci, Turci i Hrvati. Od tada do danas delovi populacije koja govori štokavskim narečjem menjali su nacionalnu svest, pa i nazive svog jezika, ali jezik bitnije nisu menjali. U jezičkom i etničkom pogledu ta populacija i danas čini jednu prirodnu zajednicu ma koliko politički bila podeljena.

Populacija koja govori štokavskim jezikom postojala je i pre primanja hrišćanstva. Posle raskola među hrišćanima ona se podelila na pravoslavce i katolike, odnosno na pripadnike raznih sekti od kojih su najbrojniji bili bogumili. Od 15. veka dobar deo te populacije se islamizirao. U najnovije vreme, tokom vladavine komunizma, znatan deo te populacije postao je ateistički.

Podle na osnovu vere nisu neka specifičnost populacije koja govori štokavskim jezikom. U nekoj meri je slična situacija i kod drugih evropskih naroda. Ali je podela te populacije po osnovi vere na tri naroda: na Srbe (pravoslavci), Hrvate (katolici) i Muslimane neprirodna i nametnuta iz političkih razloga političkim sredstvima. Ona je neprimerena evropskim kriterijumima i ne bi je trebalo prihvatiti kao trajno rešenje.

Delovi štokavske jezičke i etničke zajednice, ma kako se verski i politički određivali, nemaju nikakav stvarni interes da budu jezički i etnički duboko podeljeni a kamo li suprotstavljeni jedni drugima. Njihov je trajni i najdublji interes da bar komuniciraju na jeziku koji ih povezuje i koji predstavlja najdublju osnovu njihovog etničkog bića.

3. Određivanje naziva jezika i populacije koja njim govori

Svi narodi u našem okruženju integrisali su se na osnovu jezika po pravilu tako što su prihvatili jedno ime za jezik i za narod. Sa štokavcima to nije bilo tako. Krajem 18. i u prvoj polovini 19. veka upotrebljavali su se razni nazivi za jezik kojim govori štokavska populacija: srpski, ilirski, slovinski, dalmatinski, bosanski, slavonski, hrvatski. Ime srpskog jezika protezalo se na najbrojniji deo populacije. Prirodno bi bilo da se to ime proteglo i na celu populaciju, kao što se desilo i kod drugih naroda, pogotovo zato što su drugi nazivi bili lokalni, tursko ime upotrebljavalo se potpuno neadekvatno, a hrvatsko ime se odnosilo samo na neznatan procenat te populacije. U proces prirodne integracije umešali su se, međutim, politički interesi s teozom da štokavci zajedno sa čakavcima i kajkavcima čine jednu etničku i jezičku populaciju Hrvato-Srba (Jagićeva formulacija, 1864) i da ta populacija ima jedan narodni jezik: srpskohrvatski, odnosno hrvatski ili srpski. Posle se ta neprirodna politička zajednica političkim i obrazovnim sistemima podelila najpre na dve zajednice (Srbi i Hrvati), pa na tri (izdvojeni su iz srpskog korpusa u Titovoj Jugoslaviji Crnogorci) i, najzad, na četiri (priznati su kao nacija nešto kasnije i Muslimani). Pošto je štokavska jezičko-etnička zajednica tako podeljena na četiri dela, javila se težnja da se od jednog jezika naprave četiri: srpski, hrvatski, bošnjački i crnogorski.

Srpski filolozi u pogledu štokavske jezičke i etničke zajednice treba da imaju stav koji je imao Vuk Karadžić: da je ta jezičko-etnička zajednica jedna, uprkos političkim podelama i raznim nazivima koji su važili i koji i danas važe i da ona treba da ima jedan naziv za svoj jezik.

-Argumenti da bi trebalo jezik te zajednice nazivati srpskim su: Srbi se, kao narod, pominju kod Ptolomeja i Plinija već u prvom veku nove ere (a pojedini naučnici dokazuju njihovo postojanje i daleko ranije). Hrvati se prvi put pominju u 9. veku; Crnogorci su, kao nacija, priznati 1945. a Muslimani 1967. Hrvati, sem toga imaju svoj jezik (čakavski i kajkavski), a štokavski su preuzeli od Vuka tek u 19. veku. Po merililma koja važe za druge evropske narode bilo bi prirodno da se taj jezik naziva srpskim.

Srpski filolozi ne mogu da očekuju da će se odmah, i na raznim stranama, prihvatiti srpsko ime za srpski jezik. I u prošlosti je bilo na- učne nekorektnosti u upotrebi imena toga jezika. *Rječnik hrvatskog jezika* Broza i Ivekovića (1901), na primer, pravljen je na materijalu samo srpskih pisaca (Vuka, Daničića, Njegoša, Milićevića) pa mu je ipak dato

neprimereno ime, hrvatsko. Ali srpski filolozi mogu da očekuju da će u svetu biti dovoljno naučnika koji će vremenom sve više prihvatiti njihove argumente. Najgore što mogu da učine jeste: da i dalje idu za antivukovskom strategijom paralelnog cepanja i naziva jezika i populacije koja njim govori.

4. *Dijalekti i varijante srpskog jezika*

Vuk je, još od *Pismenice srpskog jezika* (1814), spoznao da među srpskim narodnim govorima ima tri "narečja" (njegov izraz za dijalekte): ekavsko, ijekavsko, ikavsko, tj. istočno, južno, zapadno. Nastojao je otada, uz izvesna kolebanja, da se za književni jezik uzme ijekavsko narečje, ali nije sporio ni mogućnost ni pravo da se se kao književni jezik upotrebljavaju i druga dva narečja (samo ako se to čini dosledno): jedan od njegovih najbližih saradnika, Novosađanin Đuro Daničić, pisao je ijekavicom, a Slavonac Branko Radičević ekavicom. Takva praksa se održava sve do danas.

Sa stanovišta teorije raslojavanja jezika i dijalekti su varijante raslojenog narodnog jezika, kao što i u književnom jeziku ili u standardnom jeziku mora da ima mnoštvo varijanata: svaki stalež, svaka profesija, ima svoju varijantu jezika, svoj govorni žanr, pa i pojedinac se od pojedinca razlikuje varijantom jezika koji upotrebljava.

Naučno je neodrživa teza da se Vukovo "južno, hercegovačko" narečje proglasi za zapadnu, a pogotovo za hrvatsku varijantu, pa dalje i za hrvatski jezik. Takvo naučno neodrživo nastojanje odvija se na čistu srpsku štetu, svejedno kako se opravdavalo. Srpski lingvisti koji to stanovište zastupaju ne bi trebalo da imaju podršku.

5. *Srpska pisma*

Srbi su, tokom svoje istorije, upotrebljavali nekoliko pisama: glagoljicu, ćirilicu, latinicu, arabicu. Po tome što su koristili više pisama, Srbi nisu bili izuzetak među drugim narodima. Dva od tih pisama, glagoljica i arabica, nisu se održala. Ćirilica i latinica se danas u praksi gotovo ravnopravno upotrebljavaju.

Najveći reformator srpskog jezika i pisma, Vuk Karadžić, prikazao je u *Rječniku* 1818. i srpsku ćirilicu (koju upotrebljavaju Srbi pravoslavci) i srpsku latinicu (koju upotrebljavaju Srbi katolici). Zatim je nastojao da ta dva pisma ujednači tako da svakom slovu jednog pisma odgovara slovo drugog pisma po uzoru na nemačku goticu i latinicu. On je, međutim, uspeo samo da reformiše srpsku ćirilicu, ali ne i srpsku

latinicu. Srbi su vremenom prihvatili hrvatsku latinicu (koju je Gaj reformisao na osnovu češke latinice). Završnu reformu latinice, kao zajedničkog pisma za Srbe i Hrvate, učinio je Đuro Daničić. Od slova koje je on predložio u praksu je uvedeno slovo *đ* mesto *gj*. Nema nikakvog razloga da Srbi danas napuste jedno od svoja dva pisma. Mogu jedino da prihvate stav da izvesno prvenstvo ima ćirilica kao pismo kojim, po tradiciji, piše većina srpske populacije.

B. SRPSKA KNJIŽEVNOST

1. Određenje srpske književnosti

Srpska književnost je, u geografskom smislu, deo svetske, evropske, balkanske književnosti; u etno-jezičkom smislu ona je deo slovenske, južnoslovenske, jugoslovenske književnosti.

Najveći deo srpske književnosti pisan je na srpskom jeziku: na starosrpskom (staroslovenskom, srpskoslovenskom, slavenosrpskom) ili na novosrpskom. Pisci koji su po poreklu bili Srbi pisali su na grčkom, latinskom, ruskom, italijanskom, nemačkom, mađarskom, francuskom, engleskom, španskom, rumunskom i na drugim jezicima. Samim time oni mogu da čine deo korpusa srpske književnosti, ali istovremeno i drugih književnosti. Na srpskom jeziku pisali su i pisci po poreklu Grci, Bugari, Hrvati, Jevreji i drugi. I ovi pisci čine prirodnu vezu srpske i drugih književnosti. Otuda, sa jezičke strane, granice između srpske i drugih književnosti niti jesu niti mogu da budu strogo omeđene. Veze između srpske i drugih književnosti ne bi trebalo da služe raskolu, već povezivanju sa drugim narodima, a takve veze treba da budu učvršćivane na naučnoj osnovi i sa plemenitim ciljevima.

2. Delovi srpske književnosti

Vuk Karadžić, Jovan Subotić, Stojan Novaković, Tihomir Ostojić, Pavle Popović, Jovan Skerlić, praktično svi značajni istoričari srpske književnosti do Drugog svetskog rata, smatrali su da srpska književnost ima ova četiri sastavna dela: 1. narodnu književnost, 2. staru (srednjovekovnu književnost), 3. srednju književnost (tj. pokrajinske književnosti srednjeg doba od kojih je najznačajnija dubrovačka) i 4. novu književnost. Takva deoba srpske književnosti, odnosno njena periodizacija, praktikovana je sve do posle Drugog svetskog rata. Prirodno je što sadašnji istoričari srpske književnosti istu materiju periodiziraju

na drugi način, prema stilskim kriterijumima, u skladu sa svetskim standardima u ovoj oblasti. Ali takva savremena periodizacija ne bi trebalo da umanjuje korpus srpske književnosti.

3. Razgraničenje srpske od hrvatske i drugih južnoslovenskih književnosti

U vreme delotvornosti jugoslovenske ideje, a posebno u vreme formiranja prve i druge Jugoslavije, na delu je bila ideja iliraca, Štrosmajera i Jagića, da Srbi i Hrvati čine jedan narod i da im je književnost zajednička. U tom periodu Hrvati su prihvatili srpski jezik za svoj književni jezik, a Srbi hrvatsku latinicu za svoje pismo. Otuda su problemi razgraničenja srpske i hrvatske književnosti ostali veliki i mnogobrojni. Oni se, međutim, mogu rešiti na osnovu nekoliko principijelnih stavova:

a) Treba razlikovati srpsku književnost od književnosti srpskog jezika. Sve što je napisano štokavski može se smatrati književnošću srpskog jezika.

b) Sve što je napisano štokavski do pojave ilirskog pokreta, odnosno do usmerene kroatizacije katoličke populacije srpskog jezika, može se smatrati srpskom književnošću. Tako su srpsku književnost, tradicionalno smatrali vodeći srpski filolozi, ali i najistaknutiji slavisti sve do najnovijih vremena. Ne postoje nikakvi naučni razlozi da se srpski filolozi danas prema toj nacionalnoj tradiciji odnose drugačije. (Stvar je Hrvata i drugih kako će se prema istom problemu odnositi).

c) Narodna poezija i narodna književnost stvoreni na srpskom jeziku, deo su srpske književnosti. Ta književnost je nastala po pravilu pre nego što je znatan deo štokavaca katoličke veroispovesti kroatiziran. U srpskoj narodnoj književnosti gotovo da nema primera podela hrišćana na pravoslavne i katolike. Tvorevine muslimana na srpskom jeziku razlikuju se donekle po motivima, tački gledišta, pa i po jezičkom izrazu, od tvorevina hrišćana, ali se one s pravom, kao i u prošlosti, mogu tretirati kao tvorevine etničkih Srba muslimanske veroispovesti.

d) Hrvatskoj književnosti pripada ono što je pisano na kajkavskom i čakavskom jeziku. Hrvatskoj književnosti pripada i ono što je pisano na srpskom jeziku, a čiji su autori po osećanju Hrvati ili su se vezivali za hrvatsku nacionalnu tradiciju. Srpski pisci koji su delovali u hrvatskoj književnosti, ili hrvatski pisci u srpskoj, objektivno pripadaju i jednoj i drugoj književnosti u meri njihovog delovanja i prisustva. Isti princip treba da važi i za pisce pripadnike drugih naroda.

C. O SRPSKOJ SABORNOSTI

Sabornost je stari srpski izraz, hrišćanske provenijencije, koji znači okupljanje u zajednicu (primarno zajedništvo u Hristu). Na takvoj sabornosti radio je Sveti Sava, najznačajniji pravoslavni duhovnik svoga vremena, izdanak dinastije Nemanjića u kojoj je bilo i više katolika. Na takvoj sabornosti radili su i tvorci moderne srpske nacije Dositej i Vuk. Najlepši primer poziva na srpsku sabornost dao je u svom *Kolu* Branko Radičević koji je u kolo srpske sloge pozivao: Banačane, Bačvane, Sremce, Slavonce, Hrvacane, Bosance, Hercegovce, Dalmatince, Crnogorce, Ere, Srbijance.

Srpska sabornost danas, ako se ima u vidu njeno praktično ostvarenje na osnovu dubokog duhovnog značenja, označava složene procese okupljanja Srba i njihove komunikacije sa drugima.

1. U prvom redu srpska sabornost podrazumeva temeljno duhovno jedinstvo ljudi koji sebe smatraju Srbima bilo u kojim državama ili delovima sveta živeli.

2. U drugom redu srpska sabornost označava duhovno zbližavanje ili bar otvorenu komunikaciju među ljudima kojima je srpski jezik maternji, odnosno čiji su preci govorili srpskim jezikom (bez obzira kako ga zvali), pa su, dakle, istog korena sa Srbima a ne osećaju se Srbima već se osećaju kao Bunjevci, Crnogorci, Dalmatinci, Bošnjaci, Muslimani, Turci ili Hrvati.

3. U trećem redu to je prijateljstvo i međusobno duhovno bogaćenje sa narodima koji su Srbima etnički bliski, kao što su južnoslovenski narodi (Makedonci, Bugari, Hrvati, Slovenci), ili drugi slovenski narodi: Rusi, Ukrajinci, Rusini, Belorusi, odnosno Slovaci, Česi, Poljaci, Lužički Srbi.

4. U četvrtom redu to je ispomaganje i saradnja sa narodima sa kojima Srbi vekovima žive izmešani, na istim geografskim područjima, često u istim državama, izloženi međusobnim komunikacionim procesima, dakle sa: Grcima, Rumunima, Mađarima, Šiptarima, Turcima.

5. U petom redu je srpska integracija i komunikacija sa ostalim evropskim narodima, sa kojima su, kroz istoriju, ostvarili ili ostvaruju mnogo zajedničkog, a zatim i sa vanevropskim narodima.

Ideja srpske sabornosti, na osnovama srbistike, podrazumeva da je svet u kojem živimo policentričan svet, da jedan od takvih centara čini srpski narod, i da Srbi, kao i drugi narodi, treba da se duhovno (i drugačije) integrišu i da uspostave ravnopravnu i korisnu saradnju među sobom i sa drugima. U duhu tih ciljeva potrebno je preobraziti

postojeće nacionalne institucije i osposobiti ih za ostvarivanje tih zadataka.

PRESERVATION AND IMPROVEMENT OF SERBIAN LANGUAGE, SERBIAN LITERATURE AND THE ACHIEVEMENT OF SERBIAN UNITY

The paper deals with the basic attitudes of the Movement for restoration of Serbian studies towards Serbian language, Serbian literature and the achievement of Serbian unity. It consists of the following parts: A. *SERBIAN LANGUAGE*. 1. *Defining the language*. 2. *Defining the population that speaks Serbian language*. 3. *Defining the name of the language and the population that uses it*. 4. *Dialects and variations of Serbian language*. 5. *Serbian letters*. B. *SERBIAN LITERATURE*. 1. *Definition of Serbian literature*. 2. *Differentiation of the Serbian from Croatian and other South Slavic literatures*. V. *THE ACHIEVEMENT OF SERBIAN UNITY*.

Key words: Serbian language, Serbian literature (old, folk, literature of Dubrovnik, new); the achievement of Serbian unity.

Слободан Ж. Марковић (Београд)

Председник Савеза славистичких друштава Југославије

РЕЧ НА ОТВАРАЊУ ЧЕТРНАЕСТОГА КОНГРЕСА САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА ЈУГОСЛАВИЈЕ, У БУДВИ, 16.10.1997.

Аутор је, у поздравном говору, подсетио на низ важних датума из живота и рада славистичких друштава на тлу садашње Југославије. Међу њима су посебно важни: 1910. кад је основано Друштво за српски језик и књижевност; 1949. кад је основано Славистичко друштво; 1954. кад је настало Друштво за српско-хрватски језик и књижевност и 1993. кад је враћен првобитни назив – Друштво за српски језик и књижевност.

Кључне речи: Друштво за српски језик и књижевност, српски језик, славистика.

Отварам Четрнаести конгрес Савеза славистичких друштава Југославије и не могу да одолим а да не изразим радост што је на овом традиционалном скупу нашег славистичког стручног окупљања присутан овако велики број учесника – радника на језику и књижевности, наставника српског, руског и словачког језика и књижевности у свим врстама школа, од основних до факултета, а из Србије, Црне Горе и Републике Српске. Посебно је значајно што међу присутнима преовлађују млади учесници. У име Управе Савеза славистичких друштава и у име Организационог одбора Конгреса све вас срдечно поздрављам.

На нашем Конгресу су присутни и гости, које посебно поздрављам: господина Драгана Кујовића, министра за просвјету и науку Црне Горе, академика Драгана Вукотића, председника Црногорске академије наука и умјетности, проф. др Ратка

Букановића, ректора Универзитета у Подгорици, проф. др Војислава Максимовића, ректора Универзитета у Српском Сарајеву, Вукашина Марковића, секретара СО Будва, проф. др Бохуслава Зјелинског из Познања. Ја Вас поздрављам као госте, а Ви сте, у ствари, прави домаћини и хвала Вам што сте добри домаћини. Не могу да одолим а да поименце не поздравим доајене славистике – учеснике и на претходним Конгресима проф. др Милу Стојнић, проф. др Јована Чађеновића и проф. др Васу Милинчевића. Такође, поздрављам присутне новинаре, који ће бити активни учесници Конгреса. Поздрављам и све остале госте.

После двадесет и осам година поново смо се нашли у Будви, јер смо овде, на Словенској плажи одржали свој Седми конгрес 1969. године. Неки од данашњих учесника су се тада родили. Управо због њих и других младих чланова славистичких друштава који су данас присутни на Конгресу а који су се са љубављу и младошћу укључили у наше редове и унели у наш рад свежину и живост, желим да у неколико реченица подсетим на традицију окупљања наставника српског и руског језика и књижевности у славистичка друштва, чије радне резултате данас баштинимо.

Осамдесет и седам година континуираног и осмишљеног рада у животу људи, у култури народа, у школи или у једној научној области значе период у коме се потпуније могу развити и реализовати извесне идеје, прегалачки напори уродити плодом, сагледати резултати и практично осетити последице стварања. Осамдесет и седам година траје Друштво за српски језик, а од почетка у њему делују и русисти који ће, касније, створити Славистичко друштво. Хтења, идеје и напори славистичких генерација окупљних у овом Друштву од почетка двадесетог века развили су се у богате и племените људске делатности опште-људског и националног значаја, у којима су се посленици зближавали радећи у струци – на изучавању језика и књижевности, на њиховом унапређењу усменом и писаном речју, уобличујући их у текстове и књиге или их оживотворујући својим предавањима у школама и другим видовима учења и окупљања. Обавештавајући се и зближујући, подстичући се и помажући међусобно србисти, и шире – слависти, доприносили су људском споразумевању и активно учествовали у развоју културе свога народа. Размењујући стручна радна искуства приликом окупљања у својим друштвима, слависти су подстицали учење и изучавање српског језика и књижевности, културе и живота Срба и других словенских народа.

Стручно друштво је доприносило да се развије позитиван однос према стручном позиву – да је то лепо и часно опредељење, да је корисно и родољубиво бавити се изучавањем и предавањем српског језика и књижевности као животним позивом.

Јован Скерлић и Павле Поповић, као и нешто млађи Александар Белић и Радован Кошутић, били су иницијатори да се у Београду окупе и организују стручни радници у младој срби-стици и неразвијеној славистици. Године 1910. основано је Друштво за српски језик и књижевност, чији су чланови били из две крајевине и две царевине – из Србије, Црне Горе, Аустро-Угарске и Турске: из Београда, Ниша, Цетиња, Призрена, Битоља, Сарајева, Бања Луке, Новог Сада, Сомбора и Вуковара. Циљ Друштва је био да окупља стручне раднике на изучавању и предавању српског језика и књижевности, као и других словенских језика, да унапређује рад и развија активност и сарадњу својих чланова у научном, стручном и наставничком послу, да организује видове деловања својих чланова на унапређењу односа према језику и књижевности у српској култури и, посебно, да окупља чланове Друштва на стручне и научне скупове и да покреће издавачку делатност за потребе струке и Друштва.

На програмским циљевима постављеним у почетку рада Друштво за српски језик и књижевност, и друштва произашла из њега, развијало се и ради до данас – осамдесет и седам година, са прекидима за време Првог и Другог светског рата. У крилу Друштва покренуте су четири периодичне стручне, научне публикације, које излазе и данас и спадају међу најстарије живуће часописе у славистичком свету. То су *Јужнословенски филолог* – 1913 (годишњак, први уредник Александар Белић), *Прилози за језик, књижевност, историју и фолклор* – 1921 (тримесечник, први уредник Павле Поповић), *Наш језик* – 1932 (двомесечник у оквиру лингвистичке секције Друштва, уредник Александар Белић), *Књижевност и језик* – 1954 (тримесечник за струку и школску праксу, уредник Димитрије Вученов). Издавачи су словили као власници часописа, према законским условима у време покретања гласила, а касније су издавачи постали САНУ, Институт за језик, Филолошки факултет, Друштво за српски језик и књижевност, који их и данас издају.

После Другог светског рата Друштво је обновљено 1949. године као Славистичко друштво а председник је био Александар Белић – једини живи иницијатор стварања Друштва за српски језик и књижевност. Године 1954. од Славистичког друштва

настају Друштво за српскохрватски језик и књижевност Србије, Друштво за руски језик Србије (које, касније, узима назив Славистичко друштво), Друштво за српскохрватски језик и књижевност Црне Горе, Друштво за српскохрватски језик и књижевност Босне и Херцеговине. Од ових друштава, од Хрватског филолошког друштва, Друштва за македонски језик и Друштва за словеначки језик основан је 1956. године Савез славистичких друштава Југославије. Најмлађи члан Савеза је Друштво за руски језик Црне Горе, које је оформљено 1995. године. У току кризе у Југославији, 1993. године друштва за српскохрватски језик и књижевност Србије и Црне Горе вратила су свој првобитни назив: Друштво за српски језик и књижевност. Славистичка друштва у Савезној Републици Југославији донела су одлуку да продуже своју делатност у Савезу славистичких друштава Југославије и да се одржи редовни, Тринаести конгрес Савеза славистичких друштава. Тринаести конгрес Савеза славистичких друштава Југославије одржан је јануара 1993. године у Београду.

Овим кратким подсећањем на историју организовања србиста односно слависта у Југославији желели смо да укажемо на дубину корена из којих данас стасамо, али и на обавезе и одговорности који из тога произилазе за нас – данашње генерације. Обавезује нас частан развој наших друштава која чине Савез и богатство баштине коју треба даље да оплођујемо и негујемо.

Четранести конгрес Савеза славистичких друштава Југославије у Будви од 16. до 19. октобра, ове, 1997. године организовали смо са жељом да сагледамо где смо данас у изучавању српског језика и књижевности, колико се развила наша славистичка наука и каква је школска пракса у настави језика и књижевности. Програмом Четрнаестог конгреса обележавамо јубилеј – Стопедесет година од победе модерних Вукових погледа на језик и књижевност, када су се 1947. појавила дела *Рат за српски језик и правопис* Ђуре Даничића, *Превод Новог зајвета* Вука Караџића, *Горски вијенац* Петра Петровића Његоша и *Песме* Бранка Радичевића.

Радови које су учесници припремили за Конгрес обухватили су следеће теме: 1. *Српска славистичка наука у 20. веку*; 2. *Српски језик и други словенски језици у 20. веку*; 3. *Савремене методе у тумачењу књижевног наслеђа*; 4. *Терминологија у проучавању књижевности и језика*; 5. *Авангарда и постмодерна у српској и другим словенским књижевностима*; 6. *Језик и књижевност у савременом образовању*; 7.

Савремени приступ настави језика и књижевности. Резимеи радова су објављени у посебној конгресној публикацији а знатан број пристиглих радова већ је објављен у *Књижевности и језику*, док ће остали бити објављени у следећем броју и у другим славистичким публикацијама. Реферати и саопштења биће изложени, претежно у изводу због времена, на пленарним седницама Конгреса и у секцијама.

Надамо се да ће разговори бити плодни, да ће трајати за време седница и у предасима и да ће имати одјека у стручној јавности и после Конгреса.

На крају, захваљујемо се Организационом одбору на припремама за рад Конгреса, захваљујемо се Филозофском факултету и декану Вуковићу у Никшићу на помоћи у раду и, посебно, захваљујемо се Министарству за просвјету и науку Црне Горе и Министарству за просвету Србије на подршци и материјалној помоћи за припрему и рад Конгреса. Хвала СО Будва и Угоститељском предузећу Будванска ривијера – Словенска плажа на домаћинском прихватању учесника Конгреса и омогућавању добрих услова за рад.

Срећан нам рад!

ЗАКЉУЧНА РЕЧ НА КОНГРЕСУ

Четрнаести конгрес Савеза славистичких друштава Југославије радио је 16, 17. и 18. октобра 1998. године у Будви. Присутних учесника на Конгресу било је 317 и поднето је 118 реферата. Конгрес је радио у пленарним седницама и у секцијама. Пленарне седнице одржане су на почетку и на завршетку Конгреса а претежни део реферата саопштен је на секцијама за језик, за књижевност за и наставу језика и књижевности и у оквиру рада секција одвијала се богата дискусија. Учесници Конгреса су 17. октобра, по подне, посетили Котор и упознали се са његовим културноисторјским знаменитостима.

На првој пленарној седници је, груписаним рефератима, обележен јубилеј: Стопедесет година од победе модерних погледа Вука Караџића на језик и књижевност 1847. године, када су се појавили *Рат за српски језик и правопис* Ђуре Даничића, *Превод Новог завјета* Вука Караџића, *Горски вијенац* Петра Петровића

Његоша и *Песме* Бранка Радичевића. Радови и дискусија на Конгресу обухватили су следеће теме: *Српска славистичка наука у 20. веку*; *Српски језик и други словенски језици у 20. веку*; *Савремене методе у тумачењу књижевног наслеђа*; *Терминологија у проучавању књижевности и језика*; *Авангарда и постмодерна у српској књижевности и другим словенским књижевностима*; *Језик и књижевност у савременом образовању*; *Савремени приступ настави језика и књижевности*.

Богатство нових резултата у проучавању језика и књижевности и сагледавање и обогаћење наставног искуства у предавању матерњег језика и књижевности у свим врстама школа, који су саопштени на Конгресу као и плодна дискусија учесника о њима, значе допринос у сагледавању најзначајнијих актуелних питања са којима се сусрећу и на којима раде посленици у области језика и књижевности. Тиме је Конгрес потврдио улогу коју има у развоју струке, посебно на унапређењу научног и стручног наставног рада.

Учесници Конгреса сматрају да Конгрес Савеза славистичких друштава Југославије, као један од облика активности Савеза, и даље треба организовати као значајни вид у усавршавању радника на језику и књижевности, посебно наставника у школи, и уврстити га у програм усавршавања наставника и унапређења наставе, заједно са другим делатностима славистичких друштава.

Већи део конгресних реферата објављен је у часописима *Књижевност и језик* и *Славистика*, а остали реферати ће, када их оцени редакција часописа, бити објављени у следећим бројевима часописа. Такође, за Конгрес је припремљен и објављен *Зборник резимеа* реферата који су били предвиђени програмом и достављени организаторима. Дневна и стручна штампа, радио и телевизија, пратили су рад Конгреса, па ће његови резултати (заједно са објављеним материјалима) бити доступни и члановима наших стручних друштава који нису могли да присуствују Конгресу, те ће тако овај научни скуп имати и своју улогу у богаћењу знања о језику, књижевности и настави на целом говорном подручју српског језика.

У току рада Конгреса искристалисало се мишљење да треба препоручити министрима просвете Србије, Црне Горе и Републике Српске да је нужно да се створе заједничке програмске основе за наставу српског језика и књижевности у свим врстама школа – основних, средњих, виших и факултета, као и за одговарајуће уџбенике.

На Конгресу су учествовали и референти из Републике Српске, што има научни, стручни и школски значај, па Конгрес препоручује Скупштини и Управи Савеза славистичких друштава Југославије да се сагледају могућности да се обновљено Друштво за српски језик и књижевност у Републици Српској укључи у Савез. Такође да се размотри и да се приме у Савез и друга друштва на говорном подручју српскога језика која за основу свога програма имају рад у славистици, посебно у србистици. Посебну пажњу обратити на сарадњу са друштвима и школама на српском језику у Хрватској, Македонији, Мађарској и Румунији.

Учесници Конгреса су на завршној седници прихватили извештаје са седница и ове закључке. Учесници Конгреса се посебно захваљују Организационом одбору за припрему и вођење рада Конгреса, као и Филозофском факултету у Никшићу, Хотелском предузећу "Будванска ривијера" и Скупштини општине Будва који су допринели да се Конгрес нормално одвија. Средства информисања из Будве, Никшића, Подгорице, Београда, Новог Сада и Приштине су примерно пратила рад Конгреса и обавештавала јавност, а многи новинари су били и учесници у расправама о језику, књижевности и настави, па им се Конгрес захваљује.

Министар за просвјету и науку Црне Горе Драган Кујовић и министар просвете Србије проф. др Јово Тодоровић лично су и са својим сарадницима и стручним службама пружили подршку, помогли припрему и допринели успешном одржавању Четрнаестог конгреса Савеза славистичких друштава у Будви а својим поздравним речима, односно поруком, употпунили значај Конгреса. Учесници Конгреса им се на свему захваљују.

Slobodan Ž. Marković

SPEECH HELD AT THE 14TH CONFERENCE OF THE ASSOCIATION OF THE SLAVONIC STUDIES SOCIETIES OF YUGOSLAVIA

In his welcome address, the author has reminded the audience of several important years in existence of the Slavonic studies Societies from the present Yugoslavia. Among them, of special importance are the following years: 1910 – when the Society for Serbian language and literature was founded; 1949 – when the Slavonic studies Society was

founded; 1954 – when the Society for Serbo-Croatian language and literature was founded; 1993 – when the original name of the society – the Society for the Serbian language and literature – was reintroduced.

Key words: The Society for Serbian Language and Literature; Serbian language, Serbo-Croatian language.

Милош Ковачевић (Бохум)

НОВИ ПОЧЕТАК ИЛИ РАСКРШЋЕ СРБИСТИКЕ

У раду се освјетљавају услови и разлози који су довели до тога да србистика, чији је утемељитељ Вук Караџић, буде преименована у сербокroatистику и тиме фактички укунута. Указује се на нееквивалентан однос србистике, кроатистике и боснистике према сербокroatистици и предлажу рјешења за утемељење српског филолошког националног програма. Та рјешења првенствено подразумевају повратак Вуковом филолошком програму, и напуштање сада присутне парадигме о србистици која се суштински и просторно може окарактерисати као србијанистика. Проведена анализа тиче се само лингвистичког као средишњег дијела србистике. Без измјене постојеће парадигме која је, на потицај Хрвата, у српску језичку политику уведена 60-тих година, србистика не може рачунати на континуитет него тек на нови почетак, што је само на штету српских филолошких интереса.

Кључне ријечи: србистика, Вук Караџић, сербокroatистика, кроатистика, српска језичка политика

Темеље србистици као науци о српској филологији ударио је Вук Караџић, па се он, с правом, сматра њеним оснивачем. Читав Вуков рад био је усмјерен на то да србистика добије мјесто какво имају све националне филологије код других народа. И Вук је, заиста, својим дјелом показао "свој ученој Европи" не само на изазовност него и на неоспорну перспективност србистике. "Учена Европа" је то и прихватила, па су се у погледу предмета и садржаја србистике њена мишљења у потпуности подударила с Вуковим. Након Вукове смрти европски слависти још дуго су остали (а и данас их је велики број) на Вуковим и својим ставовима о србистици. Али су се, на жалост, темељи Вуковог филолошког

програма – који је и најексплицитнији, ако не и до сада једини експлицитан српски национални филолошки програм – почели поткопавати унутар србистике саме. И то систематски и дугорочно. Посједице таквога дјеловања најочигледније је објелоданио распад бивше СФР Југославије почетком деведесетих година. У стопедесетогодишњем ходу србистике против србистике због провођења антисрпског филолошког програма такав резултат био је неминован, и било би право чудо да је којим случајем био изневјерен. А тај резултат добро је познат: из сербокроатистике су се при распаду бивше Југославије издвојиле по републичким (а не по националним) критеријумима – хрватска филологија (кроатистика) и босанска филологија, која још нема ни свог назива, а која ће се, вјероватно, звати “боснистика”. А ту је и наука о српској филологији, која, истина, има своје име – србистика – али оно звучи готово као неологизам у односу на тако уобичајене (уходане) називе “сербокроатистика” (па) и “кроатистика”.

Сама чињеница да се деведесетих година сербокроатистика “разградила” у три филологије, наводи на потпуно погрешан закључак како је однос србистике, кроатистике и “боснистике” исти према сербокроатистици: како је, наиме, србистика само дио и једна од равноправних наследица сербокроатистике. Неопходно је зато најприје укратко указати на однос србистике и сербокроатистике, јер тек тај међуоднос открива праву истину, сасвим другачију од наведеног закључка што га намеће садашњост (и) србистике.

Тај међуоднос размотрићемо укратко само из перспективе лингвистичког као средишњег (сржног) дијела србистике. И иначе, у овоме раду ћемо се задржати једино на проблемима србистике из аспекта српске науке о језику, посебно српске језичке политике (ако се она, с обзиром на своју каквоћу, има права таквим именом звати). Остали дијелови србистике, а посебно наука о српској књижевности, готово да дијеле судбину странпутичења српскога језика (о странпутицама српске науке о књижевности види исцрпно у: Милосављевић 1995; 1996), тако да оцјене и закључци о стању српскога језика посредно говоре и о стању у другим дијеловима србистике.

Но, вратимо се односу србистике и сербокроатистике, том темељном питању како за историјат тако и за садашњи тренутак србистике, јер се садашњи тренутак и не може објаснити без познавања историјата тог односа. Није, наиме, како би се то на

основу бурних догађања у посљедњих пет-шест година могло закључити, србистика проистекла из сербокroatистике, нити је она дио сербокroatистике, него управо обратно: сербокroatистика је изнедрена из србистике, она је била само преименована србистика. Јер, на почетку би Вук, а код Вука само србистика као наука о српском језику и српској књижевности. Под српским језиком, при том, Вук је сматрао језик који је сам стандардизовао на бази штокавских говора, који су цјелином својом били српски, за разлику од чакавских који су цјелином били хрватски, и кајкавских који су највећим дијелом били словеначки (Караџић 1975). Диференцијална црта Срба према другим јужнословенским народима било је управо штокавско нарјечје, јер су сви штокавци били Срби и сви Срби су били штокавци, па је самим тим и сва књижевност писана на штокавици била (само) српска. (Да је то Вуково мишљење било истовремено и мишљење цијеле европске науке 19. вијека в. опширно у: Маројевић 1991; Милосављевић 1995, Ковачевић 1997; Грчевић 1997. и 1997а).

Постојање србистике као науке о српском језику и књижевности готово да се подударило с трајањем самог термина "српски језик". Јер, одмах након Вукове смрти у Хрватској се уз термин "српски" додаје и "хрватски" тако да се ствара термин "хрватски или српски језик", за чије увођење највеће заслуге има, каквог ли парадокса! највећи вуковац – Ђура Даничић. (О томе в. нпр.: Маројевић 1991; Ковачевић 1997). С увођењем тог термина Вуков српски филолошки програм, а самим тим и србистика, полако силазе са сцене, уступајући мјесто "сербокroatистици" као науци о српскохрватској филологији. А, заправо, почетак сербокroatистике значи и инаугурацију хрватског филолошког програма, у чијем ће се провођењу и исцрпити готово вијек и по сербокroatистике. Српски лингвисти, па чак ни најугледнији ни најутицајнији међу њима, или то нису хтјели или нису смјели видјети. Јер како другачије тумачити ставове попут сједећег, који најбоље одсликава стање српског (накнадног) саглашавања са реализованим фазама хрватског филолошког програма: "кад су најквалификованији људи Хрватске – написаће П. Ивић – у другој половини прошлог века прихватили назив 'хрватски или српски језик', било је у томе осећања онога што ми данас зовемо братством и јединством, можда и неког демократског става према Србима у Хрватској, а несумњиво и политичке мудрости" (П. Ивић 1990:320, уп. и П. Ивић 1971:190). Несумњива је, заиста, поли-

тичка мудрост коју су тада Хрвати испољили: они су тим чином засновали национално пробитачан филолошки програм, и то на рачун Вуков(ск)ог српског филолошког програма. Хрватима се не може приговорити што су се (из)борили за властите националне интересе, првенствено поступним провођењем тад заснованог хрватског филолошког програма. Они су постепено, не пропуштајући ниједну прилику која им се пружила (с тим да су најчешће сами такве прилике “испровоцирали”) проводили фазу по фазу тог програма претварајући српскохрватску у хрватску језичку политику. А таква језичка политика успјела је не само да преведе србистику у сербокроатистику него и сербокроатистику у кроатистику. За све то вријеме србистика се није ни спомињала, јер заправо српске језичке политике није ни било. Или тачније: није било језичке политике у чијој подлози би стајали српски национални интереси. (В. о томе у: Маројевић 1991; Збиљић 1994; Милосављевић 1995; Ковачевић 1997). Српска језичка политика у том готово стопедесетогодишњем периоду послје Вукове смрти углавном се сводила на почетна реаговања и каснија саглашавања с реализованим фазама хрватског филолошког програма. То стање у српској језичкој политици ће и Б. Брборић еуфемистички слично представити. “Српска лингвистика и српска језичка стварност – рећи ће он – до самог распада Југославије биле су у знаку више спонтаног него организованог развоја и сталног манифестовања привржености језичком ‘заједништву’” (Радовановић и др. 1996:29). Није, дакле, било никаквог осмишљеног српског филолошког програма, па можда зато и не треба да чуди да су добро осмишљени хрватски филолошки ставови – и онда кад су били директно уперени против српских филолошких интереса – добијали подршку на српској страни. Јер без експлицитне помоћи српских филолога тешко да би Хрвати икад до краја успјели провести свој филолошки програм, без обзира на сву упорност и на кораке за које Д. Брозовић каже да су били “заправо само привидни, фингирани, одглумљени” (Брозовић 1996:50) да би се “противник заварео” и да би се лакше стигло до зацртаног циља. Српска филологија је свјесно или несвјесно више од сто година проводила хрватски филолошки програм. И да зло буде веће, ни данас не може да се ослободи тих навика. На почетку је, наиме, Ђура Даничић помогао Хрватима да се српски језик преименује у “хрватски или српски”; Новосадски договор из 1954. године озваничио је крај србистике и српског језика, утапајући их у

сербокроатистику. Српска је лингвистика подржала “тактику хрватских језикословаца”, коју објелодањује Д. Брозовић, да се “уносе нова, модерна, ‘напредна’ опћелингвистичка теоријска схватања; она се чине неутрална, али када се једном те идеје прихвате и ‘одобре’ , онда се изађе с њиховим конзеквенцијама позитивнима и кориснима за хрватске тежње, а за јачи отпор и противљење тада је већ касно” (Брозовић 1996:46). Брозовићеве се ријечи најдиректније односе на теорију варијантности, коју је у сербокроатистику увела М. Ивић у раду о проблемима језичке норме још 1965. године (в. М. Ивић 1990:92-100), а та је теорија “објеручке” прихваћена у Хрватској, јер је у пракси одмах резултирала схватањем и функционисањем варијаната као одијељених стандардних језика (уп. Брозовић 1970). Српски лингвисти, бар они који су имали највећи утицај на српску језичку политику, стали су и иза најсуштаственијег дијела хрватског филолошког програма – иза минимизовања Вука и Вукове улоге у српском (српскохрватском) књижевном језику. Хрватима је то била упоришна тачка у филолошком програму: требало је детронизовати Вука, јер без тога нема ни хрватског језика ни кроатистике, јер стално као мач виси неумитна истина о сербокроатистици као преименованој србистици. Сјећајући се тога периода устоличења српскохрватске “варијантологије”, Д. Брозовић ће о тактици хрватских језикословаца за детронизовањем Вука и његове теорије написати да Хрвати Вука нису ошро и “изравно” нападали, јер би то “с једне стране изазвало међународно славистичко и опћелингвистичко мњење, у којем је Караџић имао и још увијек има високу цијену, с друге пак стране тиме би се умањила увјерљивост наших аргумената за иначе посве истиниту тезу како он није битно утјецао на хрватски језични развитак нити је у њем имао одсудне улоге. Зато је ваљало одавати признање Караџићевим заслугама за српски језик и културу, али додајући уз то да је за хрватски језик имао тек ограничено значење... Треба наине схватити о чему је ријеч. Јер мит о томе како је Караџић Хрватима поклатио језик изграђиван је дуго и суставно, ушао је у свијест или барем подсвијест многих проучаватеља разних језика и књижевности широм Европе. Зато се такав мит – наставља Брозовић – не побија отворено, бучно и офензивно, такву миту треба напротив приредити свечани спровод. Данас је тај мит за млађе и средње филолошке нараштаје покопан – и то је једино што је важно за будућност” (Брозовић 1996:50).

Невјероватно је, али и тај хрватски план наилази на подршку на српској страни. И на српској страни се управо тада почиње говорити о неопходности ревизије Вуковог концепта српског књижевног језика. Најексплицитније такво становиште заступа М. Ивић у неколика своја рада о тадашњем стању стандардног српскохрватског језика код Срба (ти радови прештампани су у књизи: М. Ивић 1990). Декларативно подржавајући Вуков концепт књижевног језика, М. Ивић ће у тим радовима негирати темељне поставке Вуковог филолошког програма. Тим радовима инаугурисан је метод поређења инкоментурабилних критеријума, али, што је још горе, први пут је дато и ново схватање опсега и садржаја српског језика, односно српске варијанте српскохрватског језика (критику тог схватања в. у: Вуковић 1972; Ковачевић 1997б). Више се цјелина штокавских говора не везује за Србе нити се цијела реализација књижевног језика код Срба сматра српском варијантом. Под појам "српског у српскохрватском језику" М. Ивић подводи безмало једино београдско-новосадску реализацију српскохрватског језика. Тиме она из српског стандарда експлицитно искуључује све особине које су карактеристичне за Србе у БиХ, Хрватској и Црној Гори. У таквом приступу српска варијанта није, дакле, варијанта ни свих Срба, а камоли да су њене особине карактеристика и других штокаваца "несрба". Тако се Вуков програм српског језика као језика свих Срба код М. Ивић замјењује програмом сужене србијанистике, у којој су границе српског језика мало шире од граница бившег београдског пашалука. Тај програм српског као београдско-новосадског језика означио је крај Вуковог концепта српског књижевног језика као језика свих Срба, односно свих штокаваца. Уједно, такав је програм био и најексплицитнија подршка хрватском филолошком програму у одбрани аутономности 'хрватског језика' на штокавској основици и његовој невезаности за српски језик.

Ти радови М. Ивић имали су велики утицај на стварање свијести о србистици као србијанистички, јер су неки од лингвиста кренули за тим идејама, улазећи у невјероватне спекулације нудећи их као лингвистичке 'истине', попут нпр. оне да се српски језик екавског изговора стабилизовао независно од српског језика ијекавског изговора (ако се тај језик ту сматра српским јер се и не спомиње, јер је екавска верзија настала као "резултат дуготрајног процеса србизације славеносрпског језика", у чему је улога Вука

Караџића готово безначајна. (Ту идеју заступа А. Младеновић у више својих радова, в. нпр.: Младеновић 1993). Ту је затим идеја о прогону ијекавице из српског стандардног језика, као једна од најпогубнијих идеја за српске националне и филолошке интересе (в. о томе опширно у: Ковачевић 1997:76-102). Те “оплођене” идеје М. Ивић посебно долазе до изражаја у времену послје распада бивше Југославије, и након што је српскоме језику враћено српско име.

Најбоља потврда томе су нови *Правопис српскога језика* Матице српске (Пешикан и др. 1993) и књига *Српски језик на крају века* (Радовановић и др. 1996), као и програм прогона ијекавице из српског стандардног језика. У тим двјема књигама потпуно је напуштен Вуков концепт србистике и прихваћен концепт који је инаугурисала М. Ивић, тј. концепт србистике као сужене србијанистике. Наиме, у новом Матичином правопису преферирају се као српске само језичке особине “источнијег дијела штокавског нарјечја”; као српски описује се, дакле, само источни “изражајни узус”, док се све српске особине некарактеристичне за тај дио штокавске територије експлицитно или имплицитно проглашавају несрпским, “хрваткосрпским”, како аутори кажу, а заправо “хрватским”. На тај начин из правог српског изражајног узуса истиснуте су карактеристичне особине српског књижевног језика у БиХ, па и у Републици Српској, и Црној Гори. Тако нас “након реализације фазе прерастања српског Вуковог језика у хрватски, Матичин правопис уводи у нову фазу – фазу признавања хрватског језичког права на Дрини” (Ковачевић 1997:135; уп. исто и Мило-сављевић 1997). И књига *Српски језик на крају века*, у чијој је изради судјеловало осам лингвиста из Београда и Новог Сада, даје потпуно криву слику о савременом српском књижевном језику. Изузимајући врло утемељен предговор М. Радовановића, безмало све остало у овој књизи прије нуди искривљену (првенствено парцијалну) неголи истиниту слику о српском књижевном језику данас. По моделу из споменутих радова М. Ивић под српским језиком у овој се књизи углавном подразумева језик “београдског пашалука”, па се и све промјене које су се догађале у српском језику везују само за тај простор. (Значи ли то да промјена на преосталим просторима српскога језика није било, или да се ти простори и не сматрају релевантним просторима српскога књижевног језика!?). Као “барометар” промјена најчешће је узиман београдско-новосадски разговорни језик или чак само језичке

карактеристике једног или два писца с тог подручја. Тако се већина закључака у овој књизи заправо и не односи на српски стандардни језик у цјелини него само на један његов дио, и то ни тај не читав, него на један функционални стил тога дијела. Детаљније испитивање функционално разноврсног корпуса уз узимање у обзир цјелине српскога књижевног (стандардног) језика (дакле, српскога језика као језика свих Срба) засигурно би оповргло већину закључака изведених примјеном ненаучне методе истраживања или напамет изречених (што је, у ствари, исто). Највећи је, међутим, недостатак наведене књиге у томе што она подржава (или оправдава) парадигму о србистичности као србијанистичности. А та парадигма, видјели смо, води поријекло из сербокроатистичке теорије варијантности, која је на српској страни, у складу с хрватским филолошким програмом, еволуирала до схватања да се код српскохрватског језика чак “не може говорити о процесу варијантског раслојавања, већ о варијантама као ентитетима који су, сваки за себе, постојали и прије формирања заједничког стандарда” (Шипка 1993:87). Нови *Правопис* Матице српске и *Српски језик на крају века* настоје дати потврду тим “ингениозним” открићима, која потпуно негирају и Вука и историју србистике. Због тога се и не треба чудити што се у кроатистичности све чешће јавно презентирају ставови да је “Вук био прослављен захваљујући томе што је под Копитаровим водством кренуо ‘илирским’ (хрватским) књижевнојезичним токовима и покушао их наметнути Србима” (Грчевић 1997а:56), односно да су Хрвати “штокавски књижевни језик имали давно прије Срба, и ако се може говорити о преузимању, онда су га прије Срби преузели од Хрвата, неголи је обратно” (С. Бабић, *Језик XLV/1*, Загреб, 1997, стр. 2).

Путеви, заправо странпутице, српске језичке политике послје враћања српског имена језику (в. Ковачевић 1997а) као да иду за тим да се и са српске стране потврди “истинитост” наведених хрватских ставова, који представљају најновију фазу хрватског филолошког програма. Зато се и актуелна српска језичка политика може окарактерисати као наставак претходне кроатистички утемељене политике. Она је и даље више хрватска неголи српска и по својим поступцима и по својим посједицама за српске филолошке интересе. Таква садашња српска језичка политика и неће да улази у суштину питања “како је српски језик постајао хрватски или српски, српскохрватски, односно хрватскосрпски, да

би се поткрај 20. века ‘разложио’ на српски, хрватски и бошњачки” (не него: босански, јер без обзира на Брборићева тврђења и жеље муслимани не желе да зову језик бошњачким него босанским) (Радовановић и др. 1996:33). Актуелна српска језичка политика као да прихвата тезу да на почетку и није био српски него да је данашњи српски као и “хрватски” и “босански” само један дио српскохрватског. И не само да актуелна српска језичка политика стоји иза те тезе него је и “научно” поткрепљује наведеним књигама и другим поступцима. А сви ти поступци проглашавања несрпским најсрпскијих језичких особина воде ка новом цијепању и сужавању појма српски књижевни језик. За Вука је то био језик свих Срба, односно језик свих штокаваца, за данашње утицајне српске језичке политичаре очито само језик “источнијег дијела штокавског нарјечја”. На тај се начин даје имплицитна помоћ устоличењу “босанског” и “црногорског” језика. Јер, ако Хрвати нпр. тврде да је комунистичка политика језичке толеранције у БиХ “у протеклих тридесет година довела до посвемашњег посрбљавања језика, који је додуше остао ијекавски, али је у њему свака ријеч која је мирисала на хрватски језик била с пуно толеранције отписивана, затирана и заборављана, тако да је дошло до готово потпуне србизације и говорнога и књижевнога језика у Бих” (Бродњак 1991:VIII), односно да су “Хрвати у БиХ 45 година били не само онемогућавани у слободном служењу хрватским књижевним језиком, него им је једним дијелом наметан, па и наметнут српски” (Бабић 1997:29), а с друге стране “гласноговорник” актуелне српске језичке политике напише да је своју неутралну позицију међу варијантама у том периоду “босанскохерцеговачки стандарднојезички израз српскохрватскога односно хрваткосрпског језика – реално ближи источној, српској варијанти, и генетски и вредносно – све више замењивао кретањем према западној варијанти” (Радовановић и др. 1996: 26) – нису ли такви ставови Срба и Хрвата најбоља подршка босанскоме (не бошњачкоме) језику, каквоме теже, и какав су прогласили муслимани у БиХ. Многи актуелни ставови српске језичке политике, посебно онај против ијекавице, иду на руку и онима који пласирају тезу о тзв. црногорском језику. Докле ће, заиста, српска језичка политика бити усмјерена против српских националних интереса у филологији, и шире? Одговор је само један: све дотле док Срби не буду имали српски национални програм и у области филологије. Или боље речено: док не буду проводили српски филолошки

програм, јер такав програм постоји: њега је направио Вук Караџић, само што су Срби на њ одавно заборавили, јер су у стопедесетогодишњем ходу српскога језика (под његовим различитим именима) углавном радили против а не у корист српских националних интереса.

Враћањем тог програма “у живот” укида се и дилема из наслова нашега рада: ово вријеме није почетак србистике него њено раскршће, и то у смислу одустајања од и сада присутне а прије тридесетак година устоличене антивуковске парадигме у српској лингвистици. То значи да се Срби морају вратити темељним начелима Вуковог филолошког програма. А једно од најтемељнијих начела јесте обим и садржај појма српски језик. Под српским језиком, дакле, треба подразумевати језик свих Срба у Вуковом значењу тог појма (дакле, “Срба сва три закона”). То значи да појам српски језик покрива све “језике” који су политички изведени из Вуковог српског језика. Пошто сви Срби никада, како је то и Вук примијетио, нису хтјели Србима да се зову, тако се и данас морају одредити називи које ће србистика употребљавати за реализације српскога језика ван територија које покрива српска језичка политика. (То је питање једино, колико ми је познато, до сада поставио млади београдски лингвиста Александар Милановић у једном свом прошлогодишњем напису у *Књижевним новинама*). У складу са принципима сложеничке творбе у српском књижевном језику варијанте српскога језика најбоље је звати “хрваткосрпски језик” (дакле српски језик са хрватским “примјесам”) и “бошњачкосрпски језик” (дакле, српски језик са “бошњачким примјесам”), јер се тим терминима творбено јасно указује да се ради само о специфичним реализацијама српскога језика. Српска језичка политика неће имати утицаја на стандардно-језичке поступке у варијантама српскога језика (хрваткосрпском и бошњачкосрпском), али ће зато успоставити континуитет са србистиком и неће, као што је досад чинила, радити у корист штете српскога народа, негирајући властиту историју зарад туђих интереса.

Раскршће србистике није дакле у избору новог пута, него у раскиду са антисрпском и антивуковском традицијом у српској језичкој политици. То раскршће подразумева успостављање прекинуте везе с Вуковим филолошким програмом и рад на његовој реализацији. Без успостављања те везе, тешко је очекивати да ће србистика сићи са већ трасираних путева који се не могу

оквалификовати као национално пробитачни. А и зато постоји предуслов, који је још давно формулисао П. Ивић, само што се тај предуслов сад у потпуности на саме Србе односи, а он је да “у нашим разговорима о језику ‘чврсто упориште’ мора бити истина, и то цела и свестрано сагледана (не делић или изрезак истине). Истина о језику и истина о стварним интересима наших народа” (Ивић 1990:310-11), па без обзира колико кога она погађала.

Литература:

- Бабић (1997) – Стјепан Бабић, *Хрватски књижевни језик у Босни и Херцеговини*, Језик, XLV/1, Загреб, стр. 29-34.
- Бродњак (1991) – Владимир Бродњак, *Разликовни рјечник српског и хрватског језика*, Загреб.
- Брозовић (1970) – Далибор Брозовић, *Стандардни језик*, Загреб.
- Брозовић (1996) – Далибор Брозовић, *Улога часописа Језик у хрватскоме језикословљу*, Језик, XLIV/2, Загреб, стр. 42-53.
- Вуковић (1972) – Јован Вуковић, *Наш књижевни језик данас*, Сарајево.
- Грчевић (1997) – Марио Грчевић, *Зашто славистика 19. стољећа није признавала постојање хрватскога језика*, Језик, XLV/1, Загреб, стр. 3-28.
- Грчевић (1997а) – Марио Грчевић, *Караџићева гледишта о хрватскоме језику у славистичкоме окружју*, Језик, XLV/2, Загреб, стр. 41-58.
- Збиљић (1994) – Драгољуб Збиљић, *Српски језик и ћирилица*, Приштина.
- М. Ивић (1990) – Милка Ивић, *О језику Вуковом и вуковском*, Нови Сад.
- П. Ивић (1971) – Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд.
- П. Ивић (1990) – Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд-Приштина.
- Ковачевић (1997) – Милош Ковачевић, *У одбрану језика српскога*, Београд.
- Караџић (1969) – Вук Стеф. Караџић, *О језику и књижевности*, Просвета, Београд.
- Караџић (1975) – Вук Стеф. Караџић, *Срби сви и свуда*, у: *Црна Гора и Бока Которска*, Нолит, Београд.

- Ковачевић (1997а) – Милош Ковачевић, *Актуелне странпутице српске језичке политике*, Актуелности, I/1, Бањалука, стр. 85-89.
- Ковачевић (1997б) – Милош Ковачевић, *Програм черчења Вуков(ск)ог српског језика*, Актуелности, I/3, Бањалука.
- Маројевић (1991) – Радмило Маројевић, *Ћирилица на раскрсћу векова*, Горњи Милановац.
- Милосављевић (1995) – Петар Милосављевић, *Српски национални програм и српска књижевност*, Приштина.
- Милосављевић (1996) – Петар Милосављевић, *Систем српске књижевности*, Приштина.
- Милосављевић (1997) – Петар Милосављевић, *Срби и њихов језик*. Хрестоматија текстова, Приштина.
- Младеновић (1993) – Александар Младеновић, *Развитак и стандардизација екавског изговора српског књижевног језика у другој половини XVIII и првој половини XIX века*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXVI/1, Нови Сад.
- Пешикан и др. (1993) – Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правонапис српског језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Радовановић и др. (1996) – Милорад Радовановић, Бранислав Брборић, Иван Клајн, Драгољуб Петровић, Живојин Станојчић, Милош Луковић, Драго Чупић, Митар Пешикан, *Српски језик на крају века*, Београд.
- Шипка (1993) – Милан Шипка, *Варијанте у српскохрватском стандардном језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXVI/1, Нови Сад.

Miloš Kovačević

EIN NEUER ANFANG ODER DER KREUZWEG DER SERBISTIK

Der Autor analysiert in der Arbeit die aktuelle Situation der Serbistik anhand der Erklärung ihrer Geschichte. Die Serbistik ist von Vuk Karadžić begründet worden, aber bald nach dem Tod von Karadžić ist sie in Serbokroastistik umbenannt worden. Der Autor zeigt, wie sehr das Programm der serbischen Sprachpolitik mit dem kroatischen philologischen Programm übereinstimmt, weil es dieses

unterstützte. Das ist auch der Grund dafür, daß die Serbistik im Schatten der Kroatistik stand und daß ihre aktuelle Situation sehr schwierig ist. Der Autor vertritt die Meinung, die Serbistik müsse zum philologischen Programm von Vuk Karadžić zurückkehren, wenn sie die Wissenschaft von der ganzen serbischen Sprache und nicht die von einem ihrer Teile sein möchte.

Stichwörter: Serbistik, Vuk Karadžić, Serbokroatistik, Kroatistik, serbische Sprachpolitik.

Наталија Масленикова (Москва)

О ЈЕДИНСТВУ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ И СРПског КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Током комунистичке власти у Југославији, под видом борбе против великосрпског национализма, у ствари је уништавана традиција и целовитост српске националне културе, посебно језика и књижевности. Такав тренд је, на жалост, био присутан и у совјетској славистици која се бавила југословенским темама и он је настављен и након разбијања Југославије. То се нарочито показало на симпозијуму који је под насловом "Проблеми изучавања језика и литературе Срба, Црногораца, Муслимана и Хрвата после дезинтеграције СФРЈ" који је одржан на Филолошком факултету у Москви 1993. На симпозијуму су дошле до израза тезе по којима се прихвата не само дезинтеграција Југославије већ и дезинтеграција српског језика и књижевности. Аутор у таквим тенденцијама види опасност и по јединство појединих словенских народа и по јединство словенског света уопште. Зато се и залаже за очување јединства српског језика и српске књижевности на основама српске националне традиције.

Кључне речи: совјетска славистика, српскохрватски језик, српски језик и књижевност.

Рат, а управо геноцид, који и данас траје у бившој Југославији, умногоме је последица комунистичке националне политике, пре свега према српском народу, његовом јединству, јер га је она границама тако издвојила да је овај народ сада постао жртва наследника оних који су га и раније поробљавали и истребљивали. Српски народ је у претходној Југославији насељавао скоро све њене социјалистичке републике. Политика комунизације Јужних

Словена у Југославији је изгледала као србизација, а упоредо с тим долазило је до издашне подршке у истицању периферног национализма као средства за уништавање главног непријатеља, тзв. великосрпског национализма, а у суштини је то било уништавање српске националне културе и православне традиције.

Рушилачки антисрпски принципи ове политике постали су основа једног правца и совјетске славистике, коју условно можемо назвати "србоведение". То је такав комплекс принципа који је познат у совјетској науци као марксистичка методологија. Овом методологијом и сада се користи већина наших слависта, како лингвиста тако и историчара и теоретичара књижевности.

Дужни смо данас да се критички, као никада до сада, осврнемо на "научне" концепције, које су владале у не тако далекој прошлости. Али, уместо да се одрекнемо те полунауке, код нас се нагомилавају неокомунистичке измишљотине у којима се показује равнодушност према истини. Очигледно је да они, који су се само на речима одрекли дијалектичког материјализма, немају снаге да из свог сазнања отклоне чврсто усађене идеолошке стереотипе. Ти стереотипи посебно сметају да њихове мисли продру до логичког исхода. Логичка некултура постала је истовремено и узрок и последица наше неспособности не само да мислимо, него и да тачно просуђујемо о овоме што нам се дешава.

У оквиру таквих тенденција, године 1993. на Филолошком факултету Московског универзитета одржан је научни скуп сербо-кroatиста под карактеристичним називом: "Проблемы изучения языка и литературы сербов, черногорцев, муслиманов и хорватов после дезинтеграции СФРЈУ". Чини нам се да се овде срећемо с појавом која се може назвати "политичка инферналшчина" или политички мрак, тама. У основи ове појаве лежи посебна врста игре, својствена "апаратном естаблишменту", за који не постоји ни његов народ ни његова историја – већ само игре, игре без граница.

На примеру назива поменутог научног скупа можемо видети како научни радници, служећи политичарима, иду против истине. Сврха тога је да се распарча јединство словенског света у геополитичком смислу; у конкретном случају ради се о српском народу. Последица тога су замене етничких јединица политичким јединицама. На овај начин се у јавном мњењу стварају примитивне и лажне идеолошке форме схватања историје културе Словена и Јужних Словена, гледано појединачно. Тиме се подржава поги-

бељна, за било који етнос, тенденција сепаратизма. У вези с тим необично и невероватно звучи предлог доц. Гуткова да се у руски језик уведе појам (“самоназвање”) “Муслимани” за означавање Срба-муслимана. Доц. Гутков тај појам овако дефинише: “представители новопризнанной нации”, “етнически обособившееся мусульманское население”. Овакав предлог је, у најмањој мери, неодговоран: прво, зато што не води рачуна о особеностима историјског развоја српског народа, где је један његов део, као што је познато, у одређеној историјској ситуацији променио своју конфесију, а не и етничку припадност. Из овога можемо видети како се манипулише са реалном историјом духовне културе Срба да би се произвели неки национални мутапти. Са овом појавом тесно је повезано јединство српског књижевног језика. У данашње време, као што је познато, јавља се опасна тенденција која води издвајању некаквог “бошњачког” језика, тенденција која има чисто политичку конотацију. Још више од тога, у конкретном случају, уважавају се свачији интереси – само не српски и не словенски. У тренутку када смо сведоци најжешћег геноцида над српским народом, који је могуће упоредити само са геноцидом извршеним над руским народом (од 1917. до почетка 1930-их) – предлози такве врсте, благо речено, звуче као израз болесне свести, болесног духа.

Гледано нашим очима, у случају Срба-муслимана, плодотворан, у научном смислу, једино би могао бити пут истраживања и анализе појава тзв. културно контактних подручја којима је посебно богат словенски свет, што се може објаснити етнопсихолошким особеностима словенског племена.

После ове мале али потребне дигресије, враћамо се доц. Гуткову. Он предлаже да се сачува употребљавани назив “српско-хрватски језик”, наводећи као разлоге: 1) овај је двочлани назив предложен 1954; 2) овим језиком говоре осим Срба и Хрвата, још Црногорци и Словени-муслимани; 3) овај језик има општу дијалекатску основу и јединствен граматички систем. Да бисмо указали на тачност оваквих тврдњи, послужићемо се неколиким мислима Јована Дучића, којима се он приближава питању етнопсихологије, коју тек треба размотрити: “У њему (Гају) се зато роди идеја да би требало да Хрвати узму српски књижевни говор за свој књижевни језик, значи по обрасцу Вукових народних песама. Хрватски говор је био у Загорју кајкавски, а по острвима чакавски. Гај смисли стога да Хрвати прихвате српску штокавштину. Тим

говором су се већ служиле и Далмација и Славонија, зато што су их Срби насељавали кроз неколико последњих столећа. Ово прихватање српске штокавштине, мислио је Гај, ујединило би хрватске крајеве. А како је цела Дубровачка књижевност писана на српској штокавштини, исто онакој на којој су писане српске народне песме, усвајање српског књижевног језика, значило би и анектирати Дубровник за Хрватску, а не оставити га Србима. Тад је покренут 'Хрватски лист' са књижевним додатком. Ово је главно дело Илиризма. Да не буде никакве забуне, потребно је рећи да Хрвати нису без великих духовних разлога извршили овај морални преображај, узимајући туђи књижевни језик за свој сопствени (што је несумњиво беспримеран случај међу народима). На кајкавском говору (којег опет Словенци сматрају својим народним језиком), нису Хрвати били ништа важно написали. На чакавском говору, који се једини у филологији сматра неоспорно и искључиво хрватским, нису могли отићи далеко, јер он није показивао већу могућност да се развија."¹

За историју језика и историју литературе једног народа веома је битна и његова историја постанка и развоја, која код Срба има своје специфичности. А те специфичности се највише огледају у честим сеобама и пресељавањима с једне на другу територију. Да бисмо то поткрепили чињеницама, послужимо се једним Цвијићевим наводом: "Услед миграција у земљама Панонског Басена и по Далмацији разнесене су са досељеницима нове навике и обичаји. Снажан фолклор, нарочито епске песме; појачана је патријархална задруга. На далеко су разнесене историјске традиције и јако развијена српска национална свест, која се у току векова из(г)рађивала у унутрашњим земљама Балканског полуострва. Из метанастазичких покрета је произашло померање дијалеката динарских и централних делова Полуострва на север, североисток и запад, и осим тога је настала борба између дијалеката, утицање једних на друге; кад се процес завршио, видело се да су дијалекти друкчије распоређени него што су били пре турске инвазије. Нарочито пада у очи ванредно распрострање штокавског дијалекта на рачун осталих говора. Тако је овај говор, додајем, био својеврстан 'коине' који је веома допринео народној хомогенизацији на читавој насељеној територији"². Ова хомогенизација је често била

1 Дучић Јован, *Верујем у Бога и у српство*, Подгорица, 1991, стр 14-17.

2 Цвијић Јован, *Сеобе Срба некад и сад*, Београд, 1918, стр. 198.

угрожавана од стране разних завојевача и непријатеља српског народа. И у 20. веку таква негативна тенденција се наставља. Она је посебно изражена после Другог светског рата.

Срби нису ни у СФРЈ имали целовите етничке политике, која би обезбеђивала њихово духовно јединство без обзира на административно уређење подручја на којима живе. И у ово време, када се са свих страна атакује на српски народ, на његов језик и на његову књижевност, ми (научници) сведоци смо последица такве политике која прети његовом физичком уништењу. Ненормална ситуација која је давала предност политичко-административним јединицама над етничким, проузроковала је разноразне научне спекулације, како на подручју историје српског језика, тако и на подручју српске књижевности. Све је то условило, с једне стране, цепање духовног јединства српског народа, а с друге стране, пред руском јавношћу створило искривљену слику о српском народу. Оваквој слици, између осталог, доприноси и концепција о подели српске књижевности, коју је на поменутом скупу представила др филологије Г. Иљина. Према њеном схватању српска књижевност се дели на ускосрпску, црногорску и босанску. У том смислу она предлаже неку нову категоризацију двојне и тројне књижевне припадности (Да споменемо само И. Андрића, М. Лалића, М. Селимовића³). Овај нови предлог се може протумачити као нова идеја о даљем раслојавању целовитости српске духовне културе.

Поменимо само неколико речи Владике Николаја Велимировића, које се односе на Његоша, од чије појаве неки “учењаци” почињу да рачунају црногорску књижевност. “И Владика Петар II Његош означава велики празник у животу Српства. Он стоји усамљен међу осталим знаменитим Србима, без претходника и без следбеника. Његов једини претходник јесте донекле велика душа српског народа, изражена у народној поезији”⁴.

Што се тиче категоризације историје српске књижевности, по нашем мишљењу она се сасвим добро види из Вукових *Српских народних песама*. Познато је да је Вук у току 50 година скупљао српске народне песме на свим просторима на којима је живео српски народ. То значи да је он био потпуно свестан јединства и

3 Према овом прилогу Иво Андрић припада српској, хрватској и босанској књижевности; Михаило Лалић српској и црногорској, а Меша Селимовић српској и босанској књижевности.

4 Николај Велимировић, *Религија Његошева*, Шабац, 1980, (Увод, стр. V)

целине свога народа, па се стога руководио, пре свега етничким, а не политичким и неким другим принципима. Овако нешто се може запазити и код свих других културних народа. Примера ради, поменимо само дела браће Грим, Ив. Киревског, В. Даља, К. Штрекла итд. Политички приступ у проучавању етно-културних питања било ког народа може се објаснити и одсуством патриотске свести не само код научних него и код других културних и јавних радника.

И да наше излагање завршимо једним цитатом о патриотизму преузетим од Ј. Дучића: "По речи Патриа, одиста би патриотизам значио осећање за тло свог племена, али по речи род од које смо ми Срби направили лепу реч родољубље, то осећање би значило љубав за традицију и језик (...) Колективни дух једног народа, то је производ заједничке прошлости, историје, заједно подељених срећа и несрећа, победа и пораза. Колективни дух зато представља истодобно и материјалну и моралну област: заједничке жртве у крви за исте принципе и за исти идеал. Патриотизам је стога велико породично осећање стечено историјским условима живота, осећање које захтева од првог до последњег човека целу масу народну (...) У многим народима је постојао због овог колективног духа заједнички не само трон него и олтар. Један Народ, један Бог, један Краљ – то је био идеал и неких од старих држава. Патриотизам је одувек сматран и божанским осећањем у човеку"⁵.

Natalija Maslenikova

ON THE UNITY OF SERBIAN LITERATURE AND THE STANDARD SERBIAN LANGUAGE

During the communist rule in Yugoslavia, under a pretext of the struggle against Serbian nationalism, it was the tradition and the unit of Serbian national culture, and, especially, its language and literature that were actually being exterminated. Unfortunately, such tendency was also present in Soviet Slavic studies, which dealt with Yugoslavian issues, and it was continued even after Yugoslavia was broken up. This

5 Јован Дучић, *Јутра са Леутафа*, Београд, 1995. (О родољубљу..., стр 71).

was most evident at the symposium called "The Problems of Studying the Language and Literature of Serbs, Montenegrins, Muslims and Croats after disintegration of SFRY" which was held on the Faculty of Philology in Moscow in 1993. The theses, according to which not only the disintegration of Yugoslavia, but also the disintegration of Serbian language are acceptable, were expressed fully. The author perceives such tendencies as a threat both to the unity of some Slav peoples and the unity of Slav people in general. Therefore, the author advocates that the unity of Serbian language and literature be preserved on the basis of the Serbian national tradition.

Key words: Anti-Serbian principles, Soviet Slavic studies, the Serbo-Croatian language, the unity of the Serbian language and literature

ДОКУМЕНТИ ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У Српској академији наука и уметности у Београду 12. децембра 1997. формиран је Одбор за стандардизацију српског језика. Због значаја ове иницијативе објављујемо најважније докуменате Одбора: Саопштење Одбора, Записник са прве (конститутивне) седнице, Споразум о стандардизацији српског језика, списак чланова Одбора и Прелиминарни састав појединих комисија Одбора.

Србистика преноси и делове интервјуа које је овим поводом дао председник Одбора, академик Павле Ивић, *Вечерњим новостима*, *НИН*-у и *Демократији*.

Уредништво захваљује г. Браниславу Брборићу, секретару Одбора, на уступљеним текстовима.

DOCUMENTS OF THE BOARD FOR STANDARDIZATION OF SERBIAN LANGUAGE

The Board for Standardization of Serbian Language was formed on December 12, 1997, in Serbian Academy of Sciences and Arts. Because of the importance of this initiative, we would like to present the most important documents of the Board: Declaration of the board, Minutes from its first (constitutive) session, Agreement on Standardization of Serbian Language, the list of members of the Board, and the preliminary lists of members of particular committees within the Board.

Srbistika also presents parts of the interview that the President of the Board, academician Pavle Ivić, gave to *Večernje Novosti*, *NIN*, and *Demokracija* on this occasion.

The Editorial Board wishes to thank Mr Branislav Brborić, the Secretary of the Board, for these texts.

С А О П Ш Т Е Ћ Е
ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И ПРЕДСТАВНИКА ЊЕГОВИХ ОСНИВАЧА

У Београду је, у Српској академији наука и уметности, 12. XII 1997. године, свечано потписан *Споразум о оснивању Одбора за стандардизацију српског језика*. Наведени Одбор сачињавају наши истакнути лингвисти, избраници и представници трију академија наука и ум(ј)етности (САНУ, ЦАНУ и АНУРС), осам универзитета (Бања Лука, Београд, Крагујевац, Ниш, Нови Сад, Подгорица, Приштина и Српско Сарајево), Матице српске, Института за српски језик и Српске књижевне задруге. За предс(ј)едника Одбора изабран је академик Павле Ивић.

На предлог свог предс(ј)едника, Одбор се опред(и)елио за то да стандардолошки рад организује у осам комисија — за поједина подручја језичког стандарда (*фонологија, морфологија и творба р[и]ечи, синтакса, лексикологија и лексикографија, праћење и истраживање правописне проблематике и историја језичког стандарда*); затим за *стандардни језик у школству, администрацији, издаваштву и јавним гласилима*, те, најзад, за *односе с јавношћу и р(ј)ешавање неодложних питања*. Потоња комисија — састављена од представника трију академија, предс(ј)едника и секретара Одбора — треба да обезб(и)еди текућу сарадњу свих комисија и језичких институција, као и рад Одбора између с(ј)едница.

Циљеви Одбора су вишеструки и дугорочни, и тичу се не само крупних питања језичког стандарда, његове слојевитости и поливалентности, него и ситница језикословних, свега оног што буду наметали или већ одавно намећу језички и друштвени развој, као и комуникацијске потребе људи.

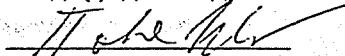
Одбор ће своје одлуке доносити споразум(и)евањем стручњака заснованим на професионалним — лингвистичким и социолингвистичким — аргументима, а јавности ће их саопштавати у виду образложених стручних ставова и закључака, односно мишљења и препорука, и неће их наметати ауторитетом власти.

Свечаном потписивању Споразума у САНУ и конститутивној с(ј)едници Одбора присуствовали су не само његови чланови (њих 19) него и предс(ј)едници трију академија, челници или представници других оснивача, као и истакнути представници државних органа СРЈ, РСБ, РЦГ и РСп.

Учесници скупа изразили су задовољство чињеницом да се оснивање Одбора за стандардизацију српског језика срећно уклапа у 150. годишњицу вуковске реформе српског књижевног језика.

У Београду, 12. XII 1997. г.

ПРЕДС(Ј)ЕДНИК ОДБОРА

П. С. Пожељно је, ако је могуће, не скраћивати текст саопштења и објавити га без штампарских грешака.

ЗАПИСНИК
с прве (конститутивне) седнице Одбора за стандардизацију
српског језика

У Београду је, у Српској академији наука и уметности, 12. децембра 1997. године, одржана прва (конститутивна) седница Одбора за стандардизацију српског језика. Седници су присуствовали челници или овлашћени представници оснивача Одбора, као и представници државних органа Савезне Републике Југославије, Републике Србије, Републике Црне Горе и Републике Српске.

Скуп је, по договору, сазвао председник САНУ академик Александар Деспић, а били су присутни председник ЦАНУ академик Драгутин Вукотић и председник АНУРС академик Петар Мандић. Тројица председника академија били су и иницијатори формирања Одбора.

До избора председника Одбора седницу је водио академик Александар Деспић, који је најпре поновио претходно утврђени следећи

ДНЕВНИ РЕД:

1. Усвајање и потписивање *Споразума о оснивању Одбора за стандардизацију српског језика;*
2. Усвајање *Пословника Одбора за стандардизацију српског језика;*
3. Конституисање Одбора и избор председника, потпредседника и секретара Одбора;
4. Садржај будућег рада и избор комисија;
5. Текућа питања.

Пре преласка на дневни ред скуп су поздравили проф. др Јово Тодоровић, министар просвете Републике Србије (приложио своју реч), Радоња Минић, заменик савезног министра за развој, науку и животну средину, и академик Драгутин Вукотић, председник ЦАНУ, који је образложио своју примедбу (у вези са уношењем синтагме о два изговора нашег стандардног језика у текст Споразума, члан 1, став 2) и изразио задовољство што је она прихваћена. Скуп је затим поздравно, у међувремену пристигли, Велибор Остојић, потпредседник Владе Републике Српске, који је изразио велико задовољство што се оснива Одбор за стандардизацију српског језика, са задатком да дугорочно и систематски ради на стандардизацији српског језика на целокупноме његовом говорном простору.

После поздрава приступило се свечаном потписивању Споразума о оснивању Одбора за стандардизацију српског језика. Најпре су га, како је и било предвиђено, потписала тројица председника академија, а потом челници или представници преосталих једанаест институција, које су претходно одредиле своје чланове Одбора и о томе обавестиле иницијаторе његовог оснивања. Споразум су, после тројице председника академија, овим редом потписали: проф. др Бошко Ковачек, потпредседник Матице српске; проф. др Слободан Реметић, директор

Института за српски језик; проф. др Слободан Грубачић, декан Филолошког факултета у Београду; проф. др Томислав Бекић, декан Филозофског факултета у Новом Саду; проф. др Бранислав Остојић, представник Филозофског факултета у Никшићу; проф. др Маринко Божовић, декан Филолошког факултета у Приштини; проф. др Веселин Илић, декан Филозофског факултета у Нишу; проф. др Гојко Бабић, декан Филолошког факултета у Српском Сарајеву; проф. др Милан Драгичевић, продекан Филозофског факултета у Бањој Луци; проф. др Слободан Танасијевић, проректор Универзитета у Крагујевцу и проф. др Новица Петковић, председник Управног одбора Српске књижевне задруге, а потписницима се придружио и проф. др Војислав Максимовић, ректор Универзитета у Српском Сарајеву.

На предлог проф. др Јована Јерковића, члана Одбора, приступило се избору председника Одбора. Једногласно је за председника Одбора изабран академик Павле Ивић, који је одмах преузео вођење седнице. Председник Одбора предложио је затим да се за потпредседника Одбора изабере проф. др Иван Клаји, који се у последње две деценије понавише бавио нормативистиком, а за секретара мр Бранислав Брборић, који се исказао као социолингвиста и нормативиста а располаже и одговарајућим стручно-административним искуством.

Затим се приступило разматрању и изгласавању претходно достављеног предлога Пословника Одбора, на који је проф. др Бранислав Остојић имао примедбу у оном делу који се односи на начин одлучивања у Одбору. Примедба је делимично прихваћена у том смислу што је додато да ће се Одбор — "у изузетним случајевима, ако се укаже прека потреба" — изјашњавати гласањем.

На седници је потом прихваћен предлог председника Одбора да се формира осам комисија за поједина подручја језичког стандарда, укључујући и историјске аспекте стандардизације, као и за односе с јавношћу и решавање неодложних проблема. Исто тако, предложена је и комисија за рад на томе да се обезбеди да учинци Одбора стигну тамо где треба, у школство, администрацију, издаваштво и јавна гласила, дакле у целокупан службени и јавни живот, у којем стандардни језик коегзистира с другим језичким идиомима, дијалектима и супстандардним говорима. Именовање су следеће комисије и њихови председници:

1. Комисија за фонологију (председник академик Павле Ивић);
2. Комисија за морфологију и творбу речи (председник проф. др Живојин Станојчић);
3. Комисија за синтаксу (председник академик Милка Ивић);
4. Комисија за лексикологију и лексикографију (председник проф. др Иван Клаји);
5. Комисија за праћење и истраживање правописне проблематике (председник проф. др Мато Пижурица);
6. Комисија за историју језичког стандарда председник (проф. др Александар Младеновић, дописни члан САНУ);
7. Комисија за однос с јавношћу и решавање неодложних питања (председник академик Павле Ивић);
8. Комисија за стандардни језик у школству, администрацији, издаваштву и јавним гласилима (председник проф. др Драгољуб Петровић).

Председници комисија саопштили су затим прелиминарне спискове чланова комисија. Закључено је да председници комисија у сарадњи са прелиминарно предвиђеним члановима који се прихвате сарадње, као и с члановима Комисије за односе с јавношћу и решавање неопложних питања, припреме анализу постојеће нормативистичке грађе (библиографије), као и планове и програме рада, који би садржали рокове, ауторе појединих одељака или поглавља итд. Прелиминарни састав чланова комисија прилаже се овом записнику.

Пре него што је председник Одбора закључио конститутивну седницу, развила се расправа о томе како ће Одбор обезбеђивати да његови учинци постану нека врста обавезе која се поштује у свим сегментима јавног живота. С тим у вези искристалисало се становиште да језичке норме нису исто што и законске норме, јер не повлаче санкције, али, зависно од квалитета онога што Одбор уради и разумевања одлучујућих чинилаца друштва, ауторитет језичких норми не мора бити ништа мањи зато што не повлачи санкције.

Потом је, закључујући седницу Одбора, академик Павле Ивић изразио наду да ће Одбор обезбедити сарадњу што већег броја људи од струке и разумевање јавности, коју Одбор треба редовно да упознаје са својим радом и својим учинцима, што значи да ће наредна седница Одбора, на којој би били верификовани чланови комисија, као и њихови планови и програми рада, морати да буде одржана у што скорије време, највероватније у пролеће 1998. године.

У Београду,
25. децембра 1997. године

Записник сачинио

Др Срето Танасић,
научни сарадник
Института за српски језик

Полазећи од потребе за обједињавањем стручњака за српски језик и институција које се научно баве српским језиком на целокупном његовом говорном простору, као и од потребе за језичким планирањем које би водило адекватној језичкој политици и пракси, нарочито нужној у новим државним приликама и новонастајућим међународним околностима, а на предлог председника трију академија и Матице српске, Српска академија наука и уметности (САНУ), Црногорска академија наука и уметности (ЦАНУ) и Академија наука и уметности Републике Српске (АНУРС), Матица српска, Институт за српски језик у Београду, филолошки факултети у Београду и Приштини и филозофски факултети у Новом Саду, Никшићу, Нишу, Српском Сарајеву и Бањој Луци, као и Универзитет у Крагујевцу и Српска књижевна задруга у Београду — закључили су

СПОРАЗУМ О ОСНИВАЊУ ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Члан 1.

Циљеви Споразума о оснивању Одбора за стандардизацију српског језика (у даљем тексту: Одбор) јесу:

- обједињавање људи од науке и струке као и њихових институција на целокупном говорном простору српског језика како би програми истраживања стандарднојезичке и комуникацијске проблематике били што плодотворнији;

- систематско нормирање српског језика, с екавским и ијекавским изговором, свеобухватно и у појединостима, и израда одговарајућих докумената и приручника, као и доношење аката који би обезбеђивали проходност меродавних иновација у нормативистици и језичкој пракси;

- доприношење међународној сарадњи домаћих институција и стручних појединаца са странима и уклапању српског језика и србистике у међународне пројекте и стандарде, термилошке, комуникацијске и информатичке, а, када је неопходно, и оглашавање у међународним форумима, агенцијама и институцијама;

- унапређивање сарадње с државним органима како би србистика, и материјално, и кадровски, и програмски, могла јачати и оспособљавати се за адекватно реаговање на нове изазове, процесе и програме који се, и зависно од технолошких (р)еволуција и независно од њих, намећу или се могу наметати на домаћој и међународној сцени.

Члан 2.

Имајући у виду кадровске могућности и разлоге практичности, оснивачи Одбора именовали су по два члана из САНУ, Матице српске и Института за српски језик у Београду, као и са Филолошког факултета у Београду и Филозофског факултета у Новом Саду, односно по једног члана Одбора из ЦАНУ и АНУРС, као и са Филозофског факултета у Никшићу, Филозофског факултета у Нишу, Филолошког факултета у Приштини, Филозофског факултета у Српском Сарајеву, Филозофског факултета у Бањој Луци, Универзитета у Крагујевцу и Српске књижевне задруге у Београду.

У случају оснивања нових универзитетских центара, односно катедара и института за србистику, на њихов захтев број чланова Одбора може се повећати.

Члана Одбора може разрешити само институција која га је именovala. Члан Одбора може поднети оставку на чланство у Одбору и образложити је усмено или писмено. Одбор може предложити оснивачу да замени свог члана, односно своје чланове Одбора.

Члан 3.

Одбор је заједничко радно тело оснивача. Одбор нема статус правног лица.

Одбор се састаје по потреби а најмање једном годишње. Одбор ради у пленуму и у комисијама, у чијем саставу могу бити и стручњаци који нису чланови Одбора.

Стручно-административне послове за Одбор обавља Институт за српски језик у Београду.

Одбор се састаје у Београду, а по потреби може се састајати и другде.

Одбор обавештава јавност о своме раду.

Одбор има свој Пословник.

Члан 4.

О свом раду и његовим резултатима Одбор обавештава надлежне државне органе (министарства СРЈ, Републике Србије, Републике Црне Горе и Републике Српске). Представници тих органа, или једнога од њих који одреди надлежна влада, могу присуствовати седницама Одбора и учествовати у његовом раду, јер језичка стандардизација није само лингвистички него је и најшири друштвени, социокултурни и цивилизацијски процес.

Члан 5.

Путовање на седнице Одбора и боравак чланова изван пребивалишта финансирају оснивачи, покривајући дневнице и подвозно-боравишне трошкове чланова које су они именовали. Трошкове стручно-административних послова сноси Институт за српски језик.

Члан 6.

Овај споразум ступа на снагу чим га потпишу овлашћени представници САНУ, ЦАНУ и АНУРС, као и половине осталих оснивача.

У Београду, 12. децембар 1997. године

За Српску академију наука и уметности

Д. Јешић

За Црногорску академију наука и уметности

Братислав Ђукочић

За Академију наука и уметности Републике

Српске
Петар Мандић

За Матицу српску

Борислав Пековић

За Институт за српски језик у Београду

С. Димитријевић

За Филолошки факултет у Београду

Младен Пругић

За Филозофски факултет у Новом Саду

Милош Алексић

За Филозофски факултет у Никшићу

Б. Савић

За Филолошки факултет у Приштини

М. Милошевић

За Филозофски факултет у Ијану

Деселин Ђос

За Филозофски факултет у Српском Сарајеву

Д. Јешић

За Филозофски факултет у Бањој Луци

М. Милошевић

За Универзитет у Крагујевцу

Ср. Вукосавић

За Српску књижевну задругу у Београду

Носић

Борислав Пековић

**СПИСАК ЧЛАНОВА
ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

1. Проф. др Маринко Божовић (Филолошки факултет у Приштини)
2. Мр Бранислав Брборић (Српска књижевна задруга)
3. Проф. др Даринка Гортан-Премк (Филолошки факултет у Београду)
4. Проф. др Милорад Дешић (Филолошки факултет у Београду)
5. Проф. др Милан Драгичевић (Филозофски факултет у Бањој Луци)
6. Акаденик Павле Ивић (Српска академија наука и уметности, Београд)
7. Проф. др Јован Јерковић (Матица српска, Нови Сад)
8. Проф. др Иван Клајн (Матица српска, Нови Сад) 11080 Земун, Вукова 8
9. Проф. др Милош Ковачевић (Филозофски факултет у Српском Сарајеву)
10. Проф. др Слободан Марјановић (Филозофски факултет у Нишу)
11. Др Мирослав Николић (Институт за српски језик, Београд)
12. Проф. др Бранислав Остојић, дописни члан ЦАНУ (Филозофски факултет у Никшићу)
13. Проф. др Новица Петковић, дописни члан АНУРС (Академија наука и умјетности Републике Српске) .11000 Београд, Ф. ф., Студентски трг 3
14. Проф. др Драгољуб Петровић (Филозофски факултет у Новом Саду)
15. Проф. др Мато Пижурица (Филозофски факултет у Новом Саду)
16. Проф. др Слободан Реметић (Српска академија наука и уметности) 11000 Београд, Буре Јакшића 9
17. Проф. др Живојин Станојчић (Универзитет у Крагујевцу) 11000 Београд, Ариљска 9, улаз 2
18. Др Драго Ђупић (Црногорска академија наука и умјетности) 11030 Београд, Радничка 5к
19. Др Егон Фекете (Институт за српски језик, Београд)

**ПРЕЛИМИНАРНИ
САСТАВ ПОЈЕДИНИХ КОМИСИЈА ОДБОРА
ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

1. Комисија за фонологију: Павле Ивић, Јелица Јокановић, Бранислав Остојић и Драгољуб Петровић, а у том оквиру за акценатски речник: Милан Драгичевић, Мирослав Николић и Слободан Реметић;
2. Комисија за морфологију и творбу речи: Живојин Станојчић, Рајка Биговић-Глушица, Слободан Марјановић, Мирослав Николић, Милица Радовић-Тешић, Радоје Симић, Божо Ђорић и Милан Шипка;
3. Комисија за синтаксу: Милка Ивић, Ивана Антонић, Дупка Кликовац, Јасна Московљевић, Владислава Петровић, Предраг Пипер, Љубомир Поповић, Милорад Радовановић, Стана Ристић и Срето Танасић;
4. Комисија за лексикологију и лексикографију: Иван Клајн, Даринка Гортан-Премк, Драгана Мршевић-Радовић, Ђорђе Оташевић, Мато Пижурица, Милорад Телебак и Егон Фекете;
5. Комисија за праћење и истраживање правописне проблематике: Мато Пижурица, Вељко Брборић, Јово Вуксановић, Милорад Дешић, Јован Јерковић и Божо Ђорић;
6. Комисија за историју језичког стандарда: Александар Младеновић, Бранислав Брборић, Славко Вукомановић, Милош Луковић, Милорад Пуповац, Светозар Стијовић, Божо Ђорић и Бранкица Чигоја;
7. Комисија за односе с јавношћу и решавање неодложних питања: Павле Ивић, Бранислав Брборић, Новица Петковић, Слободан Реметић и Драго Ђупић;
8. Комисија за стандардни језик у школству, администрацији, издаваштву и јавним гласилима: Драгољуб Петровић, Недељко Богдановић, Маринко Божовић, Ново Вуковић, Радојко Гачевић, Иван Клајн, Новица Петковић, Милорад Пуповац, Радоје Симић и Светозар Стијовић, *Милорад Телебак*
П. С. Првонаведени сарадници изабрани су за председнике комисија, које могу имати зам. председника и секретара.

Павле Ивић (Београд)

РАЗРЕШАВАЊЕ СРПСКИХ ЈЕЗИЧКИХ ПРОБЛЕМА

Има много нерешених ствари у погледу наше језичке норме. Нерешених из два разлога. Једно је то што нас је до недавно спутавала заједница, која то у ствари није била, са Хрватима. Требало је стално водити рачуна да се не удаљавамо од њих да не бисмо нарушавали то тобожње јединство. То нам је везивало руке. Друго, наша је струка, нажалост, сиромашна кадровима, тако да се није стизало за све. Осим тога, није ни било покушаја да се ради организовано.

Шта је било пресудно да тек сада дође до оваквог споразума и који су конкретни послови пред Одбором?

Ради се о Србији, укључујући, наравно, обе покрајине, о Републици Српској и Црној Гори. У уставу, односно у законима ове три јединице налазе се одредбе о томе да је ту у службеној употреби српски језик. Према томе, није чудо што су се окупили представници академија и универзитета из сва три ова подручја.

До сада смо, негујући српски језик, морали стално мислити и на Хрвате, а нарочито на Србе који су живели тамо, да се не удаљавамо сувише од њих. Сада Хрвати с нама више нису у заједници, а Срба тамо практично једва има. Има много граматичких питања где треба тачно утврдити шта је правилно, а шта није. Ту су, даље, питања изговора књижевног језика, и многа друга питања у великом комплексу језичког стандарда.

Један од првих задатака биће да се сними постојећа ситуација, да се тачно утврди шта имамо, а где још треба радити. Онда ће се морати концентрисати снаге на та друга поља, имајући у виду

да многи од задатака премашују снаге једног човека. Наиме, ту треба прикупити огроман материјал из књига и других публикација, установити који је узус. Ако у узусу има двострукости треба видети која је од тих могућности подеснија, која боље одговара духу језика, односно потребама оних који се њима служе, или можда треба дозволити да остану обе те могућности.

Доста је било расправа око увођења екавице у Републици Српској, о црногорском говору...

То су политичка питања и, да бисмо могли радити, да нам се наша радионица не би претворила у свађаоницу, ми смо одмах на почетку јасно рекли да питање екавице и ијекавице не спада у наш делокруг. То је питање које решава, и треба да решава свака од тих јединица.

Пада у очи да је текст Споразума написан истовремено на екавском и ијекавском.

То је знак да Одбор поштује ијекавицу као и екавицу, да оснивање тог Одбора нигде не треба да буде протумачено као опасност по језичке навике те средине.

*(Вечерње новости, 22. децембар 1997, стр. 7.
Разговор водио Светислав Стојановић)*

Таква врста радног тела као што је Одбор за стандардизацију никада до сада у историји српског језика није била организована. У историјском, политичком, језичком смислу то је преседан. Који су вас разлози навели да заједно са другим нашим лингвистима оснујете Одбор?

Заиста је реч о преседану, али ми смо приступили послу не марећи много за преседан, него због потребе. Потреба је очигледна. Досад се организовање једног таквог тела одгађало из бар два разлога: прво што смо били у државној заједници са Хрватима и ништа нисмо могли почети сами, да не бисмо нарушавали јединство, а нисмо могли ни заједно с њима јер они нису били за сарадњу. А друго, што су наше кадровске снаге мале а нису баш увек ни биле сложне. Па се то чекало и одгађало, штавише није се много ни мислило на то.

Ступајући у језичку заједницу са Србима и преузимајући средином прошлог века начела Вука Караџића, Хрвати су од почетка имали неку врсту политичког предумишљаја у вези с тим?

Њихов однос према језичком јединству био је политички мотивисан. Имао је две фазе: приближавање и удаљавање. Наиме, док није било Југославије као државе, тенденција је била приближавање. Кад је створена југословенска држава, почело је удаљавање. У ствари, радило се о политичким ставовима о југословенској држави, њеном стварању, односно одржању.

Деветнаести век је наиме дочекао католике нашега језика потпуно разједињене, не само политички него и културно. Ту је постојало неколико књижевности на разним дијалектима који су се често врло озбиљно разликовали. А што је најгоре недостајала је свест о томе да они припадају једном народу.

То су били проблеми које је требало решити.

Гледано из данашње перспективе Хрвати су те проблеме прилично добро решили без обзира на то шта ми о томе мислили и колико је то ишло на штету Срба?

Они су врло вешто решили своје проблеме. Они су пре свега уочили да Загреб са својим кајковским дијалектом не може духовно освојити штокавске области у којима је становништво било католичко, а поготово не оне где је становништво било муслиманско. А имали су намеру да укључе Муслимане. Да би се то питање решило било је потребно узети штокавски књижевни језик.

Хрвати су заиста, како они то сада често истичу, имали традицију штокавског језика, али тај штокавски није добро одговарао њиховим тадашњим потребама. Наиме, Босна и Херцеговина имале су народни језик врло близак вуковском који је посредно пре тога завладао код Срба. Они су зато решили да узму готов модел вуковског језика.

Када су га преузели постали су брзо већи вуковци од самих Срба?

Много већи. Срби су се слушајући Вука оријентисали на то да пишу као што говоре. А Хрвати, пошто нису тако говорили, они су у пракси узели паролу "пиши као што је писао Вук Караџић". То је било њима врло корисно, иако садашњи хрватски језикословци не могу да опросте тадашњим хрватским језикословцима пони-

жење којим су се они изложили постављајући као узор пројекте из другог народа.

То је чудно јер тај потез је заправо био кључни потез за каснији век и по грађење хрватског националног и државног идентитета?

То је ујединило Хрвате и они би требало да славе тај момент. Крајем прошлог века то језичко приближавање Хрвата Србима било је углавном завршено и безусловним усвајањем грама-тичког система правописа Вука Караџића. У лексички, дакле у речима, су остале разлике. Углавном на томе и почива различитост двеју варијаната српскохрватског књижевног језика.

Чим је створена Југославија, циљеви хрватске политике су се променили. Они су ушли у Југославију да би се отресли Аустрије и да би се ослободили одговорности за учешће у рату на страни побеђених, па и за оно што су њихови војници чинили за време тог рата на пример у Мачви, у Подрињу итд. Њима је добродошло стварање Југославије у том тренутку. Постојао је још један разлог: потреба да их победоносна српска војска и утицајна српска дипломатија заштите од Италије, тј. да им помогну да се границе према Италији реше што повољније за Хрвате.

Већ између два рата Хрвати су пошли линијом нарушавања језичког јединства. Током Другог светског рата то је кулминирало у усташком раскидању свих језичких веза са Србима и увођењем некаквог "Коријенског правописа" што је урађено по изричитој наредби Анте Павелића.

После завршеног Другог светског рата ствар се поново примирила за једно време. Онда су Срби учинили једну грешку: група добронамерних Срба међу комунистима предложила је да се донесе заједнички правопис, да се поради на заједничкој терминологији, да буде и заједнички речник на коме би требало да сарађују Матица српска и Матица хрватска. Када је 1954. Новосадски договор постигнут они су изгледали као људи који то искрено прихватају.

Међутим када је дошло до реализације договореног испало је да је шест година трајало натезање око заједничког правописа, да је акција око терминологије сасвим пропала, а рад на речнику је доспео до другог тома од шест колико их је требало бити. Када је изашао други том, Матица се огласила неспремном да даље сарађује. Они су тврдили да у Речнику нема неравноправности, а било је. Ништа у Речник није ушло без заједничке сагласности

загребачке и београдске редакције. Радило се међутим о томе да се није желела заједница.

Затим је дошла Декларација о хрватском језику, па је дошао Масовни покрет. Ескалација је ишла све до наших дана када се хрватска осамосталила и када су опет предузете и практичне језичке мере усмерене на раскидање веза са Србима.

Да ли оснивање Одбора за стандардизацију српског језика значи са српске стране стављање ад акта свих тих недоумица у вези са српскохрватским језичким заједништвом?

Све те недоумице, бар што се српских језичких стручњака тиче, распршене су самим понашањем са хрватске стране.

(Демократија, Београд, 31. децембар 1997, стр. 5.
Разговор водио Горан Мицић)

Хоће ли се Одбор за стандардизацију бавити и дијалектима?

Не. Стандардизација се тиче књижевног језика. Наиме, стандардни језик је књижевни језик нормиран за употребу у књижевности, у публицистици, у науци, у администрацији, у јавном животу. Дакле, у свим оним областима делатности где је потребно да језик буде прецизно нормиран, да би се тачно знало шта је шта. А дијалекти, то је супротан пол у језичком животу народа. То су језички системи, који живе спонтано, органски, у новије време уступајући много пред књижевним језиком, нарочито пред језиком медија. Њих треба проучавати, али их не треба поправљати, што би, у ствари, значило кварити.

А хоћете ли се бавити писмом?

Бавићемо се, наравно, писменим језиком, чак и више него усменим. Али, поправљати рецимо, азбуку, то би био изузетан пројекат, сасвим нереалан, а у нашем случају и непотребан. Могло би се замислити, рецимо, да се енглески алфабет замени нечим рационалнијим, али што се нашега тиче, заслугом Вука Караџића, па и његовог претходника Саве Мркаља, постигли смо стварно највећу меру рационалности која се може постићи на овом пољу.

Ово не говорим због неког самозадовољства, него зато да бисмо јасно знали у шта не треба дирати.

За какав однос ћирилице и латинице се залажете?

Разуме се, ћирилица је основно српско писмо и као такву треба да је чувамо. Чувајући њу, чувамо свој идентитет, своју баштину, своју везу са прошлошћу, а надам се и будућношћу. Што се тиче латинице, она је накнадно постала српска азбука, али се у тој функцији потпуно учврстила. Током дугих година Југославије, за латиницу су врата била отворена, а у другој Југославији била је и форсирана. Чврсто је ушла у праксу писања српских маса и нарочито српског пословног света. Контакти тог света са иностранством најчешће иду преко латинице. Осим тога, напустити латиницу значи одрећи се безбројних српских књига досад штампаних латиницом. И најзад, велики део наших људи просто би одбио да одбаци ту азбуку. Све нас то упућује да стално негујемо обе азбуке, знајући да тиме добијамо много, а не губимо, у ствари, ништа.

(НИН, 31. децембар 1997, стр. 38-39.

Разговор водио Јован Јањић)

Драгиша Бојовић (Приштина)

ДРУШТВО ЗА ОБНОВУ СРБИСТИКЕ – ЦЕНТАР ПРИШТИНА

У тексту се даје информација о оснивању Друштва за обнову србистике – Центар Приштина и о плану рада Друштва у наредним годинама.

Кључне речи: Друштво за обнову Србистике, Приштина, Косово и Метохија.

На Филолошком факултету у Приштини је, на дан св. Јована Богослова, 9. октобра 1997. формирано *Друштво за обнову србистике – Центар Приштина*.

Идеја о оживљавању србистике већ раније је афирмисана у Приштини објављивањем књига идејног творца Покрета за обнову Србистике проф. др Петра Милосављевића, коме је Народна и универзитетска библиотека у периоду од 1995. до 1997. године објавила следећа дела: *Српски национални програм и српска књижевност*, *Систем српске књижевности* и *Срби и њихов језик*. Приликом њиховог представљања на Првом Видовданском салону књига у Приштини, 26. јуна 1997. године, професор Милосављевић је образложио идеју о неопходности постојања Покрета за обнову србистике, упознавши присутне са документима *Платформа Покрета за обнову србистике* и *Мемоар о очувању и унапређењу српског језика, српске књижевности и српске саборности*.

Обраћајући се научним и културним радницима, учесницима Оснивачке скупштине Друштва, професор Милосављевић је изложио кључне идеје ових докумената и образложио значај формирања Покрета за обнову србистике. Указао је да сви народи

у Европи имају своје националне филологије и оне имају своја имена. Међутим, не постоји тако нешто као што је србистика. Постављајући питање да ли смо ми некад имали србистику, он је рекао да јесмо и да је она на плими онога што је урадио Вук Караџић уродила епохалним делима за српску културу, посебно књижевност. Петар Милосављевић је подсетио да Вук Караџић никад није употребио израз српскохрватски језик и да је увек инсистирао на разлици између српског и хрватског језика. Тек после смрти Вука Караџића установљена је сербокroatистика као дисциплина која је по нас имала поразне резултате. Преовладавањем сербокroatистике, центар те филологије постаје Загреб, а он је посебно оснажен формирањем Југославенског лексикографског завода. Са распадом Југославије, објаснио је Милосављевић, ми према том центру немамо обавеза, већ морамо имати амбицију да имамо своју националну филологију. Покрет за обнову србистике треба да доведе до тога да превладају тачке гледишта властите националне филологије.

На оснивачкој скупштини Друштва, којој је председавао проф. др Дамјан Петровић, било је присутно 65 учесника. Скупштина је, након дискусије, усвојила Статут Друштва, а затим изабрала председника Друштва и Управу. За председника Друштва изабран је проф. др Слободан Костић. Обраћајући се присутнима он је рекао:

“Група филолога из Приштине, којима су идеје Покрета за обнову србистике блиске, јер су утемељене на аутентичној српској филолошкој традицији, одлучила је да помогне да се те идеје почну спроводити у живот. Тако је и дошло до формирања овога Друштва. Сматрамо да је природно што је први центар Покрета за обнову србистике настао баш овде, у средини у којој су идеје Покрета најпре наишле на подршку. Обнова србистике је, међутим, општесрпски задатак. Верујемо да ће се слични центри ускоро основати и у другим културним срединама у српским земљама и међу Србима у расејању и да ће многе институције и филолози деловати у овом духу”.

Управу Друштва чине проф. др Слободан Костић, мр Драгиша Бојовић, мр Голуб Јашовић, Жарко Кољибабић и Славица Ракић. Управа је за потпредседника Друштва изабрала мр Драгишу Бојовића, а за секретара мр Голуба Јашовића.

Управа је донела програм рада. Програм ће бити реализован у оквиру три одељења: за национални језик, за националну

књижевност и националну духовност. Свестрана обнова националне филологије, као система знања, општих ставова о кључним питањима националног језика и књижевности, историје, етнологије, антропологије, православне духовности и саборности, на темељима сопствене традиције, биће стална активност Друштва. Активност Друштва ће бити усмерена и ка подстицању и упростраћењу хришћанске мисли и учествовању у свим облицима борбе за спас народа и христијанизацију живота.

На плану научно-истраживачког рада планирају се лексичка, дијалектолошка, антропогеографска и етнологска истраживања на Косову и Метохији, као и истраживања књижевне традиције косовских Срба и народног стваралаштва крајишких Срба на Косову и Метохији. Током 1998. и 1999. године предвиђена су и четири научна скупа: Православље и новија српска књижевност, Рецепција светоотачке књижевности у српској књижевности, Српски духовни центри на Косову и Метохији и Монаштво на Косову и Метохији.

Посебан облик рада представљаће научне трибине, предавања, саветовања и округли столови који ће се бавити делима св. Јефрема Сирина, св. Јована Богослова, Павла Поповића, Вука Филиповића, Владете Вуковића, Владимира Бована, Данила Барјактаревића, Милорада Ђорџа, Петра Милосављевића, као и следећим темама: 800 година Хиландара, Религија Дучићева, Исихазам, Молитва, Покајање и Васпитни значај и неопходност верске наставе у образовању.

Друштво ће издавати часопис *Србистика*, зборнике са научних скупова, студије, монографије (Српска духовна поезија и Српска духовна приповетка) и друге публикације. Организоваће разне манифестације и успоставити тесну сарадњу са Српском православном црквом, православним братствима, сродним друштвима и националним институцијама.

Dragiša Bojović

THE SOCIETY FOR RENEWAL OF SERBIAN STUDIES –
CENTRE AT PRIŠTINA

The text gives an information about the foundation of the Society for Serbian Studies – centre at Priština, and about the plans for the Society's activities in the following years.

Key words: Society for Renewal of Serbian Studies, Priština, Kosovo and Metohija

Слободан Костић (Приштина)

ИСТОЧНИК БУДУЋЕГ ВЕКА

Прилог хиландарословљу

Слово о манастиру Хиландару, поводом осам векова његова постојања, говори о овој светињи као о исходишту и основи Српства, источнику православља и светилнику будућег века, као узрочнику тражења пута и истине.

Кључне речи: Хиландар, свети Сава, свети Симеон, православље.

Немајући ништа од убогога дара мојега разума, како ме поучи, ставом својим, словонадахнути Теодосије, Хиландарац, ја од Владике и Бога просим “реч разумну” и “језик јасан” и “зрак светлости” којим бих “очистивши мрак душе и ума”, могао написати нешто о највећем од Бога нам дару, српском светилу, одагнав чамотињу, у коју западао сам по сваком лаћању писаљке.

Полазим, ваша хиландарољубија, у призор првине подвига племена Првоосвећеног, на онебешени посед, на основицу Српства и његово исходиште, на источник православља, на светилник будућег века; да ли је то почетак пута, противан досадашњем, живљења по Христу, питајући се.

Постоји један тренутак, поручује Св. Теофан Затворник, јасно издвојен и уочљив у нашем животу, а то је када почињемо да живимо у Господу, моменат у коме се почињу испољавати у нама суштинске одлике хришћанског живљења. Почетак је, дакле, у “паћењу огња покајања” и ревности у нашој души, те његово разбуктавање у срцу, Духом Божијим. (Св. Т. Затворник, *Пут ка спасењу*, Цетиње 1996).

На Гору преображења пошао сам да будем “поучен ћутањем”, према препоруци арх. Јеротеја Влахоса: “Свету Гору треба

посетити с намером да се више научи кроз ћутање, а мање кроз речи". Да из немира и нељубави, из незнања и неутешности, из унутарње пустоши и духовног плићака, креће се у преосмишљавање живота, у упознавање себе и сагледање прошлости, превреле од самовоље и страстоумља – у самосмиривање.

И пошао сам, и по препоруци преподобног Кирила Грешног: Бежи из "Египта грехољубивога" и одбаци робовање "фараону мисленоме", прими "крсни жезал" и безметежно прођи "море страсти". Избиј из "мрака греховнога" и озари се "виделом покајања". И милошћу Божјом бићеш обновљен. А мним, хилан-дарован. Јер охиландаровање је покајање, које је очишћење. Хиландаровањем се хиландарочасник ослобађа од немоћи, од нагињања ка греху и склоности страдању, те обнавља своју прву, непалу природу.

О, Христe мој, растргни моју везу са грехом и спаси ме! Да не бих и даље тражио "грозд по трњу", но на "правом чокоту", а на истинском источнику наде напојио нацрњену душу своју.

Јер умртвих се од греховног пада, од жудње за чулним, за признањем светским.

Приметан у метежности места, пун у пустошности путопада.

О, када би ме удостојио – покајања?!

2.

С осећањем покајничке скрушености, као "просвештаван", навођах се на страх, разгоревајући пламен покајања, како бих, достојен, задобио олакшање и наду отрезвљења. У једном неслучајном моменту, подсећам се, ушчуо сам, ипак, у немирној души тихи Божји призив да, оканем ли се дотадашњег себе, бићу опрљен "огњем љубави", помилован "дахом Милости".

Подигни ме из прашине греха, Господе!

И као што мудрост даровао си учитељу, трпљење мученику, чистоту девственику, и "смерност Мојсију", провиђење Јосифу, "знање Соломону", "милосрђе Давиду", "љубав Петру", "великодушност Павлу" (...) даруј и мени слуги, ситном, сузу смерноумља, и помоћника у подвигу подизања из посусталости и пада. Да разгорео бих се покајањем; да ражарила би се жудња за Животодавцем. Да из небеских недара, ненадано, изнедрила би се нада за ме. Да из далеког, непојмљивог плаветнила, иза звезда, избио глас би Господњи и милост се његова излила у срце ми, а Слово

Божје припалило, слава Богу, светиљку страха Божијег у мојој слабоћи и у њеном огњу сагорела ми љубав према туђем и мржња према ближњем. И да не живео бих ја, него да запламтело покајање би. Доста, у сласт страсти сваљен, ваљаш се; поред Писма преступах; бешчашћаш Богу.

Стога само Ти знаш, ко бејаш ја, Господе.

Ако не каменоваш баш, хаљине каменоватељима каљаш, држећи их.

Удостој, Господе, да, престав с понизношћу и послушношћу пороку, предам покајању се, потпуно.

Да оконча дело дрхтања пред грехом у мени, за навек.

Да превратник постанем пред Тобом, по Милости Твојој, потпуни.

Да одбацим лаж и обиђем жал.

Да истоветим се с истином, испросив спас.

Да примим дар за “утврђење моје у вери Твојој”.

И удостој ме, Владико, да отворим умне очи и да узиђем по духовној лестви само нешто даље од склоности ка страдању даљем, бар. Јер сила Твоја чини све, како бесеђаше Патријерх Павле. Наша вера само је “укључење” у ту свемоћну силу Божију.

И греха ћу се бојати, “а не страдања на путу Божијем”. Пренут сам, Господе, гласом Св. Аве Јустина Ђелијског: “Устани ти који спаваш у лењости, у нећверју, у маловерју, у безбожју, сластима, у гресима; васкрсни из тих гробова својих, из тих смрти својих, и обасјаће те Христос, обасјаће те Вечна Истина, Вечна Правда, Вечна Љубав, Вечни Живот!”

И пођох позван, на “извор наде и радости”, уверен да ћу на њему, ако не потпуно ослободити се, оно бар свезати страст за страх; онамо где столећима сабира се нада за спас; где заборавља се порекло и земаљски род, где греје се на “огњу врлина” и улази у тајну покајања, и правоживља, у милост Матере Божје; где пали се “кандило вере” за све нас у свету пале.

3.

Православни пут у духовној култури Срба сазда се, по Божјем плану, са Стефаном Немањом, по његову окретању ка византијским изворима. Јер “мудар као Соломон”, “кротак као Давид”, а “благ као Јосиф”, он, у отачству, и споља сазда и обдари многе цркве и манастире: у Топлици и Расу, у Јерусалиму и Риму, у

Пустиии и Цариграду, те његова преобилна даровност допре и до Горе, чијим монасима и цар Алексеј Анђел хрисувољом допусти, прилога ради, одласке на српски двор, са којег, на Божји призив, са “сабирачима прилога”, царство отачаства свога оставив, сву славу и част овога света ништим узсматрав, у пустињу – одбеже најсмернији Српства син, и, у Русику, расу узев, славно име, од Господа само даровано Српству – прими, и убрзо, у Дан Благо-вештења Богородичиног, на свесрдну молбу и покану, на “прави извор” правоверја пређе (у Ватопед), не собом више но Христом на божјем жилишту живећи, готово без пути, анђелски, Србе саби-рав, оца свога, у свету славна, сасвим свратив себи.

И благодат од Бога примив, поучањем “неког богобојањли-вог старца” да испроси место или запустели манастир и обно-вивши га, утврди за своје отачаство, те расуди да “савет од Бога је и анђелов”, Свети, са старцем Симеуном, од византијског василевса дар, са граматом, добив; са Ватопедом, у љубави само, једно остав, те славу Богу дав, – сазда и градом озида и златом пописа, украсив иконама и завесама и сасудима светим и разноврсним красотама, за свагда на спасење и одмрачење – светиљу – своје роду, отворив му нов пут за духовно назидање и к Богу узлажење, за, на најчистијем извору православља и духовности, укрепљење.

Колико једно слово, иако златопечатно, може значити у историји и за будућност једног народа показује хрисувоља Алексеја III Анђела којом:

“(...) Царство ми дарује пречасним монасима, бившем вели-ком жупану господину Симеуну и његовом сину господину Сави (...) Хиландар (...) који ће служити као боравиште оним поједин-цима српског рода који се буду опредељивали за монашки начин живота и то као манастир који није никоме потчињен, па ни проту Атонске Горе ни игуману манастира Ватопеда, него као самоста-лан, својевластан и самоуправан. (...)”

Тога ради даровано је златопечатно слово Царства ми које има бити тврдо и неопозиво, састављено месеца јуна, текућег индикта првог, године 6706 (= 1198).”

Хиландару моћни и милосрдни цар додељује и лађу од хиљаду мерица (17 тона носивости) која треба да ужива исто “ослобођење од дажбина” (...) “све док сунце обасјава овај створени свет”. А уколико би се неко “усудио да поступи противно садржају ове повеље, неће га мимоићи страшни гнев царства ми”, – поручује у свом даровном слову цар, заиста с пуним правом назван Анђел.

Положен је тако у пролеће, пре осам векова, најдубљи, “крајеугаони камен” православног Српства. Као почетак Божијег обдаривања народа који је понео Христов знак за навек. Срби имају доста дарова Божијих, али најдрагоценији је, непорециво, Хилан-дар. Хиландар, у суштинском преводу, по моме мњењу, и значи “Божији дар”, а не “хиљаду магли”, “лавља уста”, “хиљаду људи”, како према предању, и површном преводу, препоручују путописци. Јер шта је *скеландион* (врста теретне византијске лађе) него управо “Нојева барка”, од Бога дарована Српству – на спасење. И најпре подсећање: на путовође наше прве, и на пут наш. Дакле духовна лађа православног Српства.

“Подизући манастир Хиландар”, – поучава Патријарх Павле – “његови оснивачи и ктитори, свети Симеон и свети Сава, чинили су то из осећања своје дужности и испуњавању двеју највећих заповести Новог завета, љубави према Богу и ближњима. Веру православну пригрлили су као активну снагу којом се свакодневно живи и која се неминовно показује у добрим и праведним делима.

И нама данас Хиландар и његови ктитори упућују питање: Да ли и ми знамо и држимо еванђелску науку, по којој, не презирући пролазно, телесно и земаљско одлучно идемо непролазном царству небеском.

Кроз векове свога постојања, манастир Хиландар је давао нама и нашем народу одговоре на суштинска питања која су нам се постављала и тражила решења. Он нам и данас својим постојањем даје одговоре на увек битна питања циља и смисла нашег живота и битисања. И поставља нама питање како се ми према њима односимо. Да ли то чинимо онако како су чинили они најбољи и најплеменитији у роду нашем, или само онакви какви никад нису били.”

Хиландар нам је и досад, у тешким временима и великим искушењима, указивао пут и пружао могућности за излазак из безнађа и незнања, бивајући права школа вере, живо српско Јеванђеље, срце српског освешћења и источник мудрости.

4.

Иако нема речи којима се може исказати улога и значај Хиландара у историји и свеукупном постојању Српства, у његовој теологији и књигословљу, у живопису и исихији, у етнологији и

молитвословљу... Он је прво наше духовно расадиште и књигохранилиште, и лечилиште, и молчалиште, и музејиште. Он, уистину представља “последње прибежиште (српског) православља”, “српску кулу светиљу” и свето место српске историје. Он је међа међу светом и небом, “зелени пашњак православне васељене”, новозаветни сасуд православља; душебобравишни дом.

Хиландар је неразорив темељ и зенит духовности, “живи извор” и “родно место” наше усмености и писмености”, како записа М. Бећковић. Место надахнућа и мисли; Радост Богородичина и Милост Божја. Видело и со Српства.

Хиландар је Првозидани. Првотња творевина на тврдом камену. Зиданица небеска на земљи. Он је “бања очишћења” и пећина покајања. Стопа спасења. Извор извесности. Нада непролазна.

Хиландар је духовна престоница Српства и његова суштина. Сион светосавља. Првина подвига.

Хиландар је огњиште, запаљено пламеном свише, које никада неће утулити. Он је наша највиша лествица на путу до знања о неопходности покајања, и упростраћења. Највиши светионик светосавља, несагориви пламени стуб о који је ослоњена наша вечита садашњост. Источник мудрости и љубави. Темељ мисли. Сећање на будућност.

Хиландар је наша непокорива географија и најживотнија биографија; књига отворена пред очи православног света, несагорива. У духовној невиделици Хиландар је пламени стуб што извија се ка небу наше наде и нашег познања. У најдубљој тами данашњице, Хиландар је највисочији светионик у вечности. У великој осипаоници (духовној), он нам је једино сабориште свести и савести, снаге и слоге. Опомена и пример. Како бисмо се, сјединивши се једни са другима, сјединили се са Богом. И обавеза. Да, не само чувамо, него и упрострањујемо све националне и духовне вредности које нам је први и највећи путовођ, као завештање предато у наслеђе, јер, само одани његовој мисли и путу имамо изгледност на исход. Само на време освешћени, (осветосављени), пошто “позна памет” пада у прашину; не чекајући “погодно време” за преумљење. Хиландаром можемо оснажити веру, и наду обновити. Свест распламсати и љубав разгорети.

Хиландар не сме бити разлог нашег дивљења, само, него, и пре свага, узрок тражења пута и истине.

Slobodan Kostić

The text on Hilandar Monastery, on the occasion of celebrating eight centuries since it was built, speaks of this sacred place as of a source and foundation of Serbian nation, a spring and light-bearer for the following century, a cause for seeking the right way and the truth.

Key words: Hilandar, Saint Sava, Saint Simeon, Orthodox Christianity.

Војислав Максимовић (Српско Сарајево)

КЊИЖЕВНА 1847. ГОДИНА И ДАНАШЊИЦА

Обично се 1847. памти и истиче по томе што су те године објављена четири велика дела српске културе: Његошев *Горски вијенац*, *Песме* Бранка Радичевића, Вуков превод *Новог завјета* и *Рат за српски језик и правопис* Ђуре Даничића. У тексту се показује да је у то време објављено и мноштво других и разноврсних дела по којима је та година такође богата.

Кључне речи: Вук Караџић, Његош, Бранко Радичевић, Даничић; 1847.

Мало је националних књижевности у којима се једна година толико истиче и у оцјенама издваја, да се сматра изузетном, преломном и покретничком, као што је за нас Србе 1847. Том истом годином се могу, на примјер, да диче и Руси, јер су се тада појавиле и књиге њихових великих писаца Николаја В. Гогоља, Ивана С. Тургенева, Ивана А. Гончарова, Александра Н. Островског и Александра И. Херцена, али је то за њих била нормална појава у снажном замаху руске литературе XIX вијека.

Та година није дошла у нас ни програмирано, ни спонтано, а ни случајно, али су се у њој јавила наша права књижевна знамења: Његошев *Горски вијенац*, Бранкове *Песме*, Вуков српски превод *Новог завјета* и *Рат за српски језик и правопис* Ђуре Даничића. По тим дјелима распознајемо ту годину, не бринући о њеној историјској садржини ни ознакама. За своје савременике, 1847. година није била ни превелико изненађење, као што нам то из данашњице изгледа, нити су јој савременици одмах уочили онај изузетни принос који је она донијела у српску књижевност и културу. Тежина и вриједност тога приноса видјеће се тек онда када се он

обузме широким, али и објективним и проницљивим погледом, а за то су били потребни и виспсени књижевни историчари и неопходна временска дистанца. А очито је да савременици српске књижевне 1847. године нијесу за то били довољно способни, нити су могли да имају неизоставне научне предуслове и спремју.

Књижевна и друга дјела која су се из штампе појавила те године, ипак нису дочекана ни ћутке, ни равнодушно, ни са игнорисањем, нити су у њима одмах виђена пресудна знамења. Док је Његош, узвишен стоичким ставом, испјевао и "на свијет издао" (како би то рекао Вук Караџић) свој *Горски вијенац*, да сам проналази и опчињава збуњене српске читаоце, Ђура Даничић је могао да се побједнички препушта своје младалачком заносу у Вуковом окриљу. Ни полетни и ведри Бранко Радичевић није морао да брине што се један дио пештанске надобудне младежи "ограђивао" од његових пјесама. Највише невоља опет је морао да поднесе очеличени, упорни и незадрживи Вук Караџић, јер је у Србији одмах услједила забрана његовог превода *Новог завјета*. Умјесто очекиване резерве и суздржаности врхова наше цркве према овом ингениозном преводу, испољен је претјерано оштар, па и неразуман отпор.

Можда нам данас изгледа и прегласна ова појава четири главна српска дјела из 1847. године. Иако она вјероватно и нијесу жељела да изазову превелику пажњу, а буку поготово, она су се ипак далеко чула. Требало је за неке, као за *Горски вијенац*, само сачекати вријеме да се она помно прочитају и добро схвате. А читана су друкчије него што то ми чинимо сада, неоптерећени ни ликовима њихових аутора, ни препирком њихових нападача и бранитеља.

Сваки јубилеј, сам по себи, успоставља пијететну везу између неког прошлог догађаја и његовог одјека у садашњости. На изглед, сваки јубилеј се дочекује као једноставно и обавезно обиљежавање неких збивања и подсећања на људе. Али, и при томе се пружају вишеструке могућности у самим приступима и садржајима јубиларних свечаности. Некада су том само подсећања да се догађаји освјеже и обнове у нашој имагинацији. У бољим случајевима, јубилеји су и праве прилике да се дају правичне, некад и потпуно нове па и закасњеле оцјене. Они дају и могућност да се уклоне заблуде, ревидирају закључци, пониште неправедне процјене и успоставе нова мјерила за старе вриједности и да се још једном виде улоге конкретних личности у крупним догађајима. Можда то није све

неопходно у нашем подсјећању на нашу књижевну 1847. годину, а поводом вијек и по од њеног дешавања.

Ако смо склони упрошћавању и простом преузимању већ изречених судова, онда ће нам се учинити да је већ устаљена слика о значају 1847. године у српској књижевности и да се томе ништа не може одузети ни додати, нити се има шта ново рећи. Према таквом схватању, наша обавеза би се сводила на просто евоцирање и на обиљежавање овог јубилеја на једноставан слављенички начин. Такав приступ најмање обавезује, али он није исправан, па га треба избјећи и кренути другим путем, који ће боље довести до суштине ове чувене наше књижевне године.

По своме бићу, заборавни и немарни за другога, по природи склони огрешењима и превидима, и као људи и као просудитељи, без обзира да ли смо само читачи или оцјењивачи, заборављамо да се 1847. године нијесу код Срба појавиле само књиге иза којих су стајали Његош, Вук, Бранко Радичевић и Ђура Даничић, већ и низ других сада мање познатих, па и прећутаних аутора. Нас данас зачуђује њихова језичка, граfiјска и тематска разноврсност. То су вриједности које не би требало заборавити ни поред тога што ћемо, у веровању, дати предност *Горском вијеницу*, Бранковим *Песмама*, Даничићевом *Рату за српски језик и правопис* и Вуковом преводу *Новог зајета*. Имајмо на уму чињеницу коју нам нуде каталози старих српских књига, а који доносе податак да су те 1847. године српска књижевност, наука и култура обогаћене за равно 53 књиге штампане на српском језику и ћирилицом.

Те године је излазило седам српских листова и часописа. Први по реду је био већ афирмисани "Сербски летопис" Матице српске који је 1847. године, са четири свеске, навршио своју двадесет и прву годину у Будиму. У Пешти су тада излазиле "Сербске народне новине" и "Сербски народни лист", а у Београду управо те године су покренуте "Новине читалаштва београдског", а излазила је "Подунавка" Милоша Поповића, као књижевни додатак његових "Србских новина", и тек покренути "Чича Срећков лист за србске земљоделце", чији је уредник и издавач био Атанасије Николић.

Веома подијељено српско грађанско друштво, државно раздвојено и национално хетерогено, а посебно српска универзитетска омладина на туђим универзитетима у Пешти, Бечу, Братислави и Сегедину ломила се између панславизма и српског националног усмјерења, које се испољавало у пробуђеном свето-

сављу. Та се омладина, "младеж србска", окупљана у својим кружоцима, огласила управо 1847. slabим пјесничким зборником *Славјанка*. Од Бранка Радичевића су се тада оградиле касније чувени Срби Светозар (тада Свеслав) Милетић, Јован Ђорђевић и пјесник и родоначелник пјесничке породице Јован Илић.

У томе сучељавању младих само је настављен стари и фатални српски раскол и идеолошка подијељеност, која никада није ни престала, а на голему штету и чак несрећу наше нације. Националном пјеснику Бранку Радичевићу, глорификатору козовског самопрегнућа и жртвовања за род и крст, супротставили су се његови вршњаци занесени панславизмом, једном фиктивном, нереалном идејом, која није ни поникла у нас нити је била прикладна српском народу у времену када је он добивао елементе модерне нације.

Не треба заборавити да поетски дио књижевне 1847. године не чине само Бранкове *Песме*, Његошев *Горски вијенац* и омладински алманах *Славјанка* са слабашним пјесмама Светозара Милетића, Павла Поповића Шапчанина, Николе Ђ. Вукићевића, Јована Ђорђевића и Јована Илића, већ и неколико других пјесничких књига, као што су: *Србска лифа или варошке веселе, љубавне и јуначке песме*, затим збирке *Смиље* и *Песмице*, *Драгињи правој, истинитој и искреној Српкињи*. *Спеване од Димитрија Михајловића*. Ту се сврставају и: четврта (посмртна) књига *Стихотворенија* Лукијана Мушицког, затим *Слава краља Дечанског и војна Бугара са Србљима* Јована Суботића и славодобитно дочекана *Лазарица или бој на Косову између Срба и Турака на Видовдан 1389. године* Јоксима Илића плем. Новића Оточанина.

У узгредном спомињању, обично се каже да је Јоксим Новић Оточанин данас заборављен заједно са својом некада чувеном *Лазарицом*, коју је чинило преко двије хиљаде и сто стихова, а штампана је такође 1847. године, и то у Сегедину. Истина је да је Новићево дјело изгубило стару славу, коју није неправично стекло, али, као књижевни куриозитет, ипак није заборављена та епска творевина хомеровског типа. Новић је имао сједбенике не само међу својим савременицима, него чак и у нашем времену. Неке српске савремене епске збирке свједоче да је, и поред спутавања и омаловажавања, наша нова епика не само сачувала право на постојање, већ је показала и оправданост таквог начина пјевања. Не треба коментарисати, али ни заборавити да се Новићева *Лазарица* учила напамет прије *Горског вијенца*, јер је Ње-

гошев опори и омамљујући глас доста споро допирао до тврдих чула наших предака.

Тадашња српска читалачка публика, чија нас малобројност и сада оптерећује својим неоспорним комплексима, већ је имала и своје захтјеве, па и почетне оцјењивачке критеријуме. Њих није могла да задовољи само поезија. За угађање том школованом српском грађанству писана су и нека оригинална дјела или су, у већини случајева, преводјене, па чак и посрбљаване неке туђе забавне или поучне књиге. Тако су на српском језику штампане: *Богомољке* Кристијана Фрихтегота Гелерта и *Станица*. *Хисторичка приповиест из србског ратовања с Турцима*. 1813 године од Хајнриха Мецла, затим долазе књиге без ознаке аутора, преведене са руског (*Забаве за децу*), њемачког (*Златна зрна*) и италијанског језика (*Измишљенаја љубов Ирине и Филандра*).

Од познатих страних писаца, издваја се *Велизариј* француског академика Жан-Франсоа Мармонтела и драма *Вилхелм Тел* Фридриха Шилера, коју је превео Бранков отац Божидар (Теодор) Радичевић. Од српских дјела која су имала поучно-забавну садржину, поред забавника *Авала* Јована Филиповића, споменимо седам српских календара, који су 1847. године штампани у Новом Саду, Суботици, Пешти, Београду, Будиму и Сегедину. Треба посебно навести и обимну књигу од три свеске под насловом *Воспитатељ женскиј* Матије Бана, која је донијела веома различиту садржину оригиналних и преведених текстова.

Према обичају тадашњег времена, штампано је неколико пригодних бесједа, а најчешће у славу појединих личности, као што су: *Слово приликом дана рођења Његове Светости премилостивог Господара и кнеза нашега Александра Карађорђевића*, које је пред броградском црквом говорио Александар Бановић, затим *Слово које је приликом славе патрона училишног просветитеља србског Светога Саве*, 14. јануара 1847. год. у зданију Лицеума Књажевства Србског говорио Константин Бранковић и *Слово надгробно Димитрију Вукићевићу, свршившем правдословије и богословске науке*, који је 29-ог јулија 1847-ме године бујном кишом однешен у Дунав, и у бесјећим тога волнама скончао се у 24-ој години дејателног свог живота. Сачинио и о задушницима покојника 6-ог Септ. и. г. у сомборској Свето-Георгијевској цркви говорио Никола Ђ. Вукићевић, у Кр. Свеучилишту Пештанском мудрољубија слушателъ. Ово Слово је исте године објављено у Пешти. У исти ред књига пригодног карактера спада и *Слово при отварању*

читалишта Шабачког, на Иван-дан т. ј. 24. јулија 1847. год. Говорено Т(омом) Ковачевићем.

Интересовање за старију и новију српску националну прошлост наглашено управо у ово вријеме, представљају неколико дјела из 1847: *Описаније древностиј србски у Светој (Атонској) Гори* Димитрија Аврамовића; *Историја најважниих догађаја у Србији од год. 1459. до 19/20. септ. 1813. списана од Павла Јовановића*; *Историјеско-критическо описаније битке косовопољске од г. 1389. јунија 15. Сочинјено од Борђа Малетића*; *Умотворине Томе Милиновића Морцијанина, бившег војводе при србској артиљерији у време србског Војска Карађорђа Петровића*; *Повест кратка о фрушкогорском обитежителном манастиру Хопову, списана Иринејем Радич, истог манастира изуменом*; *Историја восточно-славенског богослуженија и кирилског књижевства код Славена западне цркве. Списао Александар Стојачковић*.

Не треба заборавити да је Урош Миланковић 1847. године, у Београду и Бечу објавио своје двије књиге: *Наше време и Просвета човека и образовање естетства*. Миланковић је, према савременој оцјени, био први српски шелинговац, хегеловац и научни еволуционист, а испојио се као филозоф, економиста, теоретичар књижевности, публициста, панслависта и идеолог југословенства.

Домет српске историјске науке и наше тадашње научне мисли уопште означио је "Гласник Дружтва србске словесности", чији се први свезак појавио 1847. године у Београду. Као гласило прве српске научне установе, основане највише залагањем Јована Стерије Поповића, Атанасија Николића и Јанка Шафарика, овај "Гласник" је био првјенац стручних и научних публикација, које је касније објављивало Српско учено друштво, односно Српска академија наука.

Поред "Гласника Дружтва србске словесности" и "Сербског летописа" Матице српске, извјестан допринос српској укупној науци давао је тада и "Љубитељ просвештенија Србско-далматински магазин" у Задру, који је 1847. ушао у дванаесту годину свога излагања, а везан је за име каснијег дабробосанског митрополита Георгија (Борђа) Николајевића.

Готово сви научни радови објављени у тој години носили су искрену жељу да освијетле дио српске националне прошлости. Снажна воља и ентузијазам нијесу могли да умање слабо владање научном методологијом, као ознаком свих научних почетника. Ипак, *Описаније древностиј србски у Светој (Атонској) Гори* сликара и

путописаца Димитрија Аврамовића (1815-1855) ни данас није изгубило своју основну вриједност. Аврамовић је био први учени Србин који је у XIX вијеку, са научним амбицијама, ступио на Свету Гору и описао њене главне српске знаменитости – манастире и писане ћирилске споменике. Ово је био солидан прилог нашој књижевној 1847. години.

Неопходно је видети дубљи и трајни умјетнички смисао и унутрашњу садржину укупног нашег књижевног и сродног стварања које се огласило те 1847. године. Оно је очито дуже припремано у стваралачкој имажинацији једне српске изнимне генерације, а публиковањем њених књига и излагањем пажњи тада малобројних српских читалаца, обиљежена је, на најбољи начин, не само једна година већ и читава књижевна епоха.

Уз спознавање трајне суштине те књижевне године, укључујући и оне неоспорне вриједносне судове који су о њој већ изречени у историји српске књижевности, неопходно је послушати и њен ехо у нашој данашњици. Управо ти гласни одјаци и оправдавају наше садашње, макар кратко и свечарско, враћање тој чувеној години и њеним духовним плодовима.

Vojislav Maksimović

SERBIAN LITERATURE OF 1847 AND THE PRESENT

The year 1847 is remembered and frequently mentioned because that was the year in which four great works of Serbian culture were published: *Mountain Wreath* by Njegoš, *Poems* by Branko Radičević, the translation of the *New Testament* by Vuk Karadžić, and *The Combat for Serbian Language and Orthography* by Đura Daničić. The paper deals with various other works published at that time which make the year even richer.

Key words: Vuk Karadžić, Njegoš, Branko Radičević, Daničić, 1847.

Драган Недељковић (Београд)

СВЕТОСАВСКА БЕСЕДА СРБИМА У СЛОВЕНИЈИ

Реч изговорена у Љубљани, у недељу, 25. јануара 1998.

У беседи изговореној у Љубљани 25. јануара 1998, подсећајући на српског светитеља Саву, аутор је говорио и о српској актуелној ситуацији, могућностима изласка из тешкоћа, потреби моралне и духовне обнове.

Кључне речи: Свети Сава, духовна обнова.

Ја нисам ни довољно mudar ни довољно достојан да вам говорим о Светом Сави. Како је тешко и све теже таквога наћи, усудићу се да вам нешто кажем о светосавском духу данас и о свевременим српским моралним вредностима зарад којих треба да се поносите својим пореклом и именом у ово доба моралног беспућа на којем се нашао цео свет. Премда су се идеали за које се српски народ несебично жртвовао у највећој мери срушили, ми зацело немамо разлога за осећање ниже вредности у сувременој нам Европи и човечанству. Ми смо испунили основне људске дужности, у корист других и, нажалост, на сопствену штету, јер смо о својим интересима најмање водили рачуна. Занесени идеалом, најпре јужнословенског уједињења, а потом и универзалног братства, под знаком интернационале, занемарили смо, па чак и изневерили смо – себе, одричући се властитог имена а тиме и свога добра. Пример је то самозаборава и неуравнотежене службе идеалу који је превазилазио не само наше народне потребе него и наше снаге, као и основне српске интересе. У суштини, Срби су у

двадесетом веку, занети туђим замислима, изневерили себе; да би опслуживали друге, изневерили су свој искомски светосавски дух.

О том духу, и посебно о светосављу данас, покушају нешто да вам кажем.

Коју је то бразду оставио за собом Свети Сава и који завет?

Свети Сава је наш почетак свих почетака, први просветитељ, први списатељ, први архиепископ српски; творац наше самосталне Цркве, духовни градитељ Државе, први законодавац, далековид политичар, сугестивни дипломата; оснивач задужбина, мецена неимара и живописаца, измириатељ завађене браће и тиме спасилац Србије. Фолклор га памти као чудотворца: где год би ударио штапом, шикнуо би извор; што год да је радио за своје доба – стварао је и за вечност, па и данас живимо од његовог блага духовног; он нам је дао пасош за европску и светску културу; његови манастири и његова дела наше су легитимације пред човечанством.

Осећајући снагу његовог духа, Турци су ископали у манастиру Милешеви његове свете мошти и спалили их у Београду, на Врачару, тамо где се данас гради Светосавски храм. Али се дух не може ни заточити, ни оковати, ни спалити. Носећи у себи тај неуништиви дух Светог Саве, народ српски је издржао и надживео сва искушења, увек изнова васкрсавајући из светосавског пепела.

Био је Сава Немањић у врху свога века. Како га данас бити достојан? Остајући у традицији, али не подајући се традиционализму; јер он није био традиционалист, него у свему први, претеча и весник. Другим речима, да бисмо били достојни Светог Саве, ми треба у свом времену да будемо онолико напредни, онолико смели, онолико нови, онолико модерни колико је он то био у своме веку; или да бар тежимо том тешко достижном циљу.

Да бисмо били достојни светосавског узора, треба и да смо сложни и јединствени, да народни интерес уздигнемо изнад личног и приватног, да миримо завађену браћу као што их је он мирио; јер је раскол наша историјска коб, јер су свађе наша несрећа, јер је јединство наш спас, а неслога пут у пропаст. Да се боримо против заосталости, у коју смо се, као у живо благо, заглибили; да градимо свуда храмове, не заборављајући притом на најважнији храм, који је најтеже изградити и очувати, а то је човек; да свако од нас, у себи најпре, изгради тај свети храм – човека, јер је баш он данас јако угрожен. Другим речима, квалитет савременог

човека је низак, па је низак и квалитет друштва, као и квалитет народа. Док то сви не увидимо, нећемо ухватити равнотежу ни наћи излаз из таме.

Сви смо ми затајили, прости људи најмање: затајила је интелигенција, затајила је просвета, то јест школа; затајила је и наша Црква, иако се непрестано на Светог Саву позива. Јер да је доследна у светосављу, зар би се тако лако мирила са духовном неписменошћу у свим, па и највишим слојевима нашег народа? Овде смо скоро сви школован људи, и сви ми славимо: Божић и Ускрс, крсну славу и Светог Саву. Али ко од нас зна светосавски тропар? Многи не знају ни шта је тропар... Ко зна божићни тропар, а ко ускршњи? Они што славе крсно име знају ли тропар свога светитеља и заштитника?

Наши преци су то знали, знали праву песму за сваки судбински трен. И зато је поет у "Песми о песми" рекао:

"Хај, што Србин још се држи крај свих зала
Песма га је одржала, њојзи хвала."

А ви сами одговорите, свако у себи, шта памтите и шта не знате, па то што не знате – научите до следећег празника. "Научите пјесан!" да васкрснете духовно! Ако се молите, знате ли молитве, знате ли бар Молитву Господњу, коју на Западу зна и сваки неверник, јер је она део опште културе? Постављам непријатна питања, а хоћу да кажем, да упозорим: испали смо из сопствене културе, постали апатриди и у рођеној отаџбини па смо неизбежно исклизнули и из колосека европске цивилизације. Изгубили смо заједнички језик међу собом и са светом. Нисмо ли заборавили завет, изневерили дух Светог Саве?

Како се одржати? Морамо се вратити изворима, а то никад није назадовање, то је ојачање. Нама је, зацело, неопходно ојачање: духовно, физичко, морално. О духовном сам нешто рекао, о физичком, о биолошком нисам, а морам. Ми немамо права на разговор о будућности докле год имамо једва пола детета по породици, или четврт сина по брачном пару. И докле год је толико младих људи и жена, у пуној снази, без брака и порода, наде је сасвим мало. Израз је то кукавичлука пред животом, одсуства истинског морала и јасне перспективе, једног опредељења за егзистенцијални плићак. У породици са само једним дететом виталност не стичу ни дете ни родитељи. Таква породица више

није школа социјалног живота: дете се не припрема за животну борбу, за искушења која су неизбежна на сваком стваралачком путу, за одрицање и за жртвовање, без којих се “пјесма не испјева”, нити се заслужује царство небеско. Нама је, најпре, неопходна та елементарна биолошка обнова, која је основни услов за препород и морално оздрављење. Зар нам није јасно да живимо у доба великих искушења, кад нам је насушно потребна узајамна помоћ и солидарност највишег ступња, за које су духовна снага и јак морал прве претпоставке?

Морамо опстати у овој непогоди. И у отаџбини и овде, у туђини. Да ли у туђини? Јер ако нам је сад овде дом, ако су нам ту и деца рођена, ту је – да будемо јасни – и домовина.

Али отаџбина је тамо где смо рођени и где су гробови отаца и дедова наших, где је све наше, најмилије и најсветије, корен наш. Ако волимо отаџбину, треба да је оличавамо свагде, па и овде: својим духом, својом културом, историјском свешћу и моралом. Као исправни грађани своје нове домовине, њој треба да доносимо блага свога духа, а у отаџбини да заступамо и ширимо европску културу, њена искуства и достигнућа. У прилици смо да градимо мостове између отаџбине и домовине: то је племенита улога, али и тешка, јер претпоставља присутност у обе културе.

Срећом, у историји српског народа пут је прокрчен и ка таквом подвигу. Нису ово прве сеобе: било је и тежих, као она велика сеоба, кад су се наши преци из Старе Србије, са Косова и Метохије нашли у Средњој Европи, носећи своје светиње. Требало је не изгубити се у туђем свету, не утопити се у страној култури. Притисци су били страшни: треба само читати патријарха Арсенија Чарнојевића и његове сапатнике. Бранили су се вером и самосвешћу. Многи су подлегли у тој борби за опстанак: јер највећа и најтрагичнија српска сеоба јесте сеоба крви! Колико је наше крви у Хрватима и Мађарима, у муслиманима, Турцима и Шиптарима! Ипак смо опстали, јер смо истовремено били верни себи и отворили се новим световима. Са својом српско-византијском културом затекли смо се у барокном католичком окружењу. Нисмо се одрекли православља, а обогатили смо се бароком, потом бидермајером и сецесијом, па наше цркве, остајући српске у Војводини и свуда преко Саве и Дрине, личе на храмове у Мађарској, Чешкој, Аустрији, на Шварцвалду. Византијске иконе и фреске нашле су заједнички језик са барокним иконостасима и живописом. Пример је то срећено симбиозе у несрећи.

То нам је путоказ и за ово доба великог расејања нашег народа, који се распршио по свим континентима. Сад смо при-
нуђени, ако нећемо да ишчезнемо, да градимо велике синтезе:
између сопствене културе и цивилизације земаља у којима живи-
мо. Размишљајте о томе, јер треба да опстанете, да се не утопите, а
да се складно уклопите, не губећи при том свој дух, него га
оплођујући духом који вас са свих страна запљускује. Поштујући
словеначко родољубље, зашто бисте били мањи родољуби од
Словенаца? Знам да вам није увек лако. Кад бисте уживали она
права која у Југославији имају све мањине, на пример Мађари и
Шиптари, били бисте задовољни и сви ми срећни. У садашњим
условима, када ништа није загарантовано, свако треба да брине о
себи, свака породица о својој деци, и сви о свима – у парохији, у
културним удружењима и клубовима. Ако у себи носите сопствено
благо духовно, ако га преносите својој деци, нећете потонути. А
ако су душе ваше као празна плоча, онда ће неко други на њој
исписати вашу судбину. Да се то не би десило, негујте свој дух,
своју веру, обичаје и културу, па свесно и надмоћно прихватајте
цивилизацију ове земље, која вам указује гостопримство, богатећи
се на тај начин, али не губећи се. Другим речима, треба да се
уклопите, да се интегришете у нову, словеначку, средину, али не
пристајући да budete асимиловани. Ако будете духовно и морално
будни, бићете кадри да спасете свој дух и душе своје деце. Прво је:
не заборавити језик, јер док траје језик траје и народ. Нису сви
народи као Јевреји, који су се одржали и кад су свој језик изгубили,
али нису веру, ни морал, ни самосвест, ни солидарност, јер их је
све, упркос различитим језицима и културама, уједињавао дух
Старог Завета и Талмуда. Нас треба да уједињују, уз језик, исто-
ријска самосвест и култура. Али за то су неопходна знања. Бусање у
прса, громке а празне речи, нападни симболи – не значе ништа,
сем што сведоче о слабости, о празнини.

“Пазите на вријеме, јер су дани зли” – упозоравао је апостол
Павле. – “Нико да вас не вара празним ријечима...” Не верујте
гнусној пропаганди која запљускује и прља наш народ. Све што
сами бестидно чине – приписују нама. Ми их у томе не можемо
опонашати. “И не пристајте на безродна дјела таме!...”

И завршићу са апостолом, јер ми је до јединства стало, у
коме је сад наше спасење. Ми немамо права на неслогу и свађе:
“Обуците се дакле као избрани Божји, свети и љубазни, у срдачну
милост, доброту, понизност, кротост и трпљење. Сносећи један

другога, и опраштајући један другоме ако има ко тужбу на кога... А сврх свега тога обуците се у љубав, која је свеза савршенства."

Но та љубав је права само ако је делотворна. Зато од свих вас тражим, од свх вас *молим* помоћ: за оне који још страдају, јер су остали без крова, јер су можда голи, боси и гладни, са једином надом да ће им српска светосавска браћа, то јест *ми*, помоћи. Хвала вам у њихово име, а Бог нек вам плати и нека вас награди, нека дарује здрављем и срећом децу вашу и све ваше.

Dragan Nedeljković

THE ADDRESS HELD ON SAINT SAVA'S DAY IN SLOVENIA

In the address held in Ljubljana on January 25th, 1998, the author spoke of a Serbian saint, Sava, as well as of contemporary conditions in Serbia, of the ways of getting out of the difficult present situation, of the need for moral and spiritual restoration.

Key words: St. Sava; spiritual restoration.

Slobodan Kalezić (Podgorica)

POETSKO STVARANJE RENESANSE SLOVENSKOG JUGA NA ITALIJANSKOM JEZIKU

(sa posebnim osvrtom na književnu situaciju Kotora)

Sa razvojem humanizma i renesanse u Italiji, od sredine XV i tokom XVI vijeka, prenose se na slovensku obalu Jadrana uticaji koji zahvataju sve sfere javnog i privatnog života.

U oblasti književnosti jedan od izrazitih oblika ovog uticaja ogleda se u tome što relativno velik broj "slovinskih" pjesnika stvara na italijanskom jeziku. Mnogi mladi intelektualci (plemići ili pučani, svejedno) aktivno provode dio života u Italiji (u Veneciji, Padovi, Firenci, Ankoni, Sijeni, Rimu), baveći se unosnim poslovima ili završavajući škole najvišeg ranga. Isto tako, u svim većim ili razvijenijim južnoslovenskim gradovima (u Dubrovniku, Splitu, Korčuli, Hvaru, Kotoru, Perastu, Šibeniku) nalaze se na raznim značajnim mjestima Italijani – kao sekretari gradskih uprava, rektori škola, ljekari i učitelji, upravitelji sjemeništa, crkveni velikodostojnici, graditelji. Pod uticajem italijanskih akademija stvaraju se slična učena društva.

Sve to doprinosi da raste uticaj italijanskog jezika i kulture uopšte, da postupno ovaj jezik u poetskom stvaranju zauzme mjesto koje je u nauci do ovog doba pripadao latinskom jeziku.

U XVI vijeku poetsko stvaranje u slovenskim zemljama na italijanskom jeziku predstavlja čitavu jednu biblioteku. U izabranim slučajevima kanconijeri, refleksivne pjesme ili pastoralna lirika Ljudevita Paskvalića, Saba Bobaljevića, Dinka Ranjine ili Miha Monaldića ne zaostaju za najboljim djelima italijanskog neopetrarkizma. Na žalost, djela mnogih pjesnika iz ove kategorije nijesu sačuvana ili su od njih ostali samo rijetki fragmenti. Zato se danas ne može ostvariti potpun pregled poetskog renesansnog slovenskog stvaranja na italijanskom jeziku.

Ipak, iz sačuvanog korpusa jasno se vidi kako su se dvije kulturne i etničke zone (slovenska i italijanska) prožimale zajedničkim duhom preporoda, kako je jedna na drugu uticala i kako su se uzajamno prožimale. Zato i poetsko stvaranje o kojemu je riječ spada u svaku od ovih kultura i literatura. Poezija se prostirala dalje od granica koje je nametao jezik jedne etničke ili kulturne cjeline.

Ključne riječi: Južnoslovenska obala, slovinski pjesnici, italijanski jezik.

Razvoj humanizma i renesanse izvan Italije u XV i XVI stoljeću poklapao se sa širenjem njene ekonomske, političke i kulturne moći. Zemlje i narodi iz susjedstva, prvenstveno ogromna većina koja je inače spadala u katolički konfesijski i civilizacijski krug, prihvatila je ili preuzimala nova iskustva, ideje i strujanja upravo u svim sferama života, čak i onima kojima su se iz razloga konzervativizma oštro suprotstavljali crkveni i državni velikodostojnici. Položaj južnoslovenskog etnosa na jadranskoj obali u ovo vrijeme bio je utoliko delikatniji, što mu je prijetila permanentna opasnost i objektivno uslovljeno osjećanje ugroženosti od velikog "demoni sa Istoka", od turske sile u tada nezauzavivoj ekspanziji.

Kada se početkom XV stoljeća (od 1420) skoro cjelokupna slovenska obala Jadrana našla u sastavu Mletačke republike, najveće pomorske sile univerzalne mediteranske zone, opasnost od najveće kopnene vojne snage mogla se činiti nešto manjom. Činjenica da se ovaj dio slovenskog svijeta nakon propasti vlastitih država našao u sastavu jedne strane, susjedne zemlje usled navedenih okolnosti je ipak postala podnošljivijom. Krajevi i narodi o kojima je riječ – uproščeno govoreći – od dva zla odabrali su ono za koje su s pravom procijenili da će se pod njim preživjeti lakše i sigurnije.

Veze slovenske obale Jadrana sa onom drugom, italijanskom stranom ni u ranijim vremenima nisu bile oskudne. Sa početkom humanističkog preobražaja one su osobito intezivirane i zahvatile su sve sfere javnog života – državnu administraciju, ekonomsko-proizvodne odnose, robno-novčanu razmijenu, kulturu i obrazovanje, umjetnost i jezik.

Humanizam i renesansa su donijeli afirmaciju nacionalnih kultura i jezika, najprije i najbrže u samoj Italiji. U "slovenskim" stranama (kako se nekada, stolicima govorilo) takođe je inteziviran razvoj narodnog jezika, tj. rad i stvaralaštvo na njemu. Italija je, međutim, bila tako blizu i toliko nadmoćna, da je njen duh i jezik čak u izvornom

obliku prodirao u slovinske gore, odnosno od samih "Slovina" prihva-
tan kao nešto nadmoćno i blisko, čak kao svoje. U svim većim centrima,
u Dubrovniku, Splitu, Zadru, Korčuli, Kotoru i drugima prisutan je
kadar iz Venecije ali i iz ostalih značajnih centara – Padove i Ankone,
Firence i Rima. On zauzima nadređene položaje – to su sekretari
gradskih uprava, rektori škola, profesori, upravitelji sjemeništa,
srednje i visoko sveštenstvo, teološki teoretičari. U istim ovim, i u još
nekim drugim gradovima, u Sijeni, Bolonji ili Milanu, na primjer,
boravi slovinska mladež, najčešće radi raznih unosnih poslova ili radi
visokog školovanja. U oba slučaja naš mladi svijet uči i kao nadmoćan
usvaja italijanski jezik, prihvata italijansku renesansnu kulturu, formira
se po matrici italijanskog duha.

Latinski jezik je bio i ostao svjetski jezik učenosti. Italijanski u
vrijeme renesanse postaje ne samo superioran, već se on sve vreme
tretira kao svjetski jezik književne umjetnosti. U spomenutim sloven-
skim centrima dominantno se u renesansi stvara na svom, narodnom
jeziku, ali paralelno sa tim pisati stihove na italijanskim ne znači (ili
znači sve manje) pjevati na nekom, određenom stranom jeziku.
Razumije se, ne radi se samo o pjesništvu u užem smislu. Kao što je
izvjesno prisutan u svakodnevnom životu, u javnoj upotrebi, italijanski
jezik (ako ne uvijek učestano, a ono svakako postojano) postaje prisutan
i u stvaralačkoj upotrebi. Dio administracije se vodi na italijanskom,
takoreći sva korespodencija sa Italijom (privatna i javna), a takođe na
ovom jeziku se pišu dramoleti, traktati, poetološke rasprave.

Misliti na italijanskom – znači intimno ovaj jezik prihvatati,
intimno ga usvajati, osjećati sebe dijelom novog, renesansnog univer-
zuma. Pisati poeziju na italijanskom – to je biti okrenut najrazvijenijoj
sredini, ponuditi svoje stvaralačke sadržaje najrafinovanijoj publici,
uintegrisati se u najrazvijeniji kulturni milje. U očima, u doživljaju i
kritičkim projekcijama književnih stvaralaca i književne publike izvan
Italije – prema jednom tvrđenju Mihovila Kombola – italijanska
literatura je imala ugled ravan klasičnim književnostima.

Zbog svega toga nije čudno što su se rano, sa prvim talasom
petrarkizma s ove strane mora, u pojedinim centrima javili pjesnici s
neobičnom, atipičnom ambicijom, da pišu stihove na nematernjem,
italijanskom jeziku. Po osnovnom opredjeljenju i značenju to je zapra-
vo samo nastavak one već postojeće, humanističke južnoslovenske tra-
dicije koju su njegovali poetski stvaraoci najvišeg ranga, u domenu
ogledanja u latinističkom, pa čak – mada neuporedivo ređe – i u
grčkom, grecističkom pjesništvu.

Naši humanistički i renesansni pjesnici na italijanskom jeziku javljaju se u većim, razvijenijim sredinama slovenske jadranske obale od kraja XV i početka XVI vijeka. Prema riječima Marina Franičevića, izrečenim u onoj njegovoj valjda najopsežnijoj povijesti renesansne literature jednog slovenskog područja, u kojoj je pod pojmom "hrvatska" obuhvaćena cjelokupna južnoslovenska književna renesansna zbilja, "utjecaj je talijanske predrenesansne i renesansne književnosti vidljiv jednako u XV kao i u idućim stoljećima, XVI i XVII." Tek jedna linija u kompleksu ovih uticaja i suodnosa iscrpljuje se u originalnom stvaranju pjesnika na italijanskom jeziku.

Danas samo identifikovati obrise pojave o kojoj je riječ predstavljalo bi golem zadatak. Ako se data pojava prati u nivou književno-istorijske manifestacije, čini se da je najopravdanije reći kako se petrarkističko pjesništvo na slovenskoj obali Jadrana javlja istovremeno dvojakim načinom – na slovenskom i na italijanskom jeziku. Vrijeme na koje se pritom misli je u književnoj historiografiji odavno nedvojbeno. Kao što je opštepoznato, radi se o drugoj polovini XV stoljeća. Intenzitet iskazivanja ovih dvaju poetskih varijanti, njihova uporišta i intencije, masovnost i dometi, na slovinskoj zemlji će se ubrzano odvijati u korist slovinske "škole".

Slovinsko pjesništvo na italijanskom jeziku javlja se najprije u nekoliko urbanih aglomeracija, u Dubrovniku i Zadru, u Splitu i Kotoru, i ne samo u njima. Bitno obilježje pojave na koju se misli jeste poetski univerzalizam kao težnja da se na najbolji način sačuva i produži ono što se u bližoj i daljoj tradiciji pokazalo kao najbolje... Zato, ako bi se strogo sudilo, u ovo humanističko vrijeme najviše ima pjesnika koji se takoreći podjednako uspješno iskazuju na po nekoliko jezika, na slovinskom, latinskom i italijanskom najčešće, ponekad bez slovinskog ali sa dodatkom grčkog, kod trećih opet bez grčkog – kao "predalekog", i bez slovinskog – kao "prebliskog", ali je konstanta uvijek nepromijenjena, a sastoji se u idiomu na kom se stvara, i koji se doživljava kao izraz vlastitog duhovnog prostora.

Za ne mali broj slovinskih pjesnika na italijanskom jeziku iz rane faze književna istorija danas ne raspolaže umjetničkim tekstovima, ali su nesumnjivi dokazi da su spadali u ovu grupaciju, ili pak indicije da su mogli spadati. Ovdje se prvenstveno misli na neke u svom i poznijim vremenima čuvene latinističke stvaraocce. Tako su, primjera radi, latinistički pjesnici Ilija Crijević (1463-1520) i Bernard Pima (?-1518) svoju umjetnost verificovali na najvišem rangu, lovor-vjencima. Ali iz činjenice da je prvi pisao darovite ljubavne pjesme Rimljanki Flaviji, a

da je za stihove drugog od strane savremenika mu rečeno da su takvi, da mogu utješiti svako bono srce, nije ih teško, a kamo li nemoguće vidjeti u onoj tek nadolazećoj poplavi ljubavnog lirizma na italijanskom jeziku, sa Petrarkom kao idealom u pozadini. Slično je i sa latinističkim pjesnikom Ivanom Gučetićem (1451-?), ako je vjerovati Medinijevoj tvrdnji da je spalio tri zbirke ljubavnih stihova. Od ovoga nije dalek slučaj, odnosno iskustvo korčulanskog humanističkog pisca Jakova Banićevića, za koga ne znamo da li je pisao pjesme na italijanskom jeziku, ali je o njemu ostala sačuvana istoriografska dokumentaristika da je, uz Direra i Rotterdamskog, bio prijatelj sa Pietrom Bembom, osobito obožavalac njegovih reformi u domenu poezije i jezika.

U drugom sloju tematskog kruga o kome je riječ susreću se diljem slovenske obale pjesnici u čijem stvaralačkom duhu su se ukrstili slovinski rod i romanska renesansna nadgradnja. Nezavisno od činjenice da li su se ogledali još na nekom od velikih jezika mediteranskog civilizacijskog kruga, stvarali su stihove na italijanskom jeziku splitski pjesnici Jerolim Martinčić i Jerolim Papalić, dok je Franjo Božićević Natalis prevodio Petrarku na slovinski. Od korčulanskih stvaralaca istovjetnu umjetničku praksu je upražnjavao Ivan Petrović, od koga se takav čin i mogao očekivati s obzirom da je bio profesor univerze u Padovi. U udaljenom Kotoru, specifično vezanom za Veneciju, na principu obrnute proporcionalnosti (tj. što dalji – to većma blizak), već se nekoliko humanističkih, latinističkih pjesnika ogledalo paralelno i kao "italijanski pjesnici". Od sveg njihovog, po ne rijetkim i ne zanemarljivim indicijama razućenog stvaralaštva sačuvani su tek rijetki fragmenti, ostaci ostataka, a od većine zapravo ni toliko. Možda je izvjesni Kotoranin, od strane savremenika-pjesnika pjesnički imenovan kao Mario Brut (o kojem inače ništa drugo ne znamo, niti ga bilježi bilo koja od postojećih književnih povijesti), pisao i na italijanskom. Ako se za tzv. Bruta, Brutusa, ništa sigurno ne može tvrditi, indikativan je slučaj kotorskog latinističkog pjesnika Franja Paskvalića, od čijeg ukupnog opusa je sačuvan upravo i tek jedan sonet na italijanskom jeziku. Ako se dakle dvojezično u poetskom stvaranju iskazivao Paskvalić-otac, čiji sin Ljudevit će istu tradiciju nastaviti i razviti u kontinuitetu do najvećih razina svoga doba, opravdana je analogija po kojoj su istim modelom mogli da se služe i neki drugi kotorski, prevashodno humanistički stvaraoci, od čijeg dela su sačuvane tek sjenke, tek spomeni, prvenstveno neki iz čuvenih i po pravilu u Italiji školovanih porodica Buća, Drago i Bizanti.

Pjevanje na italijanskom jeziku u Kotoru razviće se, međutim, u svom intenzitetu, od sekundarnog odvajajući primarni plan kod nekoćine pjesnika, koji su ujedno i najbolji stvaraoci svoga doba, kakvi su Đorđe Bizanti sa zbirkom *Rime amorose* ili Ljudevit Paskvalić sa dvjema združenim zbirkama – *Rime volgari* i *Rime diverse*.

Poetski italijanizam se ipak najduže razvijao i najviše razvio tamo gdje i drugi vidovi pjesništva slovinske renesanse, u Dubrovniku. U prvoj polovini XVI vijeka stihovima na italijanskom jeziku javljaju se plemić-sveštenik Mario Kaboga (1505-1582), koji u svom slobodoumlju ne preza čak ni od sukoba sa crkvenim vlastima, i Frano Bobaljević, za čije izgubljene zbirke su u svoje doba znali I. Đurđević i F. M. Apendini, ali su do našeg doba preživjeli tek retki fragmenti. U drugoj polovini istog, XVI stoleća za razvoj i popularizaciju pjesništva na italijanskom jeziku najviše je učinio ugledni mislilac i sedmostruki knez Republike Nikola Vitov Vučetić (1549-1610), neoplatonista i aristotelovac, koji je pisao dijaloge o ljubavi (*Dialogo d'Amore*) i ljepoti (*Dialogo della bellezza*) i o državi (*Dell' stato delle Republicae*). U isti krug spada i nekoliko zanimljivih ženskih glava, svejedno da li su se ogledale u raspravama ili stihovima, kao što su Gučetićeva žena Mara Gundulić, zatim Cvijeta Zuzorić i Julija Bunić. Uz imena ovih vanserijskih žena proplamsavale su ne samo pjesme, već čitavi ciklusi pa i zbirke drugih autora njima u čast i slavu. Još je Branko Drehsler Vodnik naglašavao kako u krugu pjesama posvećenih Cvijeti Zuzorićevoj, mahom ali ne i isključivo stranih pjesnika, posebno značenje ima "jedan Zlatarićev talijanski sonet".

Prije svih njih, sredinom vijeka ili čak nešto i ranije na italijanskom jeziku je pisala pjesme "gentil donna zaratina" Marća Marcia Grisogono. Od mnogih svjedočenja o ovom predmetu svakako najveću vrijednost posjeduje ono što ga je ostavio kotorski pjesnik Ljudevit Paskvalić. Na drugom mjestu je pak izrečena slutnja da je u domenu poetskog rada na italijanskom jeziku zadarska Academia degli Animosi (osnovana 1562) morala ostaviti golem učinak, o čemu novije doba premalo znade, jer su u burnim vremenima zatrti mnogi tragovi nje-noga rada.

U doba zrele dubrovačke renesanse, dakle od sredine i u drugoj polovini XVI vijeka – da se opet poslužimo Franičevićevom spretnom formulacijom – u Dubrovniku se "na italijanskom... pišu i stihovi više nego ranije i nego će to biti kasnije u XVII i XVIII stoljeću." U Dubrovniku, sredinom vijeka je prisutno sve više Italijana, i to sve odreda na važnim upravnim, crkvenim i prosvjetnim mjestima. Kao

izraz zajedničke potrebe njih i njihovih prijatelja Dubrovčana, sredinom vijeka je formirana prva u kasnijem nizu – Akademija složnih (Academia dei Concordi). Među osnivačima našli su se dvojica agilnih Italijana – Đanbatista Amalteo i Našimbene Našimbene, kao i najbolji pjesnik na italijanskom jeziku među dubrovačkim stvaraocima Sabo Bobaljević.

Na drugoj strani, domaća poezija na italijanskom jeziku bila je maltene bez izuzetka prožeta duhom petrarkizma. Zapravo, ona je na ovom prostoru intenzivirana sa razvojem uticaja neopetrarkizma, tj. pjesničke reforme Pjetra Bemba. U dubrovačkim prilikama produženu ruku bembizma, uz živa i praktična djelovanja, predstavljali su Bembov nasljednik Benedeto Varki i prijatelj dubrovačkih poeta Lorenzo Lenci.

Dubrovački italijanistički pjesnici druge polovine XVI vijeka odavno predstavljaju relativno poznatu pojavu, jer njihove portrete sadrže sve veće književne istorije navedenog poetskog kruga. Pa ipak, mada poznati, može se reći da čak ni oni nijesu u svemu i do kraja iščitani. Prvi u ovom hronologijskom nizu je Sabo Bobaljević (1529/30 – 1585), ličnost solidne književne upućenosti uprkos nevelikom kretanju, divlje temperamentna i konfliktna, a opet druželjubiva i omiljena. U Bobaljevićevoj zbirci *Rime amorose e pastorali e satire*, objavljenoj u Veneciji četiri godine nakon autorove smrti, kao što je naslovom istaknuto – sabrano je nekoliko “dodirnih” ili “susjednih” vrsta. U pitanju je opsežni i artistički uzorni kanconijer, artikulisan u duhu najboljih intencija obnovljenog petrarkizma. Bobaljević je sav u duhu tzv. činkvečentizma i poetsko-stilskih zračenja emaniranih iz venecijanskog kruga, pod mecenatskom i poetskom palicom uticaja Domenika Veniera, ali i ljudi iz kruga Venierove Akademije, na primjer Lorenca Lencija i Anibala Kara. Sve ove relacije poznate su iz raznih istorijskih izvora, ali se većina njih našla i kao predmet Bobaljevićevih soneta i drugih lirskih krokija. Osobito je pjesnik kao cjelinu pjesničkog prijateljstva izrazio svoje viđenje Anibala Kara i Benedeta Varkija, uzdižući ove stvaraoce do najvišeg ranga, čak ih upoređujući sa “velikim Toskancem”. Posebno je iskreno oplakao njihovu smrt.

Primarni predmet i plan Bobaljevićeve lirike na italijanskom jeziku jeste ljubav, odnosno glorifikacija i divinizacija žene. To je jedan od najčistijih obrazaca činkvečentističke poezije “novog stila”, sa slavljenjem ljepote i priželjkivanjem ljubavi. Oponašajući Bembo, odnosno Petrarku, on je u poeziji oblikovao utvrđeni astralni mit pod imenom Laura, što je vezivao za realnu ljepoticu i pjesnikinju Lauru Batiferi, zbog čega su njegovi soneti dobijali u “prozaičnosti” i gubili u “realisti-

čnosti". Kada je u nešto kasnijoj fazi pjesnikov doživljaj ponešto konkretizovan, kada je apstraktni ljubavni model zamijenjen ovozemaljskim čuvstvom, umjesto Laure, koja je mogla biti svačija i ničija, javila se Margarita, za koju se sluti da je mogla biti Dubrovčanka i samo njegova. Svejedno da li je u pitanju gorka naslaga ličnog životnog iskustva ili se možda radi tek o novoj formi stilizacije, Bobaljevićeva ljubavna lirika ima smisao slavljenja Madone i uzvišenog doživljaja drage, ali i tipiziranog "romana ljubavi", od prološke ozarenosti do baladičnog epiloga. Sve to je dato u duhu "slatkog novog stila", razumije se, sa nešto jačim čulnim naglascima, sa rafinovanim balansiranjem ritma i zvuka, slike i muzike.

"Se cosi gran beltà, come la vostra
Gentil mia Donna, e cara, ener si vede
Che veramonte angelica si mostra
Di tanto ogni mortal bellezza ecede;
Donovi il Re della superna chiostra
Per far del bel celeste al mondo fede
Ogni anima leggi arda, e pellegrina
Gode, nel veder voi, d'un tal diletto,
Che quasi fosse in Ciel, si fa divina.

Kao kod Bobaljevića, poetski platonizam predstavlja primarno svojstvo i kod drugih dubrovačkih pjesnika iz navedene grupacije. Kod Dinka Ranjine je ovo svojstvo utoliko očiglednije, što je ovaj, u svoje doba najpoznatiji "honore della natione Ragusae" i do danas najpriznatiji "stilnovistički" dubrovački stvaralac, oblikovao obimom nevelik italijanistički kanconijer od 27 soneta (Milica Popović mu pridodaje još jedan – *La legge universal è dagli Amanti...*) tako da mu je artistska ekvilibristika obrnuto srazmjerna ponavljanjima, varijacijama i mehanički prenošenim konvencionalnostima.

Kao i Bobaljević, i Ranjina je – samo znatno sažetije – u svom kratkom vijencu soneta iznosio razne stepene i nijanse pretpostavljene formule ljubavi, u luku vaznesenosti do patnje. U sonetima koje je upućivao prijateljima, npr. Ludoviku Domeniku, utvrđenim postupkom ocrtavao je opšte i pojedinačno u njihovim portretima, ali i ono što je moglo biti individualno u njegovom vlastitom doživljaju ili pak rezonovanju. Kako su se Ranjini soneti po liniji njegovih firentinskih i venecijanskih književnih veza rano našli u jednoj frekventnoj antologiji (*Rime scelte da diversi eccellenti autori*), preko ove su se čak četiri soneta

rano našla u francuskom prepjevu posredstvom Filipa Deporta (Philippe Desportes). Kako su veze između Bobaljevića i Ranjine bile razvijene, i kako nisu plod slučaja, vidi se iz činjenice da je prvi svoje *Rime amorose, e pastorali, e satiriche* posvetio drugome.

Uz Bobaljevića, jedan od glavnih Dubrovčana pri osnivanju Akademije složnih (Academia dei Concordi) bio je Miho Monaldi (1540-1592). On se, naime, ogledao isključivo na italijanskom jeziku, mada mu poezija nije bila jedina, pa možda ni primarna sfera interesovanja, što se na određen način našlo potvrđeno još kod starog Drehslera-Vodnika (1913) u napomeni da se Monaldi više no pjesnik istakao kao filozof raspravom *Irine, ossia della bellezza*, publikovanom sa zbirkom *Rime* posthumno, 1599. godine.

Spoj naučnog, poetskog i estetskog ipak je doveo do osobenog kvaliteta obimom nevelikog Monaldijevog opusa. Njegove teorijske predstave o ljepoti uopšte i posebno o kategoriji umjetnički lijepog dobile su potvrdu i umjetničko ovaploćenje u njegovim pjesmama. Pored standardnih, stilnovističkih elemenata, osobito u domenu ljubavne poezije, Monaldi je obogatio lirski izraz motivikom prirode, raskošne svjetlosti i pune životnosti. Kako je primjetila Milica Popović, kao svojevrsna poenta kod ovog pjesnika se javlja uzdizanje ljepote nad smrću, dok motiv umrle drage kod njega poprima značenje sagledavanja pobjede nad zemaljskim slabostima.

Mada se čini nešto skromnijim od svojih starijih savremenika, u svom je vremenu Monaldi bio cijenjen, što se vidi iz pjesničkih pozdrava koje je dobijao od Portugalca Didaka Pira i Italijana Bokabjanke. I posle smrti je dugo bio na cijeni, što se vidi po činjenici da su mu pjesme čak tri puta preštapavane (1599, 1604. i 1763). Kako mu je ljubavna poezija prilično tipizirana i nekonkretna (spominje se u njoj nekoliko simbolizovanih imena, ali nema figure pred kojom bi zadržtao pjesnikov glas), to je u pogledu kvaliteta i samosvojnosti najzanimljivije njegovo refleskivno pjesništvo.

U drugoj polovini XVI stoljeća bilo je još dubrovačkih pjesnika koji su se iskazivali na italijanskom jeziku, Miho Bunić Babulinov i Luka Sorkočević, na primjer. U bitnom, oni su epigonski slijedili već utrtu stazu obnovljenog petrarkizma. Osim toga, u njihovim opusima segmenti italijanističke poezije zahvataju neuporedivo skromnije mjesto nego što je slučaj kod njihovih starijih, upravo spomenutih savremenika.

Pojava pjesništva na italijanskom jeziku, osobito njegov razvoj i dometi u dubrovačkom krugu u drugoj polovini XVI vijeka, već odavno ne predstavljaju neku osobitu novost. Uprkos činjenici, naime,

da ni do danas ovaj korpus nije iščitao kvalitetno, analitički i komparativistički, sve veće srpske, hrvatske, jugoslovenske književnoistorijske sinteze uzele su u obzir ovu pojavu, poklonile joj odgovarajuću pažnju, podvrgle je određenom tretmanu i ocjenjivanju.

Stariji sloj istovjetnog pjesništva, međutim, mahom onaj vezan za Kotor prve polovine i sredine XVI vijeka, u književno-naučnim tretmanima prošao je neuporedivo lošije. Prije svega, od bogatog humanističkog kotorskog kruga malo je šta ostalo sačuvano, pa je malo šta moglo da bude i ispitano. Već su hipotetički spomenuti slučajevi B. Pime, F. Paskvalića i M. Bruta. Na osnovu odnosa mladih savremenika (npr. Lj. Paskvalića) prema nekim od pjesnika iz istog kruga, Milica Nikolić dolazi do uslovnog stanovišta da su, pored latinističke, mogli pisati italijansku poeziju Frano-Frančesko i Vicko Buća, Kamilo Drago, Đorđe Bizanti i Albert Diumi. Za neke od njih, osobito za K. Draga i braću Buća, priložio je po kamenčić u mozaiku svoje argumentacije i Risto Kovijanić.

Jedini ko je nesporan, a najkasnije je na "mala vrata" ušao u književnu istoriju, jeste Đorđe Bizanti (oko 1490 – oko 1560). Ovog za dugo vrijeme izgubljenog pjesnika otkrio je italijanski istraživač Đuzepe Praga, objavivši mu 1939. godine jedan jedini sačuvani primjerak zbirke *Rime amorose*, štampane u Veneciji 1532. godine.

Rime amorose su skoro u cjelosti zbirka ljubavnih stihova, ostvarenih u bembističkom duhu, pošto je knjiga publikovana samo dvije godine nakon Bembovih *Rima* (1530). U svojim *Rimama* Bizanti kao obrazovani kotorski plemić-pjesnik dosljedno slijedi put povratka "velikom Toskancu". Takva tendencija očituje se već od prvih stihova prvog soneta: "Dok ugodno dane živio sam sive/" – kaže pjesnik – "A da ružu ljubve nisam mirisao,/ Pram je čudnog svjetla u dušu mi pao." Dalje varijacije sastoje se od beskrajnog niza igara ovog prama čudnog svjetla, odnosno od subjektivnog traganja za njim. To je tipični razvojni put jednog petrarkističkog ljubavnog romana, od stilizovanog i tipiziranog opisa drage, preko pregrijanih izjava ljubavi, do blagog klonuća i rezignacije. Ljubav je ipak "kratka igra", pa će se pjesnik lako na kraju utješiti da umjesto nje postoji nešto drugo što je važnije i postojanije u ljudskom životu, a to je "let ka nebu", usmjerenje ka Bogu i vječnosti. Bizantijeva poezija je odmjerena i ne mnogo zagrijana (ni ime drage nam nije saopštio!), ali je zato ujednačena i izbirljiva u jeziku i slici, oplemenjena mitološkim pojmovnikom što je važio kao stvar ukusa i obrazovanosti onoga doba.

Ne zna se tačno kojih je godina Bizanti bio najaktivniji kao pjesnik, ali je izvjesno da je i poslije *Rima* književno stvarao, mada iz kasnijih faza ništa nije sačuvano. Sudeći prema zbirci *Rime amorose* sa nekih njenih 80-ak pjesama on je u svemu bio pjesnik novih tendencija. Ako njegov jezik i nije u svemu besprekoran, ako je ponešto tvrd, ako se u njegovoj leksičkoj i morfološkoj ravni projektuju tragovi italijanske jezičke nenormiranosti s početka XVI vijeka, čak sa natruhama dijalektalnih oblika i vokabulara poetski haotičnog prethodnog, XV stoljeća, on je ipak prvi u renesansnom južnoslovenskom svijetu počeo da slijedi tragove venecijanskog vraćanja čistom, melodioznom, izvornom Petrarki. I još nešto – u samom Kotoru Bizanti je pripremao pojavu najvećeg pjesnika ne samo ove sredine, već pjesnika koji je mogao stati rame uz rame sa vodećim italijanskim liričarima do sredine XVI vijeka. To je Ljudevit Paskvalić.

Ljudevita Paskvalića (oko 1500 – 1551), sina pjesnika Franja (od oca je ostanulo sinu!) susrećemo kao stvaraoca rano, već oko 1520. godine. I mada se bavio raznim zanimanjima – bio student u Padovi, gusarski zarobljenik, mletački oficir na Kritu, komandant na ugroženim kotorskim bedemima, on se ničim duže i doslednije nije bavio nego poezijom. Kao i većina pjesnika kotorskog kruga, ni Paskvalić nije pisao na slovinskom. Sav je okrenut Italiji kao istorijskom i političkom idealu, odnosno latinskom i italijanskom jeziku kao najrazvijenijim i kao jezicima od najšire recepcije. Pored združene navedene dvije zbirke (*Rime volgari* i *Rime diverse*, 1549), odmah nakon smrti pjesnikove njegov prijatelj Lodoviko Dolce objavio mu je zbirku latinističkih, mahom epskih pjesama *Carmines* (1551). Iole precizniji pregled kazuje da samo pjesama na italijanskom ima oko 240, dok samo soneta ima oko 200. To nije ukupno delo Paskvalićevo, jer se zna da je ponešto postradalo, ali bi se ponešto još moglo pronaći, kao na primjer zbirka od 34 epigrama. I prije Paskvalića bilo je soneta na italijanskom u slovinskim književnostima, ali ih do takve perfekcije prije njega niko nije doveo.

Uprkos ovim činjenicama može se reći da je Paskvalićeva poezija ostala nedovoljno pročitana i neadekvatno protumačena, mada su joj stariji i noviji književni istoričari poklanjali određenu pažnju, od Kerblera do Pantića. Paskvalić se tek u naše dane, četiri i po vijeka nakon smrti, javlja kao pjesnik raskošnog dara, probirljivog jezika i kao stvaralačka, imaginarna snaga koja podjednako njeguje noviju tradiciju i prevazilazi gotove formule.

U ljubavnim (tzv. običnim, obostranim) pjesmama Paskvalić kreće uhodanim stazama. To je tipiziran i stilizovan petrarkistički roman sa svim fazama jedne ljubavne logike, od susreta i dopadanja, preko praćenja i obožavanja, zatim predavanja i spremnosti na žrtvu, do razočaranja i rezignacije, uz spremnost da se univerzalni smiraj potraži negdje drugdje. Paskvalić je pritom pjesnik raskošnih mogućnosti, sugestivnog dara i nepresušne invencije. Portret renesansne ljepotice kod njega u osnovi ne iskače iz klišea (i ovdje su rekviziti prema očekivanju: prsti uzviti, ruke tanane, lice bijelo, zubi biserni, kosa gusta). Ali zato ima elemenata koji su samosvojni i prepoznatljivi isključivo kao pjesnikovi. U ne malom broju pjesama, na primjer, Paskvalić će odslikati strme gore jadranskih, odnosno kotorskih obala. U drugim slučajevima dupliraće pojedine motive, pa će isti motiv obraditi u italijanističkoj i latinističkoj varijanti. Kotorska izletišta sa ambijentima zabave našla su se odslikana u nekim sonetima. I ono najvažnije – neuslišenost ljubavi Paskvalić nije varirao do gnjecave slaudunjavosti, već je takvu ljubavnu pjesmu, ili pjesmu o neostvarenosti ljubavi (kao nedosegnutosti ideala obostranosti) lako oplemenjivao produbljenim refleksijama ili baladičnim napjevom. Rijetko u pjesmama na italijanskom, i veoma često u epskoj latinističkoj poeziji iskazivao je aktivistički angažovan odnos prema državicima i najkrupnijim pojavama ili događajima u Evropi svoga doba. Kao vrhunac ljubavne pjesme koja iskače iz klišea, u kojoj ima neistrošene slike i subjektivno nepatvorenog doživljaja, neka na ovom mjestu posluži pjesma *Kol'ko đerdanu zavidim...* –

“Kol'ko đerdanu zavidim, moj Bože,
Što se s gospina bijela vrata smiješi,
Da joj niz grud se ponekad razdriješi
Gdje samo april poigrat se može.

Pa čas se šetaš po vratu, đerdane,
Između zlatnih jabuka, čas sviraš
Zveket uz srce, gdje razabiraš
Pod bijelim velom misli prikrivane.

Biseri sjajni, gdje li ste nestali,
Da l' vas na daljnim obalama ima
Il u Helija vječnim vrtovima?

Kad bih napustit mogô svoj lik pali,
Drugi bih život izabro da branim,
Na mojoj gospi da se ođerdanim.”

U zbirci *Rime diverse* očekivalo bi se da dominira dokumentarni sloj, ali to nije tako ili nije pretežno. Paskvalić se u obliku soneta (ali i u *Carmini*) obraća mnogim ličnostima, domaćim i stranim. Posredstvom pjesama on je saobraćao mahom sa svojim prijateljima, zatim sa širim krugom ličnosti koje je znao i uvažavao. Zato su one i vrednije od slučajeva sličnih pjesnika koji su pisali pohvalnice kako su im događaji diktirali i kako im se spontano nametala potreba, a ne rijetko i interesi. Zato su najbolje njegove pjesme prijateljima, Kotoranima Mariju Bizantiju, Mariju Brutu, Ivanu Boni Bolici, Kamilu Dragu, Eugenu Bući, Dinku Bući, Đorđu Bizantiju i drugima. Prijatelju Francisku Bući namijenio je ciklus od 4 soneta, a smrt prijatelja i učitelja Ljudevita Pontana propratio je sa pet biranih soneta. Pisao je Paskvalić dobre sonete i drugima, Hanibalu Luciću sa Hvara, Kamilu Besaliju koji je mnogo učinio na uzajamnosti veza između Dubrovnika i Venecije, Vinčencu Barociju, Mateu-Đanmateu Bembu, sinovcu Bemba-pjesnika preko koga je ovaj dobijao Paskvalićeve pjesme i davao prve, izuzetne ocjene njihovih vrijednosti. Prije Bobaljevića, Paskvalić će svojim pjesmama doprijeti do nekoliko reprezentativnih evropskih zbornika. Dok je osvajao Evropu – kod kuće su ga zaboravljali.

Pored navedenih, mogao bi biti apostrofirani još čitav niz pjesnika slovenskog renesansnog juga na italijanskom jeziku, između Kotora i Korčule prvenstveno. Pored inih, ovdje spadaju Ivan Bona Bolica, Đovani Petreo, Đulio Kamilo Delmini i brojni drugi. Pored nesumnjivih razlika, svi oni imaju jedno zajedničko svojstvo – da su im djela sačuvana na nivou slučajno zalutalih fragmenata iz kojih je teško, ponekad i nemoguće, rekonstruisati makar obrise cjeline.

Bilo bi pretjerano i jednostrano reći da predmet ovog rada, tj. renesansni pjesnici slovenskog juga na italijanskom jeziku, nisu zavređivali pažnju starijih i novijih književnih historičara. Takvih težnji i tretiranja svakako je bilo, nekada na parcijalan, a drugi puta na kumulativan način – Štepel, Kerbler, Rafaeli, Bakotić, Torbarina, Kovijanić, M. Popović, Rotković, Pantić...

O vrijednosti ove poezije nije izrečeno mnogo ocjena niti su uloženi osobiti, specifični naponi da joj se situira mjesto u književno-istorijskom kontekstu. Od takvih kritičkih projekcija ističu se dvije, međusobno suprotstavljene skoro do isključivosti. Po jednoj, “naša

lirika na italijanskom jeziku u XVI veku nije ni mala ni neznatna. Nije reč samo o nekoliko po modi napisanih stihova na italijanskom jeziku, već o poeziji kojom su ispunjeni čitavi kanconijeri koji su na nivou najboljih ondašnjih italijanskih kanconijera." (M. Popović).

Prema drugom mišljenju, italijanski uticaj nije bio zanemarljiv, ali je tretiran neadekvatno, tj. "gotovo redovito se prenaglašavao dok su se mnoge izvorne pojave zaboravljale." (M. Franičević). U trećoj projekciji najvećma je izražena spremnost za diferenciranjem vrijednosti. Tako je, na primjer, Pantić ocijenio da Bizanti "kao pjesnik ostaje u krugu osrednjih epigona Pijetra Bemba", dok je za Paskvalića istakao da "njegov kanconijer bez sumnje ide u red boljih koji su se u 'činkvečentu' pojavili na italijanskom jeziku."

Podrobnije i novo iščitavanje italijanističke lirike slovenskih renesansnih pjesnika svakako bi moglo doprinijeti kudikamo preciznijoj kritičkoj specifikaciji. Nekoliko pjesnika ovdje spadaju u sam vrh petrarkizma – Paskvalić, Ranjina, Bobaljević, Monaldi. Drugi su se našli na nešto nižoj kvalitativnoj lestvici ili zbog preuranjenosti pojavljivanja (Bizanti), ili zbog uzgrednosti interesovanja (Jeronim Papalić, Jeronim Martinčić), ponekad zbog odveć malog sačuvanog fonda (F. Paskvalić, I. B. Bolica), a neki radi izvjesne vrste pomodne prisutnosti (pjesnikinje o kojima se uvijek više govorilo nego što se znalo). Najzad, ovdje spadaju i oni brojni slučajevi kada su umjesto stihova ostala sačuvana tek imena onih koji su stihove pisali...

Italijanski korpus renesansne slovenske književnosti nejednake je sačuvanosti i vrijednosti, razućenog prostiranja, visoke frekventnosti i slojevite kulturološke pozadine. On je značajan kao specifična pojava za sebe, kao umjetnička autonomna vrijednost, ali kao izraz kulturnih veza i uticaja. Značajan je i iz još jednog osobenog razloga – a to je da se na ovom primjeru počne ozbiljno korigovati ono prevaziđeno shvatanje o tome da su granice razvoja jedne (nacionalne) književnosti ujedno granice njenog jezika. Jezik jeste bitno, i najbitniji!, svojstvo književnog entiteta, ali jedna literatura može da se prostire i ostvaruje na neuporedivo širem području od svog osnovnog jezika, na prostoru koji zahvata zone više jezika, kultura i civilizacijskih krugova.

POETICAL CREATION OF THE RENAISSANCE OF THE SLAVONIC SOUTH IN ITALIAN LANGUAGE

With the development of the Renaissance movement in Italy, from the middle of the fifteenth century and throughout the sixteenth century, the influence that encompassed all the spheres of public and private life spread to the Slavonic coast of the Adriatic Sea.

In the field of literature, one of the most prominent forms of that influence reflected itself in the fact that comparatively small number of Slavonic poets wrote in Italian language. A number of young intellectuals (no matter whether they were aristocrats or plebeians) spent parts of their active life in Italy (in Venice, Padua, Florence, Ancona, Siena, Rome), doing profitable jobs or graduating at highest-ranking schools. Similarly, in all bigger or prosperous South Slavonic cities (in Dubrovnik, Split, Korčula, Hvar, Kotor, Perast, Šibenik), Italians held various important positions – as secretaries of city councils, schoolmasters, physicians and teachers, masters of seminary schools, church dignitaries, builders. Under the influence of Italian academies, similar scholarly societies were being founded.

All that contributed to the strengthening of influence of Italian language and culture in general, so that this language in poetry gradually attained a position that in science until that age was held by Latin.

In the sixteenth century, in Slavonic countries, poetry writing in Italian language amounted to a whole library of books. In certain cases, canzones, reflective or pastoral lyrics by Ljudevit Paskvalić, Sabo Bobaljević, Dinko Ranjina or Miha Monaldi, can rival the best works of Italian Neopetrarchism. Unfortunately, the works of many poets from that category are lost, or preserved only in sparse fragments. Because of that, nowadays it is impossible to give a complete survey of Slavonic poetical works in Italian language during the Renaissance.

However, the preserved works clearly show how two cultural environments (Slavonic and Italian) were permeated with common spirit of revival, how they influenced each other and how they overlapped. That is why the poetry we are talking about belongs to both of these two cultures and literatures. Poetry spread itself beyond the borders imposed by language of a single ethnic or cultural entity.

Key words: South Slavonic coast, Slavonic poets, Italian language.

Mirko Skakić (Banjaluka)

VUK KARADŽIĆ U SVJETLU KRITIČKIH POGLEDA MEŠE SELIMOVIĆA

U svojoj studiji *Za i protiv Vuka* Meša Selimović, više nego drugi istraživači prije njega, ukazuje da su Vukovoj reformi jezika i pravopisa prethodili: Gavriilo Stefanović Venclović, Dositej Obradović, Pavle Solarić a posebno Savo Mrkalj. Svi oni imali su udjela u stvaranju Vukovog reformatorskog djela, ali ne u tolikoj mjeri koliko Selimović ističe. Vuk je visoko nadrastao svoje prethodnike.

Po Selimoviću, ni Vukovi protivnici (Milovan Vidaković i Jovan Hadžić) nisu bili diletanti ni neznalice već sposobni naučnici i pisci.

U studiji *Za i protiv Vuka* Selimović pokušava dati odgovor na pitanje: šta Vukovo djelo znači za našu savremenu književnost i kulturu, šta je u njemu dogmatično i prevaziđeno, a šta živo.

Ključne riječi: Meša Selimović, Vukovi prethodnici, Sava Mrkalj, reforma, narodni jezik, književni jezik.

Interesovanje mnogih istraživača pobudio je Vuk Stefanović Karadžić kao najplodniji sakupljač, izdavač i komentator narodnih pjesama, pripovijedaka i poslovice, reformator jezika i pravopisa, pisac, etnolog, istoričar kulture, prevodilac i kritičar. Vukova reforma srpskog jezika i pravopisa je jedan od najznačajnijih događaja i pokreta u istoriji naše kulture. U svim svojim tekstovima on je uporno i dosljedno zastupao svoje ideje o jeziku, pravopisu, kulturi i životu uopšte koje su izvršile zapaženi uticaj na cjelokupni život u nas. Vukovo obimno djelo bilo je predmetom izučavanja brojnih lingvista, književnih kritičara, istoričara i drugih u nas i u svijetu. O njemu i njegovom djelu izricani su različiti sudovi u raznim etapama našeg društvenog, jezičkog i književ-

nog razvoja. Jedni su pisci, istoričari i drugi bili za Vuka i njegove reforme o jeziku i pravopisu, a drugi su bili protiv reformi.

Jedan od velikih književnih stvaralaca koji se interesovao za Vukovo djelo i problematiku književnog jezika bio je i Meša Selimović¹. Selimović želi da Vuka Karadžića osvijetli s one druge strane kojoj su prethodni književni istoričari davali malo i nedovoljno pažnje i značaja. To se posebno vidi u njegovoj sintetičkoj studiji *Za i protiv Vuka*² (1967) za koju kaže da se pripremao deset godina.³ Iz te studije vidi se da se Selimović nije dogmatski odnosio prema Vuku i njegovom djelu. Tu on više ukazuje na Dositejevu tradiciju i tradiciju drugih Vukovih pret-hodnika kao mjerodavnu, pa tek u tom okviru on određuje mjesto Vuka Karadžića.

Izučavajući jezik naših usmenih narodnih pjesama i jezik pojedinih pisaca, Selimović je došao do spoznaje da se u srpskom jeziku osjeća potreba za prihvatanjem bogatijeg izraza: savremenog, izražajnog, književnog. I prije ove studije on je tragao za autentičnim korijenima našeg jezika i pisao je o tome.

Selimovićeva prva razmišljanja o jeziku i stilu javila su se gotovo sa prvim njegovim koracima u književnosti. U pisanju je došao do zaključka da je naš jezik "tvrd, oporan, nesalomljiv, nepodoban za spiritualnost."⁴ Selimović se kao pisac našao pred problemom koji je tražio rješenje, ali je pri tome bio svjestan da mora ostati samosvojan pisac i iznalaziti one izraze koji će najbolje izraziti vlastitu misao. "Prvo sam se uhvatio u koštac s jezikom, jer mi je bilo jasno da je u mojim prvim radovima jezik bio najslabija tačka. To je isto kad slikar ne bi imao smisla za boje."⁵

Pitanjem jezika Meša Selimović se posebno bavio od 1952. do 1958. godine izučavajući: Lazu Kostića, Petra Petrovića Njegoša, Ivana Mažuranića, Vladislava Petkovića Disa, Ivu Andrića, Oskara Davića (iz ranijeg perioda) i dr. Govoreći o tome, Meša Selimović kaže: "Učinilo mi se da u njihovom jeziku ima nečeg posebnog, da to nije samo bogatstvo već jedna unutrašnja dimenzija, dovoljno naša, i dovoljno prostrana, da obuhvati i izrazi i složeniju misao."⁶ Za razliku od Vukovog jezika, jasnog i konkretnog, Selimović je u djelima Venclovića, Njegoša i Sime Milutinovića Sarajlije pronašao izraze koji su pogodniji za izražavanje apstraktnih pojmova i složenijih misli. Ta svoja razmišljanja o jeziku kasnije je iznio u svojoj studiji *Za i protiv Vuka*. U ovim svojim radovima Selimović je dao prilog našoj nauci o književnom jeziku. Iz studije *Za i protiv Vuka* vidi se da se Selimović, mnogo više

nego drugi prije njega, mnogo zadržavao na Vukovim prethodnicima i njihovoj tradiciji.

Jezik je Selimovićeva stalna preokupacija. To kazuju i njegovi književnokritički radovi, rasprave, eseji i studije o piscima: Veljku Petroviću, Milanu Bogdanoviću, Hasanu Kikiću, Marku Maruliću, Stevanu Sremcu, Jovanu Dučiću, Isaku Samokovliji i dr.⁷ U njima se on zadržao na jeziku i stilu ovih pisaca. Svojim zapaženim esejom *Rat za jezik i književnost*⁸, Selimović se još 1964. oglašava o Vuku Karadžiću i nagovještava jednu veću temu. Esaj će kasnije nadograditi i on će postati sastavni dio studije *Za i protiv Vuka*.

Mada Meša Selimović nije bio lingvista niti istoričar književnosti, on je više nego njegovi prethodnici, tumačio i obrazlagao ranije uočenu činjenicu da reforma srpskog književnog jezika i pravopisa ne počinje od Vuka, nego mnogo ranije, i da su joj prethodili: Gavriilo Stefanović Venclović, Dositej Obradović, Pavle Solarić, Atanasije Stojković i najpoznatiji među njima Sava Mrkalj. Selimović nije bio prvi koji piše o tome, ali je on među prvima dao genezu srpskog književnog jezika u kojoj su neka zaboravljena imena dobila zaslužno mjesto u istoriji proučavanja jezika. Samouki Vuk Karadžić bio je glasoviti i genijalni izvršilac promene stanja koje je bilo dozrelo za zaokret. Dozrelost i pripravnost prilika za rušenje starog i pobjedu novog bilo je nužni uslov Vukova uspjeha i njegove pobjede.

Selimović mnogo uvažava, cijeni i poštuje Vukove prethodnike i ističe njihove nezaobilazne vrijednosti i značaj njihova djela. Pišući o njima, Selimović je posebnu pažnju obratio na Venclovića,⁹ koji je počeo da piše lijepim narodnim srpskim jezikom. "Prosto ovo govorimo vašim srbskim jezikom, a ne po knjiški skriveno."¹⁰ Gavriilo Stefanović Venclović je pisao "uprošćenim stilom" i izvršio je pravopisnu reformu.¹¹ Selimović u ovoj svojoj studiji s razlogom ističe da je Venclović od šest znakova, koliko će ih mnogo kasnije Vuk unijeti u novu azbuku, upotrebljavao tri znaka: ІІ, Т, Ъ (samo što je zamijenjivao Т и Ъ), а Љ и Ћ je pisao bez tankog jer (Ь), stavljaјуći apostrof (Љ', Ћ'). Međutim, ta Venclovićeva reforma je potisnuta polovinom 18. vijeka ruskoslovenskim jezikom i starom fonetskom ortografijom, "da bi se jače mogla naglasiti veza sa pravoslavnom Rusijom, kao ustuk pokušajima unijaćenja i denacionalizacije."¹² Venclović je u izvjesnom smislu preteča Dositeja Obradovića i Vuka Karadžića. Stoga je Selimović posebnu pažnju obratio na Venclovića i njegovo djelo *Crni bivo u srcu*. U rasvjetljavanju toga djela Selimoviću je pomoglo i Pavićevo djelo o Vencloviću.¹³ U Venclovićevoj poeziji Selimović nalazi

izvjestan broj stihova koje upoređuje čak i sa najmodernijom našom poezijom.

Govoreći o Vuku i njegovoj reformi, Meša Selimović s velikim poštovanjem govori i o Savi Mrkalju.¹⁴ "Ali u svome ogromnom delu on je, od samog početka do pobedonosnog završetka, isticao dva osnovna principa svoje reforme, fonetski pravopis i narodni jezik, a njih je preuzeo od Mrkalja. (...) Vuk se prihvatio zadatka, koji je Mrkalj formulisao kao neophodnost vremena, i pretvarajući – pod Kopitarovim uticajem – nesvesno znanje jezika u svesno, stvorio novu epohu u razvitku srpske nacionalne kulture uvodeći je u savremeno doba i savremeni svet."¹⁵ I Mrkalj je polazio od narodnoga jezika i želio je da taj jezik dobije svoju azbuku stoga je on nastojao da se materinski jezik Srba u Hrvatskoj, ijekavska štokavština, afirmiše kao književni jezik i da ima svoju azbuku. On se 1810. godine u svojoj maloj ali značajnoj knjizi *Salo debeloga jera libo azbukoprotres* zalagao za reformu jezika i pravopisa. U reformi ćirilice dao je jednostavna rješenja, izbacio je iz ortografije sve znakove koji nisu odgovarali stanju u savremenom jeziku. Mrkalj je, pored nepotrebnih slova iz crkvene azbuke, izbacio i znak za tvrdi poluglas, debelo jer (Ђ), a mjesto Ђ, ю, я pisao je: ie, iy, ia, i tražio je posebna slova za glasove Ѓ, Љ, Њ, Ћ. Tako Meša Selimović dovodi u vezu Vuka Karadžića sa Savom Mrkaljem. I Mrkalj se zalagao da azbuka ima 29 slova. Poslije svoje pravopisne rasprave Mrkalj je planirao izdati i jezično-normativnu pismenicu ali se ona nije pojavila. To je poslije uradio Vuk.

Polazeći od Mrkaljeve reforme i prihvatajući njegove osnovne principe: princip razumljivosti jezika, zahtjev da pisci usvoje narodni jezik i fonetski pravopis, i polazeći od načela što su ga još postavili Adelung i Dobrovski, da azbuka treba da ima onoliko različitih znakova, koliko u jeziku ima glasova, Vuk Karadžić je izvršio reformu srpskog jezika i pravopisa. Mrkalj je utro put Vuku. Još je Adelung polazio od načela: "Piši kao što misliš", a polazeći od toga, Mrkalj objavljuje: "Od danas naš pravopis podvrgava se pod načelo: 'Piši kao što govoriš; a govori, kao što je napisano'." On je to ponio još iz Srbije, obraćao je pažnju na narodni govor i bilježio je sve ono što mu se "učinilo da treba znati." Kasnije, sretnim susretom s Kopitarom, dobio je potvrdu onoga što je osjećao.

Vuk je otišao znatno dalje od Mrkaljeve reforme jezika i pravopisa; izbacio je meki poluglas, tanko jer (ђ), uveo je Ѓб, Њб, Ћб za Ѓ, Њ, Ћ i stapanjem mekog poluglasa, tankog jer (ђ) sa slovom Л dobiveno je Ѓб (Л + Ѓ > Ѓб), a stapanjem mekog poluglasa (ђ) sa

slovom H dobiveno je slovo Ђ (H + Ђ > Ђ), slovo Ђ prihvatio je 1818. godine od Lukijana Mušickog, Ч je uzeo iz nekih starih rumunskih rukopisa, Ђ je uzeo iz starih srpskih rukopisa, od 1818. godine umjesto i uzima j neposredno iz latiničke abecede. U početku nije upotrebljavao Ф и X, ali je ubrzo i njima počeo da se služi. Kada je boravio u Crnoj Gori, osjetio je da se u našim jugozapadnim krajevima glas X veoma lijepo izgovara, pa je njegov znak prvi upotrijebio 1836. godine kada je na Cetinju izdao *Narodne srpske poslovice i druge različne, kao one u običaj uzete riječi*. Tako je Vuk 1814. počeo, a 1836. dovršio svoju reformu jezika i pravopisa. Ta prva Vukova azbuka umjesto dotadašnjih 46 slova iz slovenske azbuke imala je 29 slova: а, б, в, г, д, дѣ (за ѣ), е, ж, з, и, ї (за ј), к, л, љ, м, н, њ, о, п, р, с, т, ђ, у, ф, х, ц, ч, џ, ш. Ta prva Vukova azbuka je tada bila bez slova ђ.

Jedan dio posla na reformi jezika i pravopisa započeli su i samo donekle obavili Savo Mrkalj i drugi Vukovi prethodnici i time su Vuka podstakli na neka rješenja i samo donekle mu olakšali posao, ali ne baš u onolikoj mjeri koliko to Selimović ističe. Vuk je visoko nadrastao Savu Mrkalja i sve svoje savremenike u zapisivanju govora. Naime, prvi put u našem jeziku slovni sastav pisanog teksta prilagođen je glasovnom sklopu zapisanog govora. Počev od Vuka Karadžića naovamo mi danas pišemo: *nizak, nizina, nizija* i sl., a na drugoj strani pišemo: *nisko, niskost* i sl.

Dakle, mi ovdje ne pišemo onako kako bi gramatičko i značenjsko srodstvo riječi tražilo. Po nekom drugom, nevukovskom načelu, trebalo bi pisati: *nizko, nizkost* i sl. Praveći reformu jezika i pisma Vuk je bio slobodan od mnogih tereta koje je nametala tradicija. Potiče iz kraja gdje se govori hercegovačkim dijalekatskim tipom. I pored svega toga, postoji i druga razlika između Save Mrkalja i Vuka Karadžića, koju Selimović lijepo zapaža.¹⁶

Prikazujući Vukovu borbu za novi, narodni, književni jezik i polemike koje su nastale oko toga u jednom vrijeme, Selimović se u svome djelu Za i protiv Vuka posebno zadržao na Vukovim protivnicima Milovanu Vidakoviću i Jovanu Hadžiću. Selimović pažljivo prati tu borbu potkrepljujući je nizom činjenica. On je čitav spor pred nama ponovo oživio, te ga doživljavamo kao dramu u kojoj Vukovi savremenici ne govore samo ZA i PROTIV i ne djeluju pravolinijski. Na toj relaciji: Vuk – protivnici Selimović je rasvijetlio neke momente. Po njemu, Vukovi protivnici nisu bili diletanti ni neznalice, već učeni i sposobni ljudi. Iako Selimović ukazuje da su Vukovi prethodnici imali velikog udjela u stvaranju velikog Vukovog reformatorskog djela i tako

velikog "čuda", on u isto vrijeme na jednom mjestu ističe da je "Vukova reforma lucidna, radikalna i vrlo korisna, naročito za razdoblje koje je nailazilo..."¹⁷ Pošto je stvorio pravopis u duhu nove azbuke, Vuk je kidao sa svim oblicima tradicije koji se nisu mogli uklopiti u njegovu reformu i tako je ostao dosljedan svom reformatorskom programu.

Mišljenja Vukovih protivnika da književni jezik stvaraju književnici, a ne narod, da narodni jezik nije sposoban za izražavanje složenijih misli, da je zbog toga bilo potrebno osloniti se na slavjanski jezik i tako stvoriti "srednji put", bilo je neprihvatljivo u tom razdoblju stvaranja književnog jezika. Kasnije su se ti njihovi stavovi aktuelizirali i javljali u kritičkim razmatranjima Jovana Skerlića, Milana Bogdanovića, a posebno u razmišljanjima Stanislava Vinavera. Selimović ih je čitao pažljivo i tumačio pravilno. To mu je omogućilo da dâ dosta objektivne sudove o njihovom djelu.

U toj borbi za jezik i pravopis Vuk je insistirao na narodnom jeziku, mada to za njega i nije bio onaj prostonarodni jezik, nego neka vrsta "srednjega stila" – kako to ističe Selimović. Ali, postoji razlika između jezika i govora. Govoreći o jeziku, Ferdinand de Sossir kaže: "Za nas jezik nije isto što i govor uopšte; jezik je samo određen, istina bitni, deo govora. On je istovremeno i društveni proizvod sposobnosti govora i skup nužnih konvencija prihvaćenih od društva da bi se pojedincima omogućilo primjenjivanje te sposobnosti."¹⁸ Ta relacija: jezik – govor biće predmet naučnog izučavanja. U tom izučavanju naučnih pojava i činjenica Selimović je dosta odmjeran. On nam daje jasnu sliku Vukovog vezivanja za tlo naše središne – seljačke zone, vezivanje za veliku i bogatu tradiciju naše usmene narodne književnosti. Pošto Vuk nije mogao da nađe odgovarajuće izraze u narodnom govoru, on je u prevodu *Novoga zavjeta* tražio izraze i van njega. Vuk je dopuštao da se u literaturi odomaće i neke strane riječi, htio je da prizna obrte u jeziku, te je dozvolio upotrebu izraza koji je narod već ranije usvojio. U tome je umeo da bude veoma elastičan.

Mada su o Vuku pisali najpoznatiji svjetski i jugoslovenski istraživači i naučnici (Sreznjevski, Jakob Grim, Jernej Kopitar, Đuro Daničić, Ljubomir Stojanović, Miodrag Popović i dr.), Selimovićeva studija je koristan prilog i čini korak dalje u rasvetljavanju Vukove književne i jezične reforme.

- ¹ Svoju duhovnu aktivnost Meša Selimović je ispoljavao u dvjema različitim oblastima: književnoj i kritičko-esejističkoj. Za razliku od njegove književne djelatnosti, ova druga je ostala gotovo nezapažena i nepoznata, vjerovatno i zbog toga što su umjetničke dosegnutosti njegovih najpoznatijih romana *Derviš i smrt* (1966) i *Turđava* (1970) zasjenili sva njegova djela koja su bila ispod te razine.
- Kao književni kritičar Selimović se javio 1948. godine u novopokrenutom časopisu "Brazda" u Sarajevu, i u njemu će aktivno djelovati sve do kraja 1951. godine kada je časopis prestao više izlaziti. Jedno vrijeme bio je i urednik "Brazde".
- ² Meša Selimović: *Za i protiv Vuka* (studija), Novi Sad, Matica srpska, 1967. str. 136. Biblioteka "Danas". Ista knjiga nalazi se i u Sabranim djelima Meše Selimovića, Sarajevo, "Svjetlost", 1970, str. 166, i iz nje su uzeti citati.
- ³ Pisac ovoga rada u razgovoru s Mešom Selimovićem u njegovom stanu u Sarajevu, 1. oktobra 1970. godine.
- ⁴ Meša Selimović: *Pisanje je nemilosrdan posao*, Zagreb, "Telegram", 14. VII 1967, VIII, broj 376, str. 3.
- ⁵ Meša Selimović: *Sjećanja*, Beograd, "Sloboda" i "Otokar Keršovani", Rijeka, 1976, str. 166, i u knjizi: Meša Selimović, *Pisci, mišljenja i razgovori*, Sarajevo, "Svjetlost", 1970.
- ⁶ Pismo Meše Selimovića upućeno Mirku Skakiću u Beograd 22. III 1971. godine.
- ⁷ Meša Selimović: *Eseji i ogledi*. "Veselin Masleša", Sarajevo, 1966, i u: Meša Selimović: *Pisci, mišljenja i razgovori*. "Svjetlost", Sarajevo, 1970.
- ⁸ Meša Selimović: *Rat za jezik i književnost*, esej, Sarajevo, "Život", 1964, broj 11-12, str. 3-30.
- ⁹ Gavriilo Stefanović Venclović (oko 1680-1749?), crkveni pisac, sveštenik, najobrazovaniji srpski kaluđer svoga vremena, znao je ruski i poljski jezik i prevodio je sa tih jezika. Pisao je na ruskocrkvenoslovenskom i čistom narodnom jeziku razne spise i besjedničke zapise. To su najvećim djelom prepisi i prevodi ruskih skolastičara 17. stoljeća. Ti rukopisi se čuvaju u SANU u Beogradu, a manjim dijelom u Sent-Andreji i Moskvi.
- ¹⁰ *Crni bivo u srcu*, izbor i predgovor Milorad Pavić, Beograd, "Prosveta", 1966.
- ¹¹ Meša Selimović: *Za i protiv Vuka*, Sarajevo, "Svjetlost", 1970, str. 8.
- ¹² Ibidem, 9.
- ¹³ Milorad Pavić: Gavriilo Stefanović Venclović, *Crni bivo u srcu*, Beograd, "Prosveta", 1966.
- ¹⁴ Savo Mrkalj (Sjeničak, Kordun, 1783 – Beč, 1883). Poslije završene klerikalne škole u Karlovcu Plaškom (1799) bio je godinu dana učitelj u Gospiću, a potom odlazi na akademiju u Zagreb, a odatle u Peštu, gdje je na univerzitetu slušao filozofiju i matematiku. Znao je: njemački, latinski, francuski, a poznao je grčki i hebrejski. U Budimu je objavio *Salo debeloga jera libo azbnkoprotres* (1810). Tom knjižicom prethodio je Vuku Karadžiću i

njegovim reformama i stekao je ugled u naučnom svijetu. Kopitar ga je posebno cijenio.

¹⁵ Ibidem, 24. i 25.

¹⁶ Ibidem, 16. "Mrkalj je renegat crkve, branioca svih konzervativnih shvatanja, Vuk je njen prirodni neprijatelj; Mrkalj je poreklom iz graničarske porodice i sredine, Vuk je iz ustaničke seljačke Srbije; Mrkalj je preuzeo, prihvatio misao o suverenitetu naroda, Vuk je tu misao nosio u sebi, disao njome; Mrkalj je intelektualac-naučnik; Vuk – naučnik, organizator i borac; Mrkalj je labilan i prepreke ga zaustavljaju, Vuk je kavgadžija i teškoće ga podstiču na veće napore. Mrkalja su stare društvene snage skršile, Vuk je nastavio da deluje, slobodan, fizički i duhovno."

¹⁷ Zagreb, "Telegram", 14. VI 1967, VIII, broj 376, str. 3.

¹⁸ Ferdinand de Sosir: *Opšta lingvistika*, Beograd, "Nolit", 1969, str. 19.

Mirko Skakić

VUK KARADŽIĆ IN THE LIGHT OF MEŠA SELIMOVIĆ'S CRITICAL APPROACHES

In his study *For and against Vuk* Meša Selimović, more than other researchers before him, points to the fact that Vuk's reform of the language and orthography was preceded by the reforms of Gavriilo Stefanović Venclović, Dositej Obradović, Pavle Solarić and, above all, Savo Mrkalj. All of them played a significant part in the creation of Vuk's reformatory achievement, but not as significant as Selimović stresses. Vuk surpassed his predecessors greatly.

According to Selimović, not even Vuk's opponents (Milan Vidaković and Jovan Hadžić) were dilettantes or ignorant, but gifted scientists and writers.

In his study *For and against Vuk*, Selimović tries to answer the question of the significance of Vuk's work to our contemporary literature and culture as well as to establish what is dogmatic and obsolete in his work and what still lives.

Key words: Meša Selimović, Vuk's predecessors, Sava Mrkalj, the reform, the vernacular, the standard language

Ирена Арсић (Приштина)

КЊИЖЕВНИ ИСТОРИЧАР ДРАГОЉУБ ПАВЛОВИЋ

Књижевни историчар Драгољуб Павловић (1903-1966), ученик оснивача београдске филолошке школе Павла Поповића, својим је радом у области народне, средњовековне и посебно дубровачке књижевности значајно обележио српску књижевну историју средине 20. века.

Кључне речи: Драгољуб Павловић, књижевни историчар, дубровачка књижевност, "Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор", Павле Поповић, београдска филолошка школа.

Ограничен број текстова који у заглављу носи име књижевног историчара Драгољуба Павловића, настао је, углавном, пригодно, поводом његове изненадне смрти¹, и то је писце, односно говорнике, усмерило претежно ка личности и духовном лику угледног професора². Међутим, о Драгољубу Павловићу је написана и студија која анализира и вреднује научно-наставно дело овог историчара књижевности половине 20. века³, а М. Пантић, њен аутор, саставио је и библиографију Павловићевих радова⁴. Последњих година, у одређеним синтетичким прегледима историје српске књижевности и науке о њој, Драгољуб Павловић је, исто тако, незаобилазна личност⁵.

Ово је, међутим, лепа прилика да се о 95-тогодишњици од рођења Драгољуба Павловића⁶, сетимо великог професора и настављача једне од најмоћнијих школа у српској славистичкој науци, школе Павла Поповића.

Драгољуб Павловић је био ученик и миљеник Павла Поповића⁷, а после рата и једини који је на Универзитету наставио

његову изворну традицију⁸. У том смислу било би сврсисходно посматрати однос Д. Павловића према наслеђу П. Поповића.

Разматрајући основе које је П. Поповић изложио 1904. у свом предавању при ступању на универзитет, а којих се надаље доследно придржавао, Драгољуб Павловић више од пет деценија након тога (1959) каже: "Посматрани данас, многи од тих његових погледа и принципа изгледају и сувише познати и оригинални, и сада би било излишно доказивати њихову оправданост"⁹, што указује на њихову потпуну прихваћеност. Он такође наглашава да је Павле Поповић указивао посебан значај архивским истраживањима, али и да, поред тога, његове студије у новим временима могу бити превазиђене у чињеничном стању, док је литерарна анализа зачуђујуће тачна¹⁰. У том смислу, Драгољуб Павловић је свој рад у области историје књижевности претежно ускладио са оквирима које је поставио његов велики учитељ. Учинио је то по епохама истраживања и према периодизацији и по предметима интересовања, као и по методама и основним принципима њиховог проучавања. Он је, наиме, по угледу на П. Поповића прихватио начело о корпусу југословенске књижевности¹¹, као и идеју о подели књижевности југословенских народа на три периода (средњовековна књижевност, књижевност од ренесансе до рационализма и наша новија књижевност) са народном књижевношћу¹², али и са могућношћу да се посебно изучавају и регионалне књижевности.

Драгољуб Павловић је, исто тако, прихватио став Павла Поповића, исказан у студији *Југословенска књижевност*, о потреби подвођења народне књижевности под одређене књижевне периоде, односно о њеној подели на усмено стваралаштво у феудалном добу, у добу од ренесансе до рационализма и у новијој књижевности. Он је, притом, дозволио да се ова књижевност може изучавати и у корпусу, како је то учинио П. Поповић у свом *Прегледу српске књижевности*. Оваква периодизација усменог стваралаштва прихваћена је и у новијим нашим књижевним историјама¹³. Такође, прихваћен је и став о повезаности наше писане и народне књижевности и о њиховом оплођујућем утицају једне на другу.

Став Драгољуба Павловића према дубровачкој књижевности проистекао је из става П. Поповића да је она заједничко добро оба народа, односно српска колико и хрватска, а да би је требало проучавати и као регионалну. Овај став, у време када је

Колендић придев “српски” врло често користио уз студије из дубровачке књижевности, био је умерен и одговарао Павловићевој личности, уз ослањање на учитељеве принципе. Према појединим написима њених истакнутих представника, тај став је преовлађујући и у данашњој београдској филолошкој школи.

Павловић је, исто тако, као и Поповић, тежио синтези у великој историји књижевности¹⁴, коју је започео, али коју није успео, услед заиста преране смрти, да уобличи.

Неки од малобројних изучавалаца београдске филолошке школе, у одређеним круговима неадекватно назване “Поповићева школа историјске критике”, слажу се, исто тако, да је Д. Павловић са Петром Колендићем и њиховим значајним настављачима одржао овај правац у српској историографији као преовлађујући до данашњих дана. Предраг Палавестра¹⁵ га смешта у врх историјске критике као вредног и достојног ученика Павла Поповића али који му није био раван због тога што је велики учитељ у себи временом угасио постојећи критичарски жар. Јован Деретић такође тврди да је Драгољуб Павловић истакнути представник Павлове школе историјске критике која је допрла до данашњих дана¹⁶.

У том смислу је од посебног значаја часопис “Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор”, односно “Прилози Павла Поповића”, како је ова научна публикација називана, а што је најбоље и карактерише. У њима је Павловић 1926. објавио своја прва три приказа, да би наставио са штампањем својих радова све до 1940, када је часопис привремено престао да излази. Али, чим су се у послератним годинама стекли услови, он је, 1954, са групом сарадника обновио “Прилоге”. Последњи број, који је уредио Д. Павловић, отишао је, по тврђењу његових савременика¹⁷, у штампу оног истог дана када је његовог уредника уграбила смрт на обалама Саве, 11. августа 1966.

Павловић је о “Прилозима” писао 1959. поводом двадесетогодишњице од смрти П. Поповића и двадесетопетогодишњице излажења часописа¹⁸. Нагласио је при томе да је задатак часописа од оснивања био да негује књижевну науку, објављује нове научне резултате и да што боље организује рад и удружује научне снаге. Овај задатак је извршаван у време П. Поповића, тврди Павловић, зато што он као уредник свој положај :”није схватао као обичну почаст, већ је... радио не само као уредник него и као обичан сарадник”. У то време Поповић је настојао, што је очито из

сачуваних писма Д. Павловићу¹⁹, да својим ученицима дубоко усади у свест значај овог часописа, дозвољавајући им и омогућавајући, првенствено Павловићу, да не само своје радове објављују у њему, него и да учествују и у његовој припреми и реализацији. Над свим је, ипак, бдио својим, већ чувеним, орловским погледом. “Како Прилози? Пошљите који табак”, захтева Поповић тридесетих година из Сушака на Ријеци, да би већ крајем кратког дописа ускликнуо: “Овог тренутка примих табак 3-4. Хвала”. И из Париза, 1. априла 1930. учитељ, између бројних налога и захтева, као први, наводи: “Него да ја вас питам. 1) Шта је с Прилозима?”²⁰ “Прилога” се сећа и приликом свог вишемесечног боравка у Лондону, током 1931, тражећи да му се сваки нови табак пошље (“Павле ми јавља да Прилози иду добро и да су ваљада у овом моменту чланци сви штампани; пошљите, ако је тако”).²¹ или да се похвали да је нове примерке часописа већ поделио. Често у својим кратким дописима наглашава да ће послати студију за нови број, пружа одређена појашњења у погледу припреме новог текста, радује се придобијању новог сарадника²².

Можда је баш због тога Д. Павловић “Прилоге” волео “љубављу којом се веле жива бића” и што је “тај часопис био његова непрестана мисао”²³. И он је, наиме, својим ученицима и настављачима преносио и својим личним примером свест о значају овог часописа²⁴. “Прилози” су нам у штампи”, обавештава он М. Пантића у писму из Београда од 3. марта 1960. године, додајући да неће одлазити из града, нити он нити остали сарадници на коректури, док се посао ваљано не обави.

Павловић се трудио да часопис одржи на научној висини на коју га је уздигао оснивач²⁵, образлажући да су нова времена која су подразумевала ужу специјалност онемогућила широке основе часописа исказане у самом његовом имену и условила концентрацију на историју наше књижевности²⁶.

Драгољуб Павловић није објављивао свој научни кредо али је он имплициран у његовим текстовима о појединим књижевним историчарима, како је већ одређено у студији М. Пантића²⁷, а представља принципе савремене књижевне историографије којима је стран сваки површни и механички позитивизам. Он се може такође уочити у његовим бројним радовима, чији се број библиографских одредница креће око 150, које обухватају теме из готово свих епоха југословенске књижевности. Из нове књижевности

незаобилазно се бавио и Вуком²⁸ и Доситејем²⁹, као и Змајем³⁰ и Ђуrom Јакшићем³¹, а исто тако је урадио и у виду професорског рада монографију о Вићентију Ракићу³². Народном књижевношћу се Драгољуб Павловић бавио у значајним али свакако малобројним својим студијама³³, али је средњовековна књижевност била његова друга, поред дубровачке, научно-наставна област. Наиме, Драгољуб Павловић је, услед одређеног стицаја околности, био у прилици да држи предавања и из других области историје књижевности па тако и из средњовековне. Резултат тог рада су две посебне антологије из књижевности средњег века³⁴, настале у сарадњи са Радмилом Маринковић, као и студије о Ђирилу и Методију³⁵ и Сави Немањићу³⁶, и редакција наше *Александриде*³⁷ али и опширан и свеобухватан рад под насловом *Српска средњовековна књижевност*³⁸, који је објављен посмртно из његових бележака, а који, у сваком случају, сажима професорову вишегодишњу наставничку праксу и чини део замишљене и жељене а неостварене историје југословенске књижевности. Ова систематична студија обухвата хронолошки све фазе и личности српске средњовековне оригиналне и преводне књижевности подељене у три хронолошке целине: *Доба настајања феудалних односа и раног феудализма, Доба развијеног феудализма и његовог пуног успона и Доба опадања и пропадања феудалних држава*. Међутим, свакако најзначајнија студија из ове области је резултат његовог упоредног познавања двеју епоха у нашој књижевности. Наиме, бавећи се упоредо активно средњовековном и књижевношћу хуманизма и ренесансе, Павловић је био у прилици да уочи појаве које би специјалистима промакле. Тако, у врло значајној студији *Елементи хуманизма у српској књижевности XV века*³⁹, он, постављајући нове основе хуманизму, успостављене преко грчке класичне традиције и са Византијом, препознаје у друштвеном окружењу Деспота Стефана Лазаревића елементе хуманизма, везујући их за саму личност и дело овог српског владара, као и за личности које су налазиле уточиште на његовом двору а касније и свој литерарни опус уградиле у српску књижевност. Све то, тврди Павловић, чини изванредну основу за зачињање хуманизма и ренесансе, представља чак предстање ових културних епоха, које би се расцветало, посебно у додиру са културом приморских градова, која је у сталној вези са средњовековном Србијом, да није било неумољиве турске силе. Ова студија тек у новије време има своје настављаче у

препознавању елемената ренесансе у делима неких српских, мислило се само средњовековних, писаца.

Драгољуб Павловић је, међутим, имао велику срећу да врло рано пронађе своју основну научну област – књижевност Дубровника, односно књижевност од ренесансе до рационализма⁴⁰, и да објави три антологије⁴¹, преко 40 оригиналних научних радова, сврстаних у три књиге⁴² као и бројне редакције дела највећих дубровачких писаца Држића и Гундулића⁴³.

У оквиру проучавања дубровачке књижевности, Павловић се оријентисао на барокну књижевност, и на тај начин свој рад наставио на дело Павла Поповића. У том смислу он је дао значајне монографске студије дубровачких песника барока, као што се у посебним студијама бавио не само књижевнотеоријским питањима, него и културноисторијским темама важним за заснивање проучавања овог периода.

Стога је од посебног значаја, може се рећи и кључна, студија о бароку⁴⁴, којом Павловић и најзначајније утиче на одређење овог правца у нашој књижевности, као и на заснивање проучавања, које се у деценијама које следе овој студији посебно развило. Он барок посматра у европском и у контексту литературе словенских народа, (студија је 1958. поднета као реферат на конгресу слависта у Москви) комплексније и одређеније него што је дотада у ретким приликама био случај. Појам барока у нашој књижевности, подразумевајући под тим називом дубровачку, а што је касније значајно утицало и на проучавања српске књижевности настале и у другим крајевима ван територија официјалне Србије⁴⁵, Драгољуб Павловић одређује термилошки, књижевнотеоријски и по времену трајања, али и по битним одликама које га издвајају из контекста европског барока. Посебно је важно његово инсистирање на непоклапању барока са католичком противреформацијом, што је дотад било уобичајено, или се бар овај правац у развоју западне цркве сматрао неопходним условом за заснивање и трајање барока. Он, наиме, децидирано утврђује постојање барокних тенденција у делима писаца и пре конкретних деловања одлука Тридентског концила, а и насупрот њима, с обзиром на његову локалну и преважну карактеристику – родољубивост.

Утицај исусоваца Павловић уочава као негативан или бар ометајући за даљи продор утицаја француске књижевности током XVIII века, наводећи два архивска примера у студији *Француска књижевност у Дубровнику XVIII века и дубровачки исусовци*⁴⁶.

У оквиру барокних жанрова Павловић је препознао и одредио жанр мелодраме у дубровачкој књижевности⁴⁷. Он се у том смислу креће и путевима који оповргавају карактеристике П. Поповића, именујући бројне до тада одређене као “националне”, “историјске”, “митолошке” драме Гундулића, Палмотића и Глеђевића мелодрамама. Ово књижевнотеоријско питање, до кога је Павловићу посебно стало, систематски је и документовано обрађено, коришћењем и архивске грађе као и сачуваних дидаскалија и уопште драмских текстова који указују на постојање музичке пратње и певачких извођења у драмским делима дубровачких песника XVII века. Таквој дубровачкој мелодрами, која својим крајем залази и у почетке опере а има и балетских елемената Павловић одређује време постојања тик уз италијанску, као прву, односно знатно пре у хронолошком низу од осталих европских представника истог жанра.

Познато је да је Драгољуб Павловић своје монографске студије зачињавао лепим и свежим пасажима који су припадали културној историји Дубровника. Често су ти пасажии, оснажени бројним архивским подацима, услед значаја за литерарне токове у старом Дубровнику, прерастали у значајне културноисторијске студије⁴⁸, а неретко је на исту тему аутор састављао и популаристичке новинске чланке⁴⁹. Често су оне исправљале уврежена мишљења о недовољно комплексно сагледаним питањима, као што је то случај са питањем генезе кризе Дубровника. Дотадашње мишљење да је пад Дубровника искључиво везан за велики земљотрес од 1667, Павловић је у свом раду поколебао тврдњама о раслојавању и нестајању дубровачког племства услед његове крутости и инертности. Одлучно, сигурно и сажето, без сувишних тврдњи, Павловић је погодио срж проблема мале Републике.

Поступак у стварању монографских студија је врло близак, може се рећи и да не одступа од поступка Павла Поповића. У време сажетих, бритких, готово презентованих у виду формуле, студија Петра Колендића, од којих Павловић неретко почиње своје синтетичке радове, Павловић је писао опширне и свеобухватне радове, насловљене као и оне великог П. Поповића именом и вѣком као одређењем конкретног песника. Монографије имају своја два, класична дела: животопис и књижевни рад, а засноване су на савесном проучавању архивског материјала, који је увек и презентован у напоменама, широком познавању културне, друштвене и економске ситуације старог Дубровника, као и

темељним познавањем рукописне оставштине и лепим уживљавањем у литерарно дело са свеобухватном анализом утицаја, препознавањем одлика правца, али и посебним лирским моментима, неретко везаним за личност и дело самог писца. Такве монографске студије могао је писати само предани архивски радник, заљубљеник архивских чињеница, који је неретко и на страницама својих научних студија жаљалио да су одређене старе књиге знатно оштећене, тако да их је немогуће користити, или ускликнуо кад би се понеки затурени архивски спис изненада појавио на светлости дана.

Плод оваквог рада су монографије непролазне вредности о Стијепу Ђурђевићу, Хорацију Мажибрадићу, Мартолици Рањини, Ивану Бунићу. Посебно су занимљиве и необичне две студије о Валу Валовићу⁵⁰ и о Мартолици Рањини⁵¹. Без обзира на оскудну литерарну традицију, која је допрла до наших дана, Драгољуб Павловић је, поведен, вероватно и несрећном судбином Вала Валовића, саставио животопис и уобличио литерарно дело на основу онога што је у стиховима његових пријатеља речено о њему, док је о Рањини као песнику говорио анализом двеју посланица. То, можебити, делује и анахроно, али је још једна потврда оне неописане доброте која је преплављивала личност Драгољуба Павловића, а и леп улог за будућност: будуће проучаваоце ће можда његова студија побудити на пажљивију потрагу за стиховима ових песника.

Две студије о Стијепу Ђурђевићу⁵² и Хорацију Мажибрадићу⁵³ представљају класичан пример београдске филолошке школе. У њима је најбоље и доказана склоност ка стварању синтезе посебно изражена код овог Поповићевог настављача, а често занемарена у добу специјализације и усмерења. Поред тога Павловићеве студије претендују ка свеобухватности, а не беже и од објашњења која би пре била примерена филолошкој науци почетка века (о жанровима, на пример) или се, пак, врло радо задржавају на књижевноисторијском прегледу посматране литерарне појаве (препеви псалама у дубровачкој књижевности у студији о С. Ђурђевићу), а неретко тону у не тако популарно и свакако недовољно научно психологизирање (да ли се Хорације Мажибрадић осећао као одбачен и тако близак Валовићу, будући ванбрачни син, када је тада Дубровник, и међу песницима, обиловао децом рођеном у незаконитим везама). Међутим, све заједно, уједињено у студију, представља не само научно него и

литерарно заводљиво штиво у којем стручни или мање стручни читалац налази много тога што није тражио али чему се немало обрадовао и у чему је немало уживао.

Студија о Ивану Гундулићу⁵⁴, написана 1962. као предговор избору из дела овог великог дубровачког писца, плод је дугогодишњег рада и бројних написа које је Павловић састављао током свог професионалног века (1938. је објављен текст поводом тристагодишњице од смрти песника *Османа*; издање овог дела је пратио и предговор 1957, а слично је било и са избором из дела објављеним 1959). Овај рад, на одређени начин, представља крунску студију из области дубровачког барока: зрело, мирно, потпуно сигурно Павловић у најбољем маниру београдске филолошке школе пише не само о Гундулићу и његовом делу него и о времену и Дубровнику његовог доба. Неоптерећена архивским и позивањима друге врсте, а проткана чврстим и неспорним доказима о разлозима, о утицајима и уопште основама за настанак литературног опуса једног од двојице највећих дубровачких песника, ова студија је резултат кулминације вишедеценијског преданог рада и литературног надмоћног познавања и разумевања прилика, услова и резултата. Велики Дубровчанин је у Драгољубу Павловићу тада, пред његову неочекивану смрт, нашао свог равноправног тумача.

Монографија о Џиву или Ивану Бунићу⁵⁵, како је ово дубровачко име користио Драгољуб Павловић, није уобличена. Три студије, настале пред сам рат, од 1938. до 1940, пружале су довољно могућности да се то учини, али Павловић им се није вратио по свом каснијем повратку у две деценије релативно спокојног рада. У тексту који носи устаљен назив *Иван Бунић, дубровачки песник XVII века* уобичајеним начином приказан је живот овог највећег дубровачког барокног лиричара, док је у краћој студији разматрано питање о настанку и штампи *Мандаљене покорнице*, а у дужем раду установљен на нов начин пресудан утицај маринизма на Бунићеву поезију.

Монографија о још једном малом дубровачком писцу Влаху Сквადровићу⁵⁶, разоткрива начин рада и презентовања резултата Драгољуба Павловића у односу на рад осталих њему савремених књижевних историчара, конкретно Петра Колендића. Павловић је и овог пута пошао и на неки начин био изазван да састави студију на открићима, узгредним, како наглашава, П. Колендића, из тестаментa дотичног песника али и његовом сажетом тврдњом о

пореклу пева *Мачуш* и *Чавалица* везаном за италијанске пасторалне мелодраме. Због тога, 11 година касније (1926-1937) Павловић овако реагује: "Само Колендић није правио детаљно поређење обају дела, јер то није био ни циљ његове расправе ... Међутим, да би се дала тачна оцена *Мачуса* и *Чавалице*, потребно је учинити детаљније поређење између оба дела и утврдити ближе њихов узајамни однос..."⁵⁷ И то затим Павловић ради, уобличавајући животни пут и литерарно дело и још једног малог дубровачког ствараоца.

Својим првим озбиљним научним радом, *Ђорђе Башић, дубровачки биограф XVIII века*⁵⁸ (Београд, 1931), Павловић је, после П. Поповића и П. Колендића, омогућио успостављање традиције београдске школе изучавања дела дубровачких биографа, успешно настављену после њега. Испитивањем извора биографског дела и потпуности њиховог коришћења али и са наглашавањем неостварених могућности, које се правдају аргументима заснованим на широком познавању дубровачке културне историје, Павловић је пружио модел за научну студију у овој области.

Прерана смрт Драгољуба Павловића лишила нас је по свему судећи и једне историје књижевности ренесансе и барока, бар у оквиру историје југословенске књижевности. Наиме, Павловић је оставио у рукопису, а професор Пантић је то затим и објавио, опширан текст под насловом *Хуманизам и ренесанса*⁵⁹ који прати појединачним писцима појаву и развој хуманизма у Дубровнику, са значајним представницима, затим развој ренесансе, при чему је централно место дато Марину Држићу, са свим њеним истакнутим члановима, све до краја XVI века. Када се зна да је Павловићева преокупација био XVII и XVIII век, о чијим је писцима саставио посебне монографије, јасно је колико је врло мало уобличавања било потребно да после Павла Поповића добијемо прву историју приморске књижевности написану у овим нашим, источним странама, а што даље потврђује и њен значај у опстајању дубровачке књижевности као средње књижевности у непрекинутом току српске литературе.

Драгољуб Павловић је за живота великог Павла Поповића био један од тројице најоданијих његових следбеника, који се школовао под строгим контролом и који је прихватао готове моделе. После 1945, он је остао у универзитетским научним круговима једини аутентични настављач школе Павла Поповића, што

му је, сигурно, наметало још снажнију оданост, њему који је као следбеник и онако био лојалан и без превише страсти и приметног интересовања за нове приступе и посебног слуха за нове методе. У том смислу је највеће своје домете и постигао, али у потпуном духу П. Поповића, у области барокне књижевности, наших или југословенских народа, како је писао, тамо где је учитељ био заустављен својим великим обавезама али и смрћу. Уз то, Драгољуб Павловић је био савременик и сарадник доминантне личности првих деценија послератног универзитета, сјајног научника, оштре мисли и готово математички утврђених судова, Петра Колендића, уз кога је помало разбокорена Павловићева мисао деловала анахроно. Он је, пак, успевао да прецизна открића њему наклоњеног Колендића уобличи у своја немала знања и да формира студије у најбољој традицији београдске филолошке школе. Исто тако, долазили су и млађи, духовни наследници Павла Поповића, који су свакако потпору и охрабрење налазили у Павловићу, али и страст за архивским податком и неумољивост у тражењу апсолутне истине у усмерењима апостола чињенице Петра Колендића. Стога се, свакако, може закључити, како је то речено, да су “благодарећи њима (П. Поповићу и П. Колендићу), и њему (Д. Павловићу), проучавања дубровачке књижевности ... достигла највиши научни ниво и постала читава једна традиција” па се “с правом та проучавања и традиција у којој су она називају београдском школом”⁶⁰.

¹ Мирослав Панџић, *Богато дело проф. Драгољуба Павловића*, “Политика”, год. LXIII, бр. 18987, 14. II 1966, Култура-уметност, год. X, бр. 480; Д. Вученов, *Над одром др Драгољуба Павловића*, “Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор”, 1966, књ. XXXII, св. 3-4, 165-166; Војислав Ђурић, *Над одром др Драгољуба Павловића*, “Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор”, 1966, књ. XXXII, св. 3-4, 167-168; Др Тоде Чолак, *Др Драгољуб Павловић (1903-1966)*, “Књижевност и језик”, 1966, год. XIV, св. 3, 219-225; Живорад П. Јовановић, *Др Драгољуб Павловић*, “Стремљења”, 1966, год VII, св. 5, 466-468.

² “Био је благо насмејана добронамерност откако га знамо” (В. Ђурић, *н.д.*, 168); “...један од ретких људи који у своме животу није имао непријатеља. Био је цењен од свих, свуда прихватан, свима веома драг, од сваког омиљен (Т. Чолак, *н.д.*, 221); “Био је уистину добар човек” (М. Панџић, *Књижевни историчар Драгољуб Павловић*, “Прилози

- за књижевност, језик, историју и фолклор", 1966, књ. XXXII, св. 3-4, 172-172); "успео је да генерације његових студената међусобно растављене многим годинама осећају да их спаја у један готово породичан круг дубоко људско сазнање да су сви били ученици истог човека" (Ненад Љубинковић, *Споменица Драгољубу Павловићу*, САН, посебна издања, књ. CDLVI, књига 58, Београд, 1972); "... радећи на мукотрпном и незахвалном послу организовања научног рада, што се не може довољно показати и остаје углавном неевидентирано ... проф. Павловић је показао ону прегалачку несебичност коју имају само људи свесни значаја научног рада и потребе његовог трајања без прекида и застанка" (Д. Вученов, *н.д.*, 166).
- ³ Мирослав Пантић, *Књижевни историчар ...*, 169-178.
- ⁴ *Библиографија радова Др Драгољуба Павловића*, "Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор", 1966, књ. XXXII, св. 3-4, 309-318.
- ⁵ Предраг Палавестра, *Павле Поповић и историјска критика, Српска књижевна критика*, 11, Београд Нови Сад, 1979; Петар Милосављевић, *Систем српске књижевности*, Приштина, 1996; Злата Бојовић, *Драгољуб Павловић*, у: *Енциклопедија српске историографије*, Београд, 1997, 521-522.
- ⁶ Биографију Д. Павловића видети у поменутој студији М. Пантића, 170.
- ⁷ Драгољуб Павловић је већ у току студија имао ту срећу да се сусретне са "знаменитим научником, који је на њега извршио огроман и трајан утицај, који га је међу својим ученицима запазио и који га је себи за наследника изабрао", да би од тада био не "само његов ауторитативни учитељ, који се поштује, ни само велики узор, за којим се иде, већ и пријатељ, који се воли, и пример, који надахњује" (М. Пантић, *Књижевни историчар...*, 170).
- ⁸ Судбина осталих ученика Павла Поповића (Уроша Џонића, Павла Стевановића, Ђуре Гавеле) била је различита и није их везала за послератни Универзитет.
- ⁹ *Павле Поповић као научник и књижевни историчар*, "Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор", 1959, XXV, 198.
- ¹⁰ Д. Павловић, *Павле Поповић ...*, 202.
- ¹¹ П. Поповић, *Оглед о југословенској књижевности*, Београд, 1934.
- ¹² *О подели наше књижевности на периоде*, "Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор", 1954, год XX, св. 1, 5-13.
- ¹³ Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд, 1996.
- ¹⁴ То сведочи М. Пантић у тексту о научном делу Д. Павловића тврдећи да је његова историја југословенске књижевности, нажалост, остала само торзо (169), као и у редакцијском коментару при приређивању књиге Д. Павловића *Старија југословенска књижевност*, Београд, 1971.
- ¹⁵ Предраг Палавестра, *н.д.*, 40-41.
- ¹⁶ Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд, 1996, 457-458.
- ¹⁷ Мирослав Пантић, *Књижевни историчар ...*, 172.

- ¹⁸ Павле Поповић као научник ..., 207.
- ¹⁹ Преписе осам дописа П. Поповића упућених Д. Павловићу написаних у периоду од 1930-1931. године добили смо од проф. М. Пантића, коме дугујемо велику захвалност и за помоћ при изради овог чланка.
- ²⁰ Кореспонденција П. Поповић – Д. Павловић, Париз, 1 април 1930.
- ²¹ Писмо П. Поповића Д. Павловићу, од 17. јула 1931, Кенсингтон, Лондон.
- ²² "Овима овде је криво (кажем у шали) што смо ми узели Daugre-а за свог сарадника пре него они за своју Revue des études slaves" (Кореспонденција П. Поповић – Д. Павловић, 1. април 1930, Париз); "Данас ћу добити чланак од Омана; нека изађе у наредној свесци. Размислите ко да га преведе." (Исто, 19. мај 1930, Париз); "Не, не, Колманов реф. нека изиђе такав какав је, без икаквог назначења "наставиће се"; ми за сад дајемо само 1926-7, а нећемо више за сад; то је просто". (Исто, 5. јул 1931, Лондон).
- ²³ Мирослав Пантић, *Књижевни историчар* ..., 172.
- ²⁴ Писмо Д. Павловића М. Пантићу упућено из Београда 30 марта 1960. Писмо смо добили захваљујући љубазности власника проф. Пантића.
- ²⁵ Павле Поповић као научник ..., 208
- ²⁶ Исто.
- ²⁷ М. Пантић, *Књижевни историчар*..., 174-175.
- ²⁸ Вук и Европа, "Књижевност и језик", 1965, књ. XII, св. 1, 1-14; Вук и Качић, Вуков зборник САНУ, 1966, посебна издања, књ. CD, Одељење друштвених наука, књ. LVI, 451-463
- ²⁹ Доситеј Обрадовић као књижевник, "Летопис Матице српске", 1961, књ. CCCLXXXVII, св. 6, 524-536.
- ³⁰ Јован Јовановић Змај, *Ђулићи и ђулићи увеоци*, (издање и објашњења Д. Павловић), Нови Сад, Матица српска, 1965.
- ³¹ Епске песме Ђуре Јакшића, "Мисао", 1932, год. XIV, књ. 40, св. 7-8, 353-363.
- ³² Вићентије Ракић, "Гласник историјског друштва у Новом Саду", 1935, књ. VIII, 10-20, 360-370; и 1936, књ. IX, 139-154.
- ³³ О народној приповеци "Како се родио св. Сава", "Књижевни север", 1934, год. X, 305-306.
Вук и Европа, "Књижевност и језик", 1965, књ. XII, св. 1, 1-14; Вук и Качић, Вуков зборник САНУ, 1966, посебна издања, књ. CD, Одељење друштвених наука, књ. LVI, 451-463.
- ³⁴ Из наше књижевности феудалног доба (са Р. Маринковић), Свјетлост, Сарајево, 1954.
Стафа српска књижевност, књ. I-II, Српска књижевност у сто књига, Нови Сад, 1966.
- ³⁵ Ђурило и Методије, "Летопис Матице српске", 1963, књ. CCCXCII, св. 4, 263-277.
- ³⁶ Сава Немањић, Београд, 1961.

- ³⁷ *Александрида*, предговор и напомене Драгољуб Павловић, Суботица, 1957.
- ³⁸ *Српска средњовековна књижевност, Стафија југословенска књижевност*, Београд, 1971, 13-86.
- ³⁹ *Елементи хуманизма у српској књижевности XV века*, "Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор", 1963, XXIX, 5-16.
- ⁴⁰ Тај назив ова наставно-научна област и данас носи у оквиру Катедре за српску књижевност Филолошког факултета у Београду.
- ⁴¹ *Дубровачка поезија*, Београд, 1950 ; *Дубровачке поеме*, избор, Ново покољење, Београд, 1953; *Антологија дубровачке лирике*, Нолит, Београд, 1960.
- ⁴² *Из књижевне и културне историје старог Дубровника*, Свјетлост, Сарајево, 1955; *Из наше старије књижевности*, Свјетлост, Сарајево, 1964; *Стафија југословенска књижевност*, приредио М. Пантић, Београд, 1971.
- ⁴³ Марин Држић, *Комедије*, приредио Д.Павловић, СКЗ, коло XL, 272, Београд, 1937; Марин Држић, *Дундо Мароје*, приредио Д.Павловић, Просвета, Београд, 1948; Марин Држић, *Дундо Мароје*, приредио Д.Павловић, Рад, Београд, 1964; Иван Гундулић, *Одабране стране*, приредио Д.Павловић, Геца Кон, Београд, 1939; Иван Гундулић, *Осман*, приредио Д.Павловић, Нолит, Београд, 1957; Иван Гундулић, *Избор*, Свјетлост, Сарајево 1959.
- ⁴⁴ *О проблему барока у југословенској књижевности*, "Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1958, XXIV, 229-237.
- ⁴⁵ О томе и у: Предраг Палавестра, *Павле Поповић и историјска критика* ..., 41.
- ⁴⁶ *Француска књижевност у Дубровнику XVIII века и дубровачки исусовци*, "Живот и рад", 1931, год. IV, књ. VIII, св. 45, 681-685.
- ⁴⁷ *Мелодрама и почеци опере у старом Дубровнику*, "Зборник Филозофског факултета у Београду, 1952, књ. II, стр. 243-254.
- ⁴⁸ *О школским приликама у Дубровнику XVII века*, "Прилози за КЈИФ, 1935, XV, 75-85;
Енглези у старом Дубровнику, "Даница", 1940, И, 2, 13-14; *О кризи властелског сталежа у Дубровнику*, Зборник радова САН, 1952, књ. XVII, Институт за проучавање књижевности, књ. 2, 27-38.
- ⁴⁹ *Војска у старом Дубровнику*, "Политика", 6-9, I, 1936; *О женској ношњи у старом Дубровнику. Закони ограничавају раскош*, "Правда", 8-11, IV 1939, XXXV, бр. 12360-3;
Друштвени положај жене у старом Дубровнику, "Правда", 6-9, I, 1940, XXXVI, 12635-8.
- ⁵⁰ *Вало Валовић (Валентин Соркочевић), дубровачки песник XVI века*, "Годишњица Николе Чупића", 1937, књ. XLVI, 183-200 (?)
- ⁵¹ *Мартолица Рањина, дубровачки песник XVII века*, "Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1957, XXIII, 223-236.

- ⁵² Стијено Ђорђевић (Ђурђевић), дубровачки песник XVII века, "Глас српске краљевске академије", 1935, CLXIV, други разред, књ. LXXXIV, 207-275.
- ⁵³ Хорације Мажибрадић, дубровачки песник XVII века, "Глас српске краљевске академије", 1960, CCXL, књ. В, Одељење литературе и језика, 1-48.
- ⁵⁴ Иван Гундулић, Рад, Београд, 1962, 1-37.
- ⁵⁵ О постанку Буниневе "Мандаљене покорнице", "Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор", 1938, XVIII, 46-50; Иван Бунин, дубровачки песник XVII века, Живот, "Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1940, год. XIX, св. 1-2, 35-59; Мариниам у љубавној поезији Ивана Бунића, "Глас српске краљевске академије", 1940, CLXXXIV, други разред, књ. XCIII, 249-274.
- ⁵⁶ Влахо Сквадровић (Squadrì), "Рад ЈАЗУ", 1937, књ. CCLIX, 183-200.
- ⁵⁷ Исто.
- ⁵⁸ Библиотека "Прилога", Београд, 1931.
- ⁵⁹ Хуманизам и ренесанса. XV и XVI век, Старија југословенска књижевност, Београд, 1971, 98-152.
- ⁶⁰ М. Пантић, Књижевни историчар..., 176.

Irena Arsić

L'HISTORIEN LITTÉRAIRE DRAGOLJUB PAVLOVIĆ

L'historien littéraire Dragoljub Pavlović (1903-1966), élève du fondateur de l'école filologique de Belgrade monsieur Pavle Popović, par son œuvre dans le domaine de la littérature populaire, littérature médiévale et particulièrement dans le domaine de la littérature de Dubrovnik il a marqué l'histoire littéraire serbe du 20ème siècle.

Mots clef: Dragoljub Pavlović, historien littéraire, littérature de Dubrovnik, "Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor", Pavle Popović, l'école filologique de Belgrade.

Ново Вуковић (Никшић)

О НЕКИМ КЊИЖЕВНИМ СТРАТЕГИЈАМА У “ЗЛАТНОМ РУНУ” БОРИСЛАВА ПЕКИЋА

У раду се анализира један број основних стратегија фантазмагорије “Златно руно” Борислава Пекића. У првом реду, разматра се ауторов избор велике форме и стратегија уланчавања романа која одговара огромном литерарном материјалу и претензији обухватања великих просторних и временских сегмената. Затим се дискутује релација историја – мит у Пекићевом стваралаштву, посебно у “Руну” и ауторова стратегија реинтерпретације митова великог семантичког потенцијала. У раду се даље анализира стратешко конципирање главног јунака и предности изабране концепције у укупном интегрисању једне романескне мегаструктуре.

Посебан акценат у раду дат је наративној и темпоралној стратегији “Руна”. За прву је битно коришћење бројних предложака и тзв. рубних текстова, комбиновање проседеа и техника, проширивање категоријалне скале и специфично рјешење релације спољашњи – унутрашњи приповједач. За другу: примјена једног посебног планиметријског модела времена који укида сукцесију и каузалитет и који својим релативизмом утиче и на релативизацију простора. Такав модел радикално удаљује Пекићев роман од великих породичних хроника литературе Запада. Обје те стратегије, међутим, индицирају ауторово преиспитивање форми литерарне наратије, посезања за експериментом и покушај проширивања и освјежавања романескног жанра, као и неке елементе, условно речено, опште поетике постмодерне.

Кључне ријечи: Борислав Пекић, стратегија фантазмагорије, историја, мит, мегаструктура.

Ко год буде писао о књижевном дјелу Борислава Пекића, наћи ће се у једној ситуацији која му намеће осјећање извјесне тјескобе, посебно због двије чињенице. Прво, то дјело је заиста

огромно – чине га једанаест проза, од по више стотина, чак и хиљада, страна, двадесет и шест драма, три књиге дневничке прозе, много других текстова, књиге које се постхумно појављују (из заоставштине). Све у свему, читав један океан ријечи, стотине ликова, безброј најразноврснијих ситуација. Друго, то дјело је изузетно комплексно. Пекић је писац импресивне ерудиције и широког тематско-мотивског репертоара – који обухвата скоро све битне сфере људског живота и духа. Интелектуализујући свој дискурс до философског профила или га утапајући у сферу богате фантазије, он ствара један чудесан амалгам у ком се у неразлучивом јединству налазе мит и историја, фантазмагорија и реалан живот, фикција и документ.

Кад се, дакле, имају у виду поменуте двије чињенице, постаје јасно како је претенциозно сматрати се познаваоцем Пекићева дјела. Ко се, ипак, упусти у његово истраживање мора, по свему судећи, рачунати на један општи неуспјех, или, да не будем сасвим песимист, на један половичан успјех, ако нема времена и дара да, на извјестан начин, понови ауторову стваралачку авантуру, што је, чини се, немогуће. При таквом стању ствари, остаје му могућност да се бави или појединим пишчевим дјелима као књижевним појавама *sui generis* или неким општим аспектима тог енормно богатог опуса, и то опет са свијешћу да се хвата “у коштац” са једном литературом за коју уобичајено критичарско искуство и књижевнотеоријско знање нијесу довољни. Ова прва могућност ми се, макар за ову прилику, чини умјеснијом, али ме мој избор дјела практично већ на старту демантује. Јер, глобални предмет овог кратког огледа јесте “Златно руно” (даље у тексту “Руно”), седмотомни Пекићев роман, чији обим достиже цифру од скоро три и по хиљаде страна. Потребно је, очигледно, ново сужавање предмета, како се оглед не би “изгубио” у мору проблема које једна таква књижевна мегаструктура исијава. Одлука да то буде аналитичко презентовање једног броја књижевних стратегија које је аутор примјенио изгледа ми најмање ризичном јер не подразумијева дубинско улажење у ткиво романа и, истовремено, највише продуктивном за један текст који има циљ да роман представи у његовим општим цртама.

Иако сам се трудио да изаберам лакши пут, евидентно је да сам изабрао најтеже дјело. Да “Златно руно” и у Пекићевом стваралаштву и у нашем савременом књижевном контексту заузима посебно мјестом, чињеница је коју скоро и не треба дока-

живати. Седам томова и хиљаде страна тог “романа ријеке” дјелују у извјесном смислу застрашујуће и практично су невјероватни за наш менталитет коме енергија и самодисциплина никад нијесу биле јача страна. Кад се свему томе дода и чињеница да је тај роман тек дио једног замишљеног, на жалост не до краја реализованог, пројекта под називом “Ромејски прстен”, онда скоро да нема оног чија свест неће бити запањена огромношћу те духовне грађевине. Пекић је, нема сумње, “човјек наратије” и није чудо да су његови највећи домети у сфери романа, односно у сфери великих временских прича, којима треба размаха и које се не дају сабити у релативно ограничене форме. Отуд и потреба уланчавања низа романа и стварање епопеја, циклуса и прстенова. Подсјетимо се на чињеницу да је том аутору кратко сво људско вријеме и да, временски гледано, његов опус сеже до граница хипотетичне прошлости и будућности.

Волуминозност неког књижевног, а посебно наративног, дјела није само формална карактеристика. На ту чињеницу посебно упозоравају теоретичари руског формализма. “Од обима дела зависи како ће писац распоредити грађу фавуле, како ће склопити свој сиже, како ће у њега увести своју тематику” – вели Томашевски.¹ У оквиру велике форме могуће је рјешити низ проблема које није у оквиру мале. С друге стране, у великој форми скоро све димензије дјела се усложњавају пропорционално обиму. Треба ли рећи да се у обим једне такве форме и могао само смјестити сижејно обликован велики и разноврстан литерарни материјал, огроман временски период, од “безвременских” митолошких дубина до средине овог вијека и огроман простор, у чијем центру фигурира Балканско полуострво. Позорница радње је оивичена крајњим тачкама југа и сјевера Балкана – митском пелопонеском Аркадијом и Турјаком код Љубљане, велепосједом крупних трговаца и индустријалаца Његован-Турјашких. То су не само просторни него и временски репери свијета дјела, кроз који, гоњени нагоном лутања и богаћења, “плове” јунаци “Руна”. Да ли да се подсјећамо на чињеницу да је у питању простор гдје се зачала западна цивилизација?

Свијет Пекићевог “Руна” је, дакако у једном специфичном виду, сажео оно што бисмо слободнијим рјечником могли назвати

1 Б. В. Томашевски, *Теорија књижевности – поетика*. – Прев. и предг. Нана Богдановић, СКЗ, Београд 1972, 272-3.

континуираног каузалистичког ланца догађања, него у смислу глобалних визија које се читаоцу нуде и које се у њему при читању кристалишу. “Руно” не посједује тзв. историјску перспективу, не реконструише “историју” (она се појављује у сегментима, у дисконтинуитету), већ је у извјесном смислу “разара”, али зато “реконструише” арому времена, колективног духа, вјеровања и илузија, рјечју живота виђеног из разних, времену саображених, стајних тачака и перспектива. Пекић није ни хтио да пише класични историјски роман из, најмање, два разлога. Први је – што је његово схватање времена релативистичко, а историја подразумијева линеарно вријеме. Други је – што Пекић нема повјерења у историју. Његов циљ и циљ историчара се разликују. Сврха његовог истраживања је књижевна и антрополошка. Чињенице и грађа служе миротворној сврси, свијет реалија се преводи у фикцију. Кад сам малоприје рекао да Пекић разара историју, имао сам у виду не само игнорисање историјских реконструкција, него и његову специфичну иронију на рачун њен, као и директну негацију те дисциплине. Према њему, историја не пружа дубљу истину. Човјек је више одређен митологијом него историјом; ако је његова љуштура историјска, суштина му је митска. Иначе, и митологија и историја и философија и наука и искуство само су покушаји да се завири “с ону страну брда”. И књижевност, такође. Према томе, историја је само једна од бројних паралелних прича; она се као и друге побројане приче прелама кроз субјективну призму.

Више повјерења аутор “Руна” поклања миту. Мит предестинира историју. У роману митска Ноемисова пловидба одређује Симеонову “историјску” фирмонаутику. Снага мита, његов значај и скривена значења за Врсту заслужују речено повјерење. С друге стране, његова љепота дјелује опсесивно и она је можда најјача покретачка енергија Пекићеве креације, не само у овом роману. Велика кондензујућа сила мита, његова могућност да, како неко рече, “говори са хиљаду језика” у ријетким појединцима као што је аутор “Руна” налазе праве “саговорнике”.

Пекићева опсесија да промишља и реинтерпретира древне митове, да упоређује њихове бројне варијанте и литераризације и да у њима тражи не само философску него и естетску димензију јесте једна од фундаменталних црта његове поетике. У контексту грчке митологије један од најљепших и семантички најзгуснутијих митова је онај о Аргонаутима, који је основа спјева “Аргонаутика” Аполонија Рођанина. Он је, у својим разним варијантама

грчке митологије један од најљепших и семантички најзгуснутијих митова је онај о Аргонаутима, који је основа спјева "Аргонаутика" Аполонија Рођанина. Он је, у својим разним варијантама и посредством Рођанинова спјева ушао у основу "Руна". О чему, заправо, приповиједа тај мит? У једној од више варијанти радња почиње у Беотији (у средњој Грчкој). Краљ Атамант има двоје дјеце из првог брака, сина Фрикса и кћер Хелу. Када је друга краљева жена, у настојању да се ријеша своје пасторчади, убиједила краља да боговима принесе на жртву Фрикса и када је церемонија требало да почне, богови су послали златноруног овна, који је несрећну дјецу понио пут истока, винувши се у ваздух. Успут се Хела стрмоглавила у Хелеспонт (који је по њој добио име), а Фрикс је стигао у Колхиду, царство чаробњака Ета. Ет је жртвовао овна Зевсу, а златно руно је објесио о једно дрво у светој шуми бога рата Ареја и као чувара руна поставио вјечно будног змаја. Златно руно ће дуго остати на том мјесту, постајући изазов цијелој Грчкој, а посебно Атамантовим потомцима, који знају да су судбински везани за њега. Поход хероја окупљених на лађи Арго (Аргонаута), предвођених Јасоном, имао је, дакле, за циљ да Руно врати Грчкој. Изазов је био утолико већи што је циљ изгледао неостварљив. Ипак, хероји ће га остварити, али главни протагонисти тог подухвата неће наћи срећу.

Очигледно је да на симболичкој равни мита искрзавају разне могућности интерпретације. Повратак златног руна са Истока, из земље Хелиосовог сина Ејета, у једном општем смислу, могао би да симболизује повратак Сунца, прољећа, плодности на поља Грчке. Сличну симболику имају многи митови и друге творевине колективне имагинације. Међутим, у оквиру те генералне матрице постоји незамисливо много могућности. Пекића није, или боље рећи није само, интересовала симболична димезија мита. За њега је мит духовни тоталитет херојског свијета, свијета великих циљева и начела. За хероје са Арга Златно руно, као и злато, не представља симбол материјалне вриједности; оно је велики изазов, велики циљ, Дјело. Они практично и не говоре о Руну него о Дјелу. Вриједност тог златног предмета је у том што омогућава херојска дјела и потрага за њим асоцира на хришћански мотив потраге за Гралом. Међутим, међу Пекићевим Аргонаутима постоји лажни херој, кентаурски потомак Ноемис, који управо и јесте, са својим каснијим реинкарнацијама, главни јунак романа. За њега поход на Руно не представља Дјело, нити је њему до Дјела;

за њега је оно материјална вриједност и његов циљ је прагматичне природе. Само његово присуство на Аргу јесте фалсификат, који иронично изокреће сврху похода, претварајући га у опредјељење за “царство земаљско”. Страх и аверзија према *херојском* представљају битне атрибуте његова лика.² Велика пловидба, дакле, у Пекићевој концепцији, имала је свој велики фелер – непримјећеног уљеза, антихероја, човјека који друкчије, људски, мисли и који врло брзо схвата недостатке херојског начина мишљења и захваљујући томе намеће се за вођу. Слика његове диктатуре и “култа личности”, наравно, има врло читљиве конотације и не припада само времену древних митова. Истина, лажни херој је, послје много несрећа које је његова владавина донијела, раскринкан, осуђен на највећу казну – на заборав и прогонство у историјско вријеме, у свијет који је на жалост и наш.³ Та врста казне, можда, најпотпуније и илуструје ауторово вриједносно поређење мита и историје. Прогонство из митолошког у историјски свијет аналогно је прогонству из Раја на Земљу, односно у Пакао. Подсјетимо се, усталом, стихова из VII тома: “У Паклу да ли боље нам је бити/ Или у животу званом историја...”⁴

Пекић је примијенио специфичну стратегију концепирајући главног јунака “Руна”. Било је евидентно да у огромном седмотомном роману који практично обухвата сво људско вријеме носилац радње не може бити један човјек, или бар не обичан човјек. Такав јунак морао би да живи колико и вријеме, тј. вјечно. Будући да историја не биљежи нешто тако, аутор се поново “обрати” миту.

Осим циклуса о Аргонаутима, у основу “Руна” уткива се још много друге митолошке материје и то не само из грчког митоса. Међутим, један од секундарних митова – мит о вјечном луталици Ахасферу, човјеку проклетом да не може да умре, а самим тим осуђеном на појављивање у разним временима и мјестима, под

2 Тај страх и аверзија мотивисани су митолошком епизодом о уништењу кентаура од стране Херакла (иначе највећег хероја грчког митоса), чију реинтерпретацију срећемо у VII тому “Руна” (Просвета, Београд 1986, стр. 34-38). И сва друга цитирања “Руна” се односе на Просветино (прво) издање.

3 Таквом концепцијом (казном на вјечни заборав) се, између осталог, налази формално покриће за одсуство Ноемисовог имена у списку Аргонаута и у грчкој митолошкој традицији.

4 “Златно руно”, том VII, 489.

разним именима и у разним улогама – посебно је битан за стратегију изграђивања главног лика романа.⁵ Као и Ахасфер, јунак “Руна”, Симеон Газда, израња из митолошке магле и ускоче у реални свијет, стварајући своје велико, за обичног човјека који живи само свој нормални људски вијек необјашњиво, дијаболичко богатство. На Бадње вече 1941, он се “сјећа” цијелог свог ахасферског живота; његово сјећање клизи уназад кроз таму вјекова и хиљадугодишта, кроз историјско и митско вријеме до прапретка Ноемиса и аркађанских кентаура. Термин “сјећање”, истина, није можда најпримеренији његовом “путовању” кроз вријеме, јер је дат у фантастичној форми тзв. “утвара”, међутим та форма, у једној психолошкој интерпретацији, може да се схвати као екстериоризација “сјећања” цијелог геноса, односно ахасферског лика који је нека врста његовог есенцијалног супститута. Дакле, Симеон Газда, посљедњи од Симеона, онај који формално припада нашем времену и тлу и који формално умире у предвечерје бурних догађаја II свјетског рата, само је посљедњи, видљиви, сегмент једног мистичног континуитета, који траје и који се обнавља. Газда је завршни изданак главног низа, ланца из ког, иначе, испадају сви изданци који су неспособни и непрограмирани да носе главну “симеонску” идеју.

Пекић, дакле, није стварао обичан генеолошки низ, у ком би се његови јунаци природно рађали, умирали и насљеђивали једни друге, помјерајући хронолошки главну линију лозе. Истина, површнији читалац, уз то навикнут на стандардну генеолошку стратегију великих породичних романа XIX и XX вијека, може да занемари мистичну везу која постоји између предака и потомака у

- 5 Ахасферизам је, иначе, карактеристичан и за неке друге Пекићеве романе. Примјера ради, подсјећамо на један ахасферски лик из романа “Беснило” – мистериозног умоболника Гудвина (Габријела), који практично долази “ниоткуда” и који једини преживљава катастрофу на аеродрому Хитроу. Једног дана он је изронно из лондонске канализације, преживјевши оно што нијесу могли ни људи ни вируси, био хоспитализован, и опет мистериозно нестао, да се, можда, опет некад и негдје појави. Ко је, заправо, он? Директан одговор у роману се не даје, али даје индиректан – кроз мутна сјећања његова на бројне улоге у прошлости, на ужасне поморе куге и кроз алузије на архангела Гаврила итд. Очигледно је да се ради о бесмртном бићу, лику који је, између осталог, и у функцији повезивања времена у његовом цикличном кружењу, дакле улози која је слична оној коју има и главни, ахасферски, лик “Руна”.

“Руну”, везу на коју не утиче физичка смрт, и да симеонски ланац посматра као неку врсту хронике. Међутим, речена паранормална веза открива друкчију суштину проблема: јунак романа је, заправо, ахасферски ентитет који се креће кружницом времена, пролазећи на том свом цикличном путу кроз разне епохе и историјски важне временске тачке. Компонован као нека врста “руске лутке”, која у себи крије више умањених истовјетних облика, Симеон Газда носи у себи све претходне Симеоне и дјела по сложеној, често неусаглашеној, вољи предака који у њему живе. Њихови гласови, идеје, предлози и наредбе допиру у газдин мозак у критичним тренуцима по генос, тако да он увијек има у себи цијело “породично вијеће”, “Симеонски управни одбор”, у ком је он сам тек један глас. Симеонски низ је апсолутно нераскидив јер се суштински и не ради о низу, састављеном од појединачних карика, него о цјелини, која само мијења вријеме, облик и име. Међутим, тај мултиплицирани лик показује могућност двосмјерног кретања кроз вријеме – унапријед и уназад, зависно од потреба геноса. У IV тому, нпр., на једном мјесту се помиње “црна рупа”, односно “тунел у вечност” кроз које Лупус, један од Газдиних предака иде у најдаљу прошлост. Најзад и облици његовог имена Ноемис/Симеон – указују на поменућу двосмјерност.⁶ Изашао из кентаурског аркађанског свијета јунак “Руна” ће се по законима круга на крају, у облику митског коња Ариона, потомка Посејдона и Деметре, вратити свом исходишту.

Као што сам већ напоменуо, јунак “Руна” је као антипод херојског свијета био протјеран из њега у историјско вријеме, односно у свијет материјалистичке цивилизације, у ком ће особине његова карактера и вриједности његове философије доћи до изражаја. Он (односно: они) су замишљени као енергија богаћења, која претапа све остало и ставља функцију тог највећег и, практично, јединог циља. Његовани више подсећају на машине за

6 Коментаршући Ноемисов лик као лик *функцију*, Радомир Батуран упозорава на његову двосмјерност и архетипску симетричност: “Овај лик је реверзибилан – тече у оба смера. Он је праузор, архетип свих Симеона, а истовремено, као јунак са краја романескне конструкције, синтеза ‘базичних карактеристика’ свих Симеона.” (*Романи Борислава Пекића*, Универзитетска рјеч, Никшић 1989, 107). Међутим, чини се да Ноемиса не треба посматрати издвојено, већ као једну од појавних форми јединственог ентитета. У том случају се јасно очитује речена реверзибилност.

стицање богатства у којима су људске вриједности вишак и сметња. “Сви Његовани су имали душу”, иронично примјећује аутор. “Да су је морали куповати, можда је не би ни имали. Овако добили су је забадава, па је, ето, имају”, наставља он даље у истом тону.⁷ Слично стоји ствар и са Богом: “Сви су Симеони у Бога веровали. Али нису веровали *само* у Њега.”⁸ Душа и бог као духовне, и бесплатне, вриједности конвергирају Његованима док се не сукобе са гвозденим законима и потребама Фирме; чим се то догоди, те вриједности се показују као сметња. У евентуалном конфликту, предност се апсолутно даје Фирми, тј. трговачком интересу; “он је био изнад свега”. Тако се показује да је, заправо, Фирма једино право његованско божанство.

Наративна стратегија “Руна” је, такође, веома комплексна. Та комплексност је детерминисана начином отварања како дјела цјелине тако и појединих томова и поглавља, мијењањем тонова и проседеа, сложености главног лика и мноштвом других ликова, бројношћу техника наратије и специфичним темпоралним моделом примијењеним у роману.

Уобичајени Пекићев поступак да наратију започиње и прати системом предлога (од којих неки служе као специфичан *мото*), рубних текстова, псеудоцитата и аутоцитата, “документационог” материјала и сл. карактеристичан је и за “Руно”. Таквим почетком се дјелимично деструира тајна актера и догађаја, читаоцу се подастиру наговјештаји оног о чему ће се приповиједати и ствара се привид утемељења приче на документу. Одломци из “Библије”, Рођанинове “Аргонаутике”, изводи из штампе, пјесме, ругалице, пословице, итд. јесу чиниоци перманентног интертекстуалног дијалога у ком се креће основна прича. Сав тај материјал, осим што ствара арому одређеног времена, на различите начине се инкорпорира у причу, у њене поједине аспекте или њену општу идеју.

Наративни проседеи у “Руно” се смјењују и комбинују: из строго реалистичког и документаристичког приповиједања прелази се у сферу фантазмагоричног, сновног и фантастичног у ужем смислу појма. Тонове такође. Већ од самог почетка успоставља се једна иронијска интонација, која осцилира од финих благоиронијских алузија до саркастичних тонова. Слично стоји ствар и у

7 Види VI том, стр. 195.

8 Исто, 199.

домену хумора: скала се креће од једва примјетног хуморизирања ситуације, преко директног и ефектног поентирања у духу технике вица, до црног хумора, гротеске и сатире. Црнохуморни и пародијски тонови “боје” наратију “Руна” скоро у цијелом њеном трајању. За гротеску би се, опет, могло рећи да је омиљено средство и примарног и секундарног наратора романа. Све те смјене проседеа и тонова и сво то богатство употријебљених средстава иако компликују наратију, чине је неизмјерно динамичнијом и љепшом. Оне заправо творе један нов образац приповиједања, радикално друкчији од традиционалног и пародијски супротстављен њему.

Иако роман посједује главног наратора, “хроничара”, он је само *спољашњи приповиједач* и више служи зато да бива опструиран него зато да сам приповиједа. Његово приповиједање, формално заклањано триком о *нађеном рукопису*, преузима тзв. Породични Дух, једна форма натприродне породичне есенције, који постаје *унутрашњи приповиједач* и главни Дух Приче. Он све више потискује и маргинализује примарног “свевидећег” и “објективног” наратора или фиктивног “приређивача”, именом и презименом Борислава Пекића. Примарни приповиједач, наводно, тек на крају цијеле велике седмотомне приче “схвата” своју заблуду: све до тада вјеорвао је да сам управља приповиједањем и да он, по сопственој вољи, призива Породичног Духа, инспирације ради, као што класични пјесник призива музе, међутим, испоставило се да је имао само функцију једне врсте медијума – преносиоца диктата који му се сервира. Так тада “схвата” да је изабран по принципу сродства да открије тајну Златног руна и артикулише, или тачније – само “пренесе” и обзнани велику његованску сагу. Испоставља се, дакле, да је “хроничарева” прича била у сваком тренутку под контролом, чак и онда када је и формално завршена, односно да и није била, у правом смислу ријечи, његова. “Хроничар” се, дакле, дистанцира од своје приче проглашавајући је за туђу, чиме постиже двоструку сврху: с једне стране, резервише алиби за себе, а с друге, још дубље утапа причу у фантастику – она долази с оног свијета, кроз вријеме и кроз комуникацију која не познаје реалност. Квазибиографски поступак допуњује Пекићеву наративну стратегију: појављујући се привидно као лик у свом дјелу, он још више “отуђује” своју причу – тобоже, више то није његова прича, него прича о њему. Наравно, у цијелој тој операцији није тешко препознати ауторову намјеру да прикрије сопствену

суштинску улогу и да је заклони шаблонским, скоро механичким, дјеловањем формалног и једносмјерног лика-функције.

Међутим, суштински извор приче је Симеон Газда, једини објективизирани, “живи” сегмент симеонског низа. Његова колосална фантазмагорија јесте ткиво приче. Он се налази у свему и стоји иза свега. То је тачка у којој се стичу скоро све нити приче и цјелокупно романескно вишегласје. Уз мијешање језика и ускакање хорских гласова, уз дијалошко њихово сучељавање, уз мијењање стајних тачака и укрштање перспектива, уз увођење разноврсних техника (нпр. приповиједање у првом и трећем лицу, унутрашњи монолог, драмска дијалошка форма, стиховано, епистоларно или пародијско приповиједање итд.), прича се претвара у велики наративни лавиринт, који се ипак, лагано, као континентална маса, помјера по затвореној кружници.

Темпорална стратегија “Руна” веома је битна, практично пресудна, за реализацију цијелог тог књижевног пројекта. Значај те стратегије критика је уочила, а истицао га је и сам аутор, посветивши му посебан текст.⁹ На једном мјесту већ сам писао о “Руну” као о *роману времена*¹⁰, па ћу за потребе овог текста заправо у најкраћим цртама сажети битне ствари за разумијевање темпоралног модела примјењеног у роману.

Модел времена у “Руну” је планиметријски: равна кружна плоча, састављена од три прстенасте површи – спољашњег “невремена”, средњег “свевремена” и унутрашњег “историјског времена”. Прстен “невремена” нема јасно дефинисану спољашњу границу, што му омогућује урастање у једно стање и један “свијет” који се логички тешко може прецизније одредити. Средишњи прстен (“свевреме”) је митолошко вријеме, у ком не владају закони хронологије као у сљедећем, унутрашњем, прстену који представља “историјско вријеме”. Међутим, ни историјско вријеме у роману не тече праволинијски, односно не представља *модел временске тфрџеле*, модел који је скоро правило у модерној литератури Запада, него тече по кружници, на којој су као кључни репери распоређена двадесет и три најважнија датума (године) за историјски “времеплов” главног јунака. Центар круга представља тачку преламања временских нивоа која омогућава јунаку романа

9 Види Борислав Пекић, *Хронометрија и планиметрија “Златног руна”*, с дијаграмима, “Књижевност” бр. 11 и 12, 1987.

10 Ново Вуковић, *О моделовању времена у постмодерном српском роману*, “Луча”, бр. 1, 1994, 8-13.

реверзибилна путовања кроз вријеме. Временски прстенови имају и своје просторне пандане: “безвреме” у протомитској Аркадији, “свевреме” у простору старог хеленског свијета, а “историјско време” у ширем простору Балкана – “од Тракије до Словеније”.

Временски модел “Руна” је, дакле, радикално друкчији од модела коришћених у великим породичним хроникама и уопште у романескној прози у посљедња два вијека, што је условило распад хронолошке приче и каузалистичке детерминације. Распоред појединих цјелина у роману (поглавља, епизода), везе међу удаљеним догађајима и временима, међу ликовима који припадају временски и просторно раздвојеним контекстима итд. – све је то условљено општом темпоралном стратегијом. Будући да читалац није навикнут на њу, њему се може причинити да је композиција хаотична, али она је само таква из аспекта једне темпоралне логике; у суштини она је хармонизована са друкчијом, релативистичком, представом времена и описаним моделом који је произашао из ње. Принцип *сукцесије* и појмови *прошлост* и *будућност*, неопходни у поимању линеарног времена и каузалистички устројеног свијета, губе свој смисао и замјењују се практично вјечном садашњошћу и принципом *синхронизитета*.

Прибјегавање релативистичкој темпоралној стратегији произашло је из Пекићеве личне философије и карактеристично је и за нека друга његова дјела. У конкретном случају оно је у функцији реализације једне циновске структуре, која би се, по мишљењу аутора, друкчије тешко могла саздати. Умјесто да су уланчани по дугој, скоро бескрајној, и самим тим непрегледној, правој линији, догађаји су постављени на кружну раван концентричних прстенова, на којој њихов распоред и однос бива сасвим друкчији. У таквом просторновременском моделу мијења се читаочева посматрачка перспектива: оно што му се чинило веома удаљеним може се показати веома блиским, оно што је изгледало различито и неповезано може одједном открити изненађујућу сличност и зависност. Ако бисмо располагали, засад фантастичном, могућношћу да цијелу траку једног циновског филма или серијала испројектујемо одједном, тако да се сав снимљени садржај појави на огромном платну у исти мах, одна бисмо могли добити нешто попут свијета Пекићевог романа, свијета у ком је вријеме често релативизовано до укидања и претварања у простор.

С друге стране, таква темпорална стратегија је и у функцији фантастике ове прозе. Већ је било ријечи о фантастичним путо-

вањима јунака "Руна" кроз вријеме, о његовим способностима да користи тајанствене пролазе кроз прстенове, "црне рупе" и "тунел у вечност", да успоставља комуникацију са "мртвим" прецима итд. У описаном временском моделу све те фантастичне појаве добијају своју логику и хармонизују се са свијетом друкчијих физичких закона. Није друкчије ни са, условно речено, "фантастиком простора": релативизација времена условљава и релативизацију простора, будући да су то двије појавности истог континуума, што, нпр. омогућава феномен *билокације* – појаву истог човјека или догађаја на разним просторним тачкама и тсл.

Већ сам напоменуо да је композиција "Руна", такође, у директној вези са његовом општом темпоралном матрицом. Пошто тај роман не подразумијева хронолошку причу, или бар не у цијелом свом трајању, ни редни бројеви томова нијесу у функцији хронолошког смјера и континуитета. Пекић је примијенио једну врсту интензивне композиције, у којој се смјер времена изокреће и прича се "гради" уназад. Тако се десило да је VII том (који бисмо могли назвати *митолошким*) по хронолошкој логици заправо први. Он у неку руку заиста и јесте први, али не само по принципу хронологије односно по логици *временске стријеле*, него и по логици *временског круга*, само што је по овој другој истовремено и посљедњи, будући да покрива и ону тачку у којој се круг затвара и у којој се почетак и крај поклапају. "У том смислу", вели Петар Пијановић, "макар се нашао на крају циклуса романа, седма књига *Златног руна*, следећи логику обрнуте хронологије, односно де-струираног времена, унеколико је *уводни финале* његованске саге. Или, тачније, то је и кров и темељ књижевне грађевине."¹¹ Тај том, с једне стране, даје логичко објашњење конструкције цијеле структуре, а с друге, представља митолошко утемељење свијета дјела. Као такав, он има функцију специфичног кључа који се читаоцу даје не да у грађевину уђе, него да из ње изађе.

Томови "Руна" могу се посматрати и као посебни текстови. Не само зато што су "садржајно" осамостањени, него што су често реализовани посебним техникама наратије. Енормна акумулација разнородног материјала, узетог из разних духовних подручја, претвара "Руно" у роман великог ерудитског потенцијала, роман у ком као да се оваплоћује борхесовски "идеал библиотеке".

11 Петар Пијановић, *Поетика романа Борислава Пекића*, Просвета, Београд 1991, 207-8.

Пекић није јасно одредио жанровску природу свог дјела. Очигледно, схватајући *роман* као релативно непрецизан термин, он је, углавном избегавајући да га употребљава, уз своја појединачна дјела увек стављао ужу жанровску одредницу.¹² "Руно" је у том смислу квалификовано као *фантазмагорија*. Такав квалификатив јасно упућује на карактер генералне ауторове визије свијета дјела, односно на њену халуцинантну, "утварну" природу. Сходно томе, "Руно" би могло да се уброји у оне типове фантастике које неки теоретичари називају *делифичном* и *ониричком*. Одиста, сав обим "приче" у роману практично се налази у сфери иреалног. Реално вријеме и реални простор догађања у дјелу сведени су на минимум: на породични банкет, "последњу његованску вечеру", долазак берлинског индустријалца и осталих гостију и тривијалну атмосферу која се тим поводом у кући Његован-Турјашких успоставља. Са те мале просторновременске "платформе" "прича", као једна врста специфичног унутрашњег монолога, клизи у иреалне слојеве времена, у "сјећања", асоцијације, у халуцинантни свијет привида и утвара, у полусан и сан. С друге стране, обим и сложеност тог Пекићевог дјела, тематска, тонска и техничка разноврсност, значај који имају поједини елементи (јунак, простор, вријеме) практично искључују могућност жанровске чистоће и укључују неопходност жанровских комбинација. Термини који су се већ појављивали уз "Руно" у овом огледу, као *сага*, *породични роман*, *роман-ријека*, *роман-библиотека*, *епопеја* и др., осим што упућују на сопствену непрецизност, индицирају жанровску многоликост тог дјела.

За већину Пекићевих дјела критика је, слиједећи самог аутора, употребљавала термин *антрополошки роман*. Тај термин, свакако, не може бити више од оног што неки теоретичари називају *термин индикатор*. Он упућује на неко, дакако важно, својство дјела, али не претендује на чврсто теоријско утемељење. То важно својство Пекићевих романа јесте опсесија судбином

12 Пекић је означио "Ходочашћа Арсенија Његована" као *аутопортрет*, "Успење и суноврат Икара Губелкијана" и "Одбрана и последњи дани" носе одредницу *новела*, "Време чуда" *повест*, "Како упокојити вампира" *сатија*, "Нови Јерусалим" *готска хроника*, "Златно руно" *фантазмагорија*, "Беснило" *жанр роман*, "Атлантида" (*антрополошки*) *епос*, "1999" *антрополошка повест*. Критика о Пекићевом дјелу је још више искомпликовала теминолошки арсенал ових одредница. Види о том: П. Пијановић, *н. д.*, 19-22.

Врсте. "... У 'Златном руну'", каже Пекић једном приликом, "настојим да макар и додирнем, такнем антрополошке основе које, разликујући сваког од нас понаособ, и генетички, расно, национално, карактерно, како год хоћете, ипак нас спајају у једну Врсту, једну судбину, једну још увек, можда, некакву могућност."¹³ Опсједнутост Врстом, *Homo sapiensom*, његовим условљеностима, ограниченостима, пропорцијом добра и зла у њему, у друштву које ствара, у производима његове фатазије и ума и тсл. намеће Пекићевој прози философски колорит. Грешка коју је Врста направила у прошлости, опредјељујући се за материјалистичку алтернативу, према аутору "Руна", вјероватно је, била неизбежна, као што ће бити и оне убудуће. Да ли је у питању пројект у оквиру неког вишег реда, тешко да ћемо икад дознати. Самоувјерено, идући за неким својим митовима, које назива "разум" или "наука", човјек срља у пропаст и упорно се примиче апокалипси. Питање смисла човјековог постојања није докучиво, али на човјеку је да га тражи, као што је на њему да успорава свој пут у амбис, да "маше рукама" кад већ не може летјети – да парафразирам Пекића.¹⁴ Врста, као Сизиф, гура свој камен. На питање – Да ли ће нека духовна револуција из основа измјенити темеље једне погрешно засноване цивилизације? – аутор "Руна" не даје одговор. Сви досадашњи покушаји, све досадашње "аргонаутике", били су без ефекта. Међутим, то не значи да се са каменом треба зауставити на средини стране. И Пекић, уосталом, гура упорно свој камен, без обзира на то да ли са ону страну брда има нечег или нема.

Видљиви исход из Пекићевог сизифовског напора јесу узбудљиви свјетови његове литературе. "Руна" посебно, чији је свијет изграђен колосалним преплетом реалног и фантастичног, историјског и митског, људског и херојског, преплетом историјског времена у његовој мјерљивој димензији и свевремена у његовој релативистичкој природи. И сав тај преплет остварен је у једној суптилно конципираној конструкцији, која омогућава чудесну породичну повијест, која је истовремено и повијест наше цивилизације. Са невиђеном имагинативном и интелектуалном енергијом, са понекад супериорним немаром кад су у питању ситна дотјеривања стилског типа, аутор "Руна" се жури, стремећи неком, скоро да кажем боготворачком, циљу: ка креирању једног

13 "Интервју", 186, 1987, 29.

14 Види "Стварање", 12, 1987, 1256.

литерарног универзума, у ком ће размјестити острва својих свјетова у времену и простору.

Novo Vuković

ABOUT SOME LITERARY STRATEGIES IN *THE GOLDEN FLEECE* BY BORISLAV PEKIĆ

This paper is an attempt to analyze a number of fundamental literary strategies in Borislav Pekić's phantasmagoria *The Golden Fleece*. It primarily discusses the author's choice of a large literary form and the strategy of chain-like structure of the novel which suits the huge literary material as well as the pretension to cover large segments of space and time. Next, the relation history-myth in Pekić's work, especially in *The Golden Fleece*, and the author's strategy of reinterpretation of myths which possess a great semantic potential, are discussed. Further, the strategic concept of the main character as well as the advantages of the chosen concept for the complete integration of the megastructure of the novel are analyzed in the paper.

A special attention in this paper is paid to the narrative and temporal strategy of *the Golden Fleece*. The use of numerous models and the so-called marginal texts, the combination of various techniques, the widening of the scale of categories and a special solution of the relation internal-external narrator are characteristic of the former. It is characteristic of the latter that a special planimetric model of time, which destroys the succession and causality and whose relativism affects the relativity of space, too, is used in the novel. Such a model radically distances this novel of Pekić's from great family chronicles of the Western literature. Both strategies, however, reveal the author's questioning of the forms of literary narration, his use of experiment and his attempt to widen and refresh novel as a genre, as well as some elements of, so to say, general poetics of postmodernism.

Key words: Borislav Pekić, megastructure, the strategy of phantasmagoria, history, myth

ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

У зиму школске 1995-1996. године држао сам на постдипломским студијама на Филозофском факултету у Новом Саду курс под насловом *Историје српске књижевности*. Основни садржај мојих излагања објављен је неколико месеци касније у књизи *Систем српске књижевности* (Приштина 1996). Курс на постдипломским студијама је трајао (као и други) 24 школска часа а похађало га је двадесетак студената. Слушаоци су добили задатак да ураде семинарски реферат о некој од историја српске књижевности о којима сам им говорио. А сам реферат је требало да послужи као основа за разговор на усменом испиту. Текстови Наде Савковић, Младена Шукала и Живка Поповића, који се објављују (скоро без икаквих интервенција), на наредним странама, чине једну четвртину приспелих реферата. Они су уврштени у овај број јер се уклапају у концепцију часописа, али и да би се показало да пројект обнове србистике рачуна и са мање познатим именима, а поготово са младима.

Петар Милосављевић

Нада Савковић (Нови Сад)

ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ СТОЈАНА НОВАКОВИЋА

Стојан Новаковић је први Србин који је објавио целовиту *Историју српске књижевности* (1867). Друго издање те књиге било је темељно прерађено (1871). У оба издања поглед на корпус српске књижевности је истовестан. Српска књижевност имала је, по Новаковићу, ова четири дела: народну књижевност, стару, средњу (дубровачку) и нову.

Кључне речи: Стојан Новаковић, српска књижевност, стара књижевност, дубровачка књижевност, народна књижевност, нова књижевност.

Стојан Новаковић (1842-1915) био је изузетно свестран и плодотворан, прави ренесансни тип личности. Све што је радио у животу, било као историчар књижевности, филолог, историчар, политичар чинио је с намером да допринесе едукацији сопственог народа и подизању општег културног нивоа у тадашњој Србији. С истим циљем објавио је 1867. године *Историју српске књижевности*, прву књигу такве врсте код нас. Латио се овог сложеног посла иако није имао ни пуних двадесет пет година. Када је ова књига објављена, био је професор београдске гимназије и знао је колико је историја књижевности неопходна за ученике. Убрзо, 1871. године појавило се и друго издање Новаковићеве *Историје*, које се, као што је назначено у предговору, сасвим разликује од првог издања.

У поднаслову *Историје* из 1867. године Новаковић је назначио да је она "угађана за школску употребу", зато је морао да се прилагоди школском плану. То је значило да није могао писати о народној књижевности на почетку, што је за њега било логично,

већ је морао да пише о језику. Књига је завршена “додатком” – хрестоматијом текстова, које неће бити у *Историји* из 1871. године.

У уводном делу Новаковић објашњава да је најрационалнији основ за одређивање области српске књижевности било узимање области *српскога језика*. Он се у овом свом ставу угледао на Вука, Даничића, Шафарика, Копитара, Миклошића и Шлајхера. Заступајући филолошко опредељење сматрао је да се историја српске књижевности не може одвајати од историје српског језика.

Новаковић каже: “Ниједан прави научник у новије време није научним стварима двојио хрватско од српскога нити се то може по научним основама.”¹ Да би се разумело зашто је Новаковић другачије видео област српске књижевности, него што смо ми то навикли последњих деценија, ваља имати на уму да је он сматрао да су Срби и Хрвати исти народ. Баш је XIX век био век дефинисања појма народа, народности, век националних разграничења. Новаковић издваја српски етнос као посебну словенску етничку категорију на основу језика, личних имена, топографске терминологије, назива биља, уређења државе, појединих симбола (грб), на основу вере, сагледавања народног живота и традиције.² По њему је образовању српске народности допринела и српска црква. Овакви Новаковићеви ставови дакако су утицали на концепцију књиге. У складу са филолошким приступом, који је применио, Новаковић је поделио *Историју* из 1867. на два одсека: први, у којем говори о старом словенском језику и његовом односу према историји српског језика; и други, који се односи на историју књижевности.

Други одсек има три раздела: први за тему има књижевност православних Срба, разматра се стара књижевност; други је о књижевности Срба католика и дубровачкој књижевности; а трећи раздео је посвећен новијој књижевности Срба обе вере и Хрвата. Тројна подела српске књижевности уведена је половином XIX века; кључну улогу у томе имао је Јован Суботић. Као што је и сам напоменуо у уводу, Новаковић се угледао на Шафарика, који је српску књижевност поделио на књижевност Славосрба источног обреда и књижевност католичких Славосрба.³ Шафарик је писао о два периода те књижевности: старом и новом, и ово је Новаковић

1 Новаковић, С.: *Историја српске књижевности*, 1867, V.

2 Влаховић П.: *Начело народности у делу Стојана Новаковића*, 500.

3 Милосављевић, П.: *Српски национални програм и српска књижевност*, 45.

преузео. Он сматра да наша књижевност има два одсека: “она се цела дели на *стару* и *нову*, и та деоба вреди за цео народ од обе цркве.”⁴ Новаковићев модел није сасвим чист – постоји тројна подела књижевности, али он инсистира на двојној подели. Други раздео не говори о књижевности Срба православца, аутор је само географски издвојио област дубровачке књижевности и књижевности Срба католика, али она по времену на који се односи припада тзв. средњем периоду.

Први раздео обухвата стару књижевност на српско-словенском језику, црквену и световну (он је зове “светска”). Црквену књижевност дели на два доба: до почетка штампања књига, од XIII до XV века, друго доба се односи на штампање црквених књига од краја XV до половине XVII века. Његова подела је и данас релевантна.⁵ Ова књижевност је служила за потребе саме цркве, за образовање монаха и за неговање живота јеванђелиста. Први и најславнији књижевник је Свети Сава. Новаковићу се пребацивало да је помало лоше писао о старој књижевности. Међутим, он је имао слуха да уочи и праве вредности. О Јефимијиној похвали каже: “знатан је топлотом осећања и нежношћу побожном *Запис на покрову кнеза Лазафа*.”⁶

Штампање црквених књига обухвата период од 1493. до 1650. године. Новаковић је дао и списак свих штампаних српских књига у старим српским штампаријама, а сачинио га је по Шафарику. Уочава да је световна књижевност тесно скопчана⁷ са црквеном и да је постала “порад ње и ње ради” и да је под јаким утицајем византијске књижевности. Овај утицај је допринео њеној малаксалости, јер се “једра стихија народна нигде није могла указати на видело”. Попут Вука Стефановића Караџића и Новаковић је сматрао да се праве вредности црпу из наше богате народне традиције и да је било корисније угледати се на плодотворну народну књижевност него на бледе стране узор.

Новаковић посебно издваја *Историју последњег деспота српског Ђурђа Бранковића*: “дело последњег несрећног деспота изгледа као колут, који би оба та времена једно за друго свезивао.”⁸ Сматрао је да ово дело не припада новијој књижевности, а да је веома на

4 Новаковић, С.: *Историја српске књижевности*, 1867, 121.

5 Милосављевић, П.: *Теоријска мисао Стојана Новаковића*, 271.

6 Новаковић, С.: *Историја српске књижевности*, 1867, 46.

7 Ибид, 59.

8 Ибид, 76.

измаку старе. На жалост, не пише ништа опширније о *Историји*, јер није штампана “зато и не можемо ништа рећи о Бранковићевом делу.”

Други раздео је посвећен старој књижевности Срба западне цркве, писаној глагољicom и латиницом и дубровачкој поезији. Новаковић је по вокацији био и историчар, али није само због тога писао и о историји нашег народа у својој књизи, већ што је сматрао да историјски догађаји имају снажан утицај на књижевност. Пре него што ће писати о књижевности, он се осврће на наш несрећни географски положај, “на дохвату борбе међу истоком и западом, која је ломила своје оружје и пролила сав свој отров преко наших крајева.”⁹ То је утицало да се наш народ “поцепа на двоје пре него што се могао и приправити да штогод ради као целина.” Ова подела се десила због вере, а раздвајањем цркви две половине једног истог народа су понесене у “два непријатељска стана”. Штетни расцеп се најлепше види у историји књижевности, “где се у језику једном и тежњама једним види један дух у две половине народа, које доскора једна за другу и знати не хоћаху.” Истакао је да је Босна, због свог положаја у средини, најгоре судбине.

У овом разделу посебна пажња је посвећена дубровачкој књижевности. У њему се Новаковић мање осврће на књижевности у Далмацији, Хрватској, Славонији и Босни. Развој глагољске књижевности је текао без повезивања с књижевним кретањима, која су била захватила Далмацију. Ова књижевност је стајала сама, зато је и треба и по језику и по историји, сугерише Новаковић, убрајати у грану српско-словенске књижевности, од које је веома рано била одвојена, али је делила њену судбину.¹⁰ Пишући о Босни Новаковић уочава подвојеност између Срба католика и православаца, који су се сматрали делом Срба, док су се католици Срби одвајали од њих. Ипак, ћирилица се у Босни међу Србима западне цркве задржала све до краја прве четвртине XIX века.

Као што је глагољску књижевност везивао за српско-словенску књижевност тако је дубровачку књижевност везивао италијанску књижевност. Дубровачка и далматинска поезија се “и по форми и по постању своме може сматрати као део сувремене италијанске књижевности.”¹¹ Но, нагласио је да је Дубровник био

9 Ибид, 77.

10 Ибид, 89.

11 Ибид, 105.

везан за српски народ “већма него и коју другу грану нашег народа западне цркве.”¹² Поред естетског становишта Новаковић је желео да представи дубровачку књижевност и са компаративистичког и социолошког становишта.¹³ Он хронолошки приказује ово стваралаштво у периоду од друге половине XV века до краја XVII мада је обухватио и прве деценије XVIII века – од Шишка Менчетића до Игњата Бурђевића. Онолико колико му је грађа о дубровачкој књижевности у то време била доступна он је користи. Марина Држића и Николу Нађешковића, представнике драмске књижевности, само спомиње и то као поете, а има и неколико грешака на које је указао Павле Поповић.

Попут издвајања Бурђа Бранковића на крају првог раздела тако овај пут он издваја из контекста дубровачке књижевности Андрију Качића Миошића и *Разговор угодни народа словинског*. Новаковић уочава Качићеву особеност, који се “овим својим делом не може бројати међу дубровачке поете; његова намера, његов правац и побуђење ради кога је написао своју књигу далеко га одвајају од њих.”¹⁴

Трећи раздео је посвећен новијој књижевности Срба источне цркве, а двадесетак страница је и о књижевности Срба западне цркве и Хрвата. Новаковић уочава да је стара књижевност била везана за цркву, док је нова књижевност везана за школу и обучавање народа. Почиње време просветитељства и он с правом истиче значајан допринос Доситеја Обрадовића у развоју српске књижевности. Пре него што је почео с представљањем нове српске књижевности Новаковић назначује њен културно-историјски оквир. Поред истицања идеје о народном и књижевном јединству, он уочава да Срби западне цркве више нису подвојени, већ су заједно с Хрватима уједињени у једну целину с центром у Загребу.¹⁵ Између два културна центра, Београда и Загреба постоје две битне разлике: једни се служе ћирилицом, други латиницом, а политичке околности су утицале и на одвојеност књижевне публике.

Нову књижевност Срба источне цркве Новаковић дели на два периода: први, обухвата дела од почетка до 1830. а особеност му је црквени и мешани језик; други период укључује дела настала

12 Ибид, 92.

13 Бојовић, З.: *Стојан Новаковић о дубровачкој књижевности*, 428.

14 Новаковић, С.: *Историја српске књижевности*, 107.

15 Ибид, 123.

од 1830. па на овамо, а уочљиво је преовладавање све чистијег народног језика у књижевности. Поред истицања Доситејевог значаја, Новаковић дакако пише и о Вуковом изузетном доприносу и као филолога, и као историчара и етнографа. Следи поглавље о народним умотворинама, које Новаковић дели на: народне песме, приповетке, пословице и загонетке. Све ове врсте се могу разврстати по садржини и старини.

У складу са својим утилитаристичким приступом Новаковић је сматрао да књижевна делатност треба да се одвија у три правца: у правцу ширења публике и књижевног живота; у правцу научног рада, који би требало да се бави како језиком тако и историјом; и у правцу делања у књижевној поезији. На ширење књижевне публике и живота нарочито је утицало појављивање књижевних новина и часописа, као и оснивање удружења попут *Матице српске*. Наша поезија се није могла мерити с народном, на коју се није угледала, већ су се наши песници угледали на стране изворе. Тек с Његошем и Радичевићем, који су се окренули нашој народној традицији, почеће њен полет.

Сматрајући да је питање језика од посебне важности за нашу књижевност, Новаковић преглед нове књижевности Срба источне цркве завршава се поглављем о језику. Поново говори о Вуку, али и о његовом наследнику Ђури Даничићу. Даничић је након Вукове смрти “први филолог и лингвиста”, наставио је Вуков правац и његова начела у научном раду.¹⁶ Новаковић је био Даничићев најбољи ученик, разумљиво је да је обраћао велику пажњу на језичку проблематику. Он је први критички оценио Вуков реформаторски рад.¹⁷

Почетак новије књижевности Срба западне цркве и Хрвата Новаковић повезује са почетком јављања идеје о међусобном јединству и јединству са Србима источне цркве, односно са појавом илирског покрета. Ово повезивање је било нужно, јер је књижевност у Хрватској била регионална, нејединствена и без “народне боје”, а претила је опасност од мађаризације. Поред мађаризације битна су, по Новаковићу, још два утицаја – ширење идеје панславизма и слава српске народне књижевности у Европи и “имена српског”.¹⁸ Но, да би се то јединство остварило у Загребу

16 Ибид, 226.

17 Ивић, М.: *Погледи Стојана Новаковића на српски књижевни језик*, 332.

18 Новаковић, С.: *Историја српске књижевности*, 1867, 228.

су морали напустити *обласни дијалекат хрватски* “место њега је ваљало узети језик читавог народа, који већ стајаше пред Европом у песмама својим”. Људевит Гај је био први који се одлучио за овакво решење. Друга идеја неопходна за остваривање жељеног јединства било је уједињење свију племена српских која су западне цркве а пишу латинским словима у једну књижевност.” Ово уједињење било је остварљиво такође у илирском покрету. Када је 1843. године забрањено илирско име, идеја јединства се ширила под именом *српско-хрватско*, *хрватско-српско*, а и *југословенско*. Новаковић је сматрао да јединство вером подвојене браће има будућности, а да су дела попут *Горског вијенца* и *Смрт Смаил аге-Ченгића* гаранција те визије.

Видљиво је да Новаковић уочава да постоје Срби православци и Срби католици и да су њихове књижевности имале другачији развој, као што је посебан развој имала и дубровачка књижевност, јер су имале другачију историјску судбину. То што су неки сматрали да је ово историја српско-хрватске књижевности је варљиво осећање. Новаковић пише узгред о хрватској књижевности тек толико колико је било неопходно да се укаже на развој књижевности Срба западне цркве у Хрватској.

Већ смо напоменули да је *Историја српске књижевности* из 1871. године потпуно прерађено издање; она је рађена као право научно дело.¹⁹ Појавила се исте године када и чувена Де Санктисова *Историја италијанске књижевности*. Свакако интересовање за Новаковићеву *Историју*, али и нове чињенице, за које се у међувремену сазнало, утицале су на појаву новог издања. Исте године када се појавило прво издање објављена је и *Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога* Ватрослава Јагића, који је дао и једну од првих, похвалних рецензија Новаковићеве књиге.²⁰ Јагићево дело је дакако утицало на Новаковића.

Из *Приступа* (у првом издању *Приправа*) уочљиво је да Новаковић и даље заступа идеју да српски народ има племена, која се служе двојаким именом: *српским* и *хрватским*, да тај исти народ има једну књижевност, која се пише на једном језику. Он је доследно био против сваког сепаратизма, област српске књижевности и даље је била изједначена са облашћу српскога језика. Овакав унитаристички став био је одраз његовог времена.²¹

19 Павловић, Д.: *Стојан Новаковић и његов књижевно историјски рад*, 179.

20 Бојовић, З.: *Стојан Новаковић о дубровачкој књижевности*, 422.

историју (дели је на законике и писма) и на трећи део који се односи на зборнике или књижевне смесе. На крају је издвојио као посебну целину део о старим српским штампаријама од 1493. до 1644. године. У првом издању штампање црквених књига представљало је друго доба црквене књижевности.

Други раздео је потпуно преименован, носи назив *Дубровачко-далматински хуманизам и уметна поезија с додатком књижевне радње међу католицима у Далмацији, Хрваској, Славонији и Босни до почетка новог периода*. У првом издању Новаковић је већу пажњу посветио дубровачкој књижевности и сада је то прецизно и нагласио овим називом. Упечатљиво је да Новаковић више не издаваја Србе западне цркве, већ говори уопштено о католицима. Злата Бојовић се посебно бавила Новаковићевим виђењем дубровачке књижевности. Она истиче да је Новаковић сада био сигурнији, обавештенији, поготово када је реч о стилским епохама, па је представљање дубровачке литературе било богатије и истинитије иако се држао старог – хронолошког концепта. Исправио је неке омашке (сада пише Ђоре Држић, а не Ђорђе), исправља неке грешке у вези с наведеним годинама. Новаковић уочава да је битна особина дубровачке књижевности љубавна поезија на народном језику, која ће прокрчити пут народном језику у односу на италијански и латински језик.²² Пише опширније о драми и сада истиче допринос Марина Држића и Николе Наљешковића развоју ове литературе. Као цвет дубровачке књижевности види стваралаштво “бесмртног” Гундулића, Ђона (Јунија) Палмотића и Игњата Ђорђића. Значајно је да је и у овом издању Новаковић видео дубровачку књижевност у оквиру српске књижевности.

Измена је дакако било и у **трећем разделу**, који се односи на новију књижевност. Поделио ју је на два одсека. Први одсек је посвећен књижевности Срба источне цркве, а други књижевности Срба западне цркве и Хрвата. Он сматра да је подела неопходна јер им се рализикује писмо – једни пишу латиницом, други ћирилицом и што им је читалачка публика одвојена, дакле разлози за разлике су исти као и у првом издању. Новаковић не набраја само многа имена као у првом издању, о многим ауторима пише опширније, уврстио је нека нова имена нпр. Јована

21 Милосављевић, П.: *Теоријска мисао Стојана Новаковића*, 272.

22 Новаковић, С.: *Историја српске књижевности*, 1871, 131.

Дошеновића, Луку Милованова, Јакова Игњатовића, Љубомира Ненадовића, Саву Мркаља.

Целокупно представљање српске новије књижевности поделио је другачије, прецизније, у три, а не у две целине: од 1723. до 1814. године; од 1814. до 1848. године и након 1848. године. Ово раздобље Новаковић везује за европске утицаје, који по њему почињу од 1723. године наредбом аустријске власти да се подижу српске школе по градовима. Новаковић опширније пише о просветитељству и Доситеју Обрадовићу. Хронолошки прати све битније појаве, које су утицале на развој српске књижевности. Уочава изузетан значај 1814. године и Вука Стефановића Караџића, који је нормирао народни језик као језик књижевности. Узима 1848. годину, митску годину европске историје, такође као прекретницу, јер су Вукове идеје прихваћене, појавила су се дела Радичевића и Његоша. Дакако и овај пут је истакао научни допринос свог професора Ђуре Даничића у раду на језику. У овој последњој целини развоја српске књижевности уочава ступање на књижевну сцену омладине српске, као засебне целине, коју није помињао у првом издању. Пажњу посвећује и развоју научне књижевности и с тим у вези доприносу Јосифа Панчића, Вука Маринковића и Е. Јосимовића.

У представљању новије књижевности Срба западне цркве и Хрвата Новаковић је такође прецизнији. Истиче да она почиње од 1835. године када Гај примењује нови правопис и напушта кајкавски говор, дакле с буђењем илирског покрета. Овде не издваја посебне целине у литерарном развоју, јер сматра да нема пре и после 1848. године неког знатног скока у развоју као код Срба.²³

Пошто се није, као у првом издању, бавио разликама између старословенског, руско-словенског и српско-словенског језика он на крају *Историје* додаје таблицу разлика међу овим језицима. Последње странице је наменио регистру имена писаца, којег нема у првом издању.

Обе *Историје* Стојана Новаковића су изузетно значајне за нашу културу, јер је тако Србија у столећу, када су се широм Европе писале историје књижевности што је неоспорни допринос примене позитивистичког метода у науци и књижевности, добила своју прву књижевну систематизацију. Оне су допринеле издава-

јању српске књижевности из свеобухватних прегледа словенске филологије, која је, у време када је Новаковић почео да пише, обухватала науку о језику, науку о књижевности, историју, фолклор и етнографију. Новаковић је био представник словенске филологије, зато у његовим историјама има речи о свим поменутим областима. Друго издање је допринело раздвајању проучавања у вези с представљањем дубровачке књижевности, коју је укључио у средињи период српске књижевности.

Неоспорно је да је Новаковић имао дар да уочи истинске вредности и да их подржи. У писању се руководио научним поштењем, уложио је огромни труд да прикупи грађу, био је доследно веран својим начелима и утилитаристичком приступу.

Литература

Новаковић, Стојан: *Историја српске књижевности*. – Београд, Државна штампарија, 1867.

Новаковић, Стојан: *Историја српске књижевности*. – Београд, Државна штампарија, 1871.

Четири писма Стојана Новаковића Ђури Даничићу. – *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*. – Београд, 1965, књига XXXI, св. 1-2.

Стојан Новаковић и филолошка критика. У: *Српска књижевна критика*, уредио др Божидар Пејовић. Београд – Нови Сад, 1975.

Бојовић, Злата: Стојан Новаковић о дубровачкој књижевности. – *Стојан Новаковић личност и дело*. – Београд, Српска академија наука и уметности, 1995.

Влаховић, Петар: Начело народности у делу Стојана Новаковића. – *Стојан Новаковић личност и дело*. – Београд, Српска академија наука и уметности, 1995.

Ивић, Милка: Погледи Стојана Новаковића на српски књижевни језик. – *Стојан Новаковић личност и дело*. – Београд, Српска академија наука и уметности, 1995.

Кораћ, Станко: Стојан Новаковић и српски писци у Хрватској. – *Стојан Новаковић личност и дело*. – Београд, Српска академија наука и уметности, 1995.

Милосављевић, Петар: *Српски национални програм и српска књижевност*. – Приштина, Народна и универзитетска библиотека, Нови свет, 1995.

Милосављевић, Петар: Теоријска мисао Стојана Новаковића. – *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. – Нови Сад, 1993, књига XXXXI, св. 1-3.

Павловић, Драгољуб: Стојан Новаковић и његов књижевноисторијски рад. – *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*. – Београд, 1965, књига XXXI, св. 3-4.

Стефановић, Михаило: Новаковићево место у науци о језику. – *Споменица посвећена 50-годишњици смрти Стојана Новаковића*. – Београд, Српска академија наука и уметности, 1967.

Nada Savković

STOJAN NOVAKOVIĆ'S HISTORIES OF SERBIAN LITERATURE

Stojan Novaković was the first Serb who published a complete *History of Serbian Literature* (1867). The second edition of the book was thoroughly revised (1871). In both editions the view on the body of Serbian literature is identical. According to Novaković, Serbian literature consisted of four periods: folk literature, old literature, middle period (the town of Dubrovnik literature) and new literature.

Key words: Serbian literature, old literature, the town of Dubrovnik literature, folk literature, new literature.

Mladen Šukalo (Banjaluka)

K. KURIJER: ISTORIJA SAVREMENE KNJIŽEVNOSTI KOD SLOVENA

(C. Courrière, *Histoire de la littérature contemporaine chez les Slaves*,
Charpantier, Paris)

Francuski slavista Klod Kurijer, iz druge polovine 19. veka, u knjizi *Istorija savremene književnosti kod Slovena* bavio se i srpskom književnošću. Taj deo je podeljen na pet poglavlja. U prvom se savremena srpska književnost dovodi u vezu sa starom srpskom i dubrovačkom književnošću, u drugom se prikazuje srpska književnost 19. veka (od Mušickog do Matije Bana i Stojana Novakovića), u trećem narodna književnost, u četvrtom književnost na tlu Bosne i Hercegovine (Ivan Franjo Jukić), u petom književnost Crne Gore (Njegoš i knjaz Nikola).

Ključne reči: Kurijer, slavistika, srpska književnost, razvojne linije.

Francuski slavista K. Kurijer, član Slovenskog komiteta u Kijevu, pored knjige o kojoj će ovdje biti riječ, autor je i studije pod naslovom *Rusija i Poljska* (Russie et Pologne) kao i *Istorije savremene književnosti u Rusiji* (*Histoire de la littérature contemporaine en Russie*). Obe ove istorije, kao i istorije savremene književnosti još nekih naroda, nastale su u sklopu jednog šireg i dugoročnijeg projekta pod zajedničkim naslovom "Istorija savremene književnosti u različitim državama Evrope".

Kurijerova *Istorija savremene književnosti kod Slovena* koja ne nosi godinu izdanja, a pojavila se između 1880. i 1890. godine, daje niz povoda za razmišljanje.

Prije svega, sam naslov govori da se radi o savremenoj književnosti Slovena, književnosti 19. vijeka. Ali, Kurijer je davao i pregled nastanka svake od obrađenih književnosti. Taj pregled je koncizan, dat u jasnim i kratkim konturama, da bi se pokazala utemeljenost ne samo naroda kao cjeline već i tradicionalnost i širina svake nacionalne književnosti. Kako je on prethodno u zasebnoj knjizi obradio istoriju ruske književnosti, za drugi svezak mu je preostalo bavljenje književnostima ostalih slovenskih naroda, južnih i zapadnih. Njih je podijelio u dva zasebna segmenta, kao istorije književnosti južnoslovenskih naroda – Bugara, Srba, Hrvata i Slovenaca, te književnosti Zapadnih Slovena – Čeha, Lužičkih Srba, Slovaka, Malo-Rusa (Ukrajincima) i Poljaka.

Polazište je autor odredio motom knjige navedenim kao podnaslov cijelom djelu: riječ je o flamanskoj izreci koja otprilike glasi: "čitava nacija je u jeziku". S druge strane, romantičar po opredjeljenju, Kurijer je suštinsko istraživanje u svom istoriografskom djelu usmjerio ka predstavljanju narodne književnosti svih ovih naroda. Tako u predgovoru za *Istoriju savremene književnosti kod Slovena* on kaže: "Najzad, ako se komparativno proučava ogromno blago narodne poezije koju poseduju Sloveni, takođe će se sresti tragovi njihovih zajedničkih vjerovanja i običaja. Stari slovenski ep ne obiluje mitološkim činjenicama kao skandinavski i indijski epovi. *Povijest o Igorovom ratnom pohodu, Libušin sud i Hronika o Kraljevju Dvoru* ne mogu se u tom pogledu upoređivati sa *Kalevalom, Edama ni Vedama*, jer su oni mnogo kasnije došli."

Kurijeru nije bitna periodizacija, jer mu je osnovno usmjerenje upereno na 19. vijek. Međutim, značajna mu je podjela nacionalnih književnosti pogotovo na prostorima Balkana, jer u tom smislu u književnosti kod Čeha i Poljaka skoro da i nema ništa sporno. Po njemu južno-slovenski narodi se dijele u tri osnovne grupe: Bugari, Srbo-Hrvati i Slovenci. Osnova za podjelu je jezik, što mnogi slovenski filolozi i istoričari danas ne prihvataju, kao što vjerovatno ne bi prihvatili ni njegova jezička razgraničenja ili razgraničenja podjele nacionalnih književnosti. Tako, granica bugarskog naroda, odnosno jezika ide od ušća rijeke Timoka u Dunav, koji predstavlja sjevernu a Timok zapadnu granicu kojim se razgraničava sa Starom Srbijom. Južnije se graniči sa Albanijom gdje je tromeda između Albanije, Bugarske i Grčke oko Ohridskog jezera, odakle granica vodi ka Solunu pa do Jedrena odakle ide na sjever prema Varni (ako se uzme vrijeme pisanja knjige, jasno je da polazište ovakvom razgraničenju predstavlja San-Stefanskim mirom iz 1878. godine projektovana Velika Bugarska).

Prostorno razgraničenje ostalih južnoslovenskih naroda nije moguće učiniti na isti način kako je to učinjeno sa razgraničenjem Bugara od ostalih južnoslovenskih naroda iz prostog razloga što recimo Srbi žive u tri države – Turskoj, Srbiji i Austro-Ugarskoj, a pošto ih smatra istim narodom sa Hrvatima, skoro da mu je nemoguće uspostaviti međe između njih. A kako su Slovenci od 11. vijeka pod njemačkom vlašću, takođe mu je teško uspostaviti osnovnu liniju njihovog razgraničenja. Najbitnije je što Kurijer smatra da je slovenački jezik, jezik Koruških Slovenaca (kako ih generalno naziva), koji potiču od takozvanih Ugro-Slovena, “prelazni jezik” između jezika Zapadnih i Južnih Slovena.

Polazeći od stanovišta da su Srbi i Hrvati jedan narod koji vode porijeklo sa prostora između Elbe i Karpata, on naglašava kako su Hrvati malobrojniji, ali da se njihovo ime prostire na daleko širem prostoru od onog koji etnografski obuhvata ovaj južnoslovenski plemenski krak. Dalje, on naznačava da književni jezik Srba i Hrvata predstavlja jedan jezik koji se razlikuje isključivo po pismu koje se koristi. Po njemu, narodni hrvatski jezik se dijeli u tri dijalekta: *čakavski*, kojim se govori u primorskim krajevima, *hajkavski*, kojim se govori u Kraljevini Hrvatskoj, na prostoru između Drave i Save i *štokavski*, kojim se govori na prostoru Dalmacije.

Naravno, sve ostale prostore od Timoka pa na zapad nastanjuju Srbi, koji govore srpskim jezikom i štokavski. Bez obzira, što Kurijer ne izriče ovaj sud direktno u svojoj *Istoriji savremene književnosti kod Slovena*, on se nameće sam po sebi, pogotovo na osnovu onog što obrađuje ili pominje kao pripadajuće srpskoj književnosti.

Kada je u pitanju hrvatska književnost, koju zasebno razmatra, – utvrdivši kao polazište većine slavenskih književnosti u radu Ćirila i Metodija – Kurijer nalazi početke književnosti Hrvata u *Ljetopisu popa Dukljanina*, za kojeg tvrdi da donosi istoriju, ma koliko je legendarna, hrvatskih kraljeva. U slici hrvatske književnosti do ilirskog pokreta, Kurijer spominje samo Bučića i Vitezovića, dok sve ostalo iz kulturne istorije tih prostora po njemu je vjerovatno zanemarljivo.

Kako je ranije naznačeno, osnovno težište Kurijerove *Istorije* je savremena književnost, odnosno književnost 19. vijeka. Zanimljivost njegovog pristupa je u činjenici da obrađuje, iako ne posjeduje odgovarajuću vremensku distancu za uspostavljanje odgovarajućeg vrijednosnog suda, većinu hrvatskih književnika od Gaja do Kovačića i Šenoe. Tu su portreti Stanka Vraza, Petra Preradovića, Ivana Mažuranića, ali i portreti Srba Jovana Subotića i Đure Daničića, koji će svoje

mjesto naći u okvirima Kurijerovog viđenja srpske književnosti. (Ovdje je zanimljivo navesti slučaj dramskog pisca Josipa Frodenrajha, koga zaobilaze mnogi hrvatski istoričari književnosti, bez obzira što se njegova drama uspješno izvodila na jugoslovenskim pozorišnim scenama posebno između dva svjetska rata. On se nalazi u letimičnom Kurijerovom prikazu hrvatske dramske književnosti i pozorišnog djelovanja, a što ukazuje na to da je ovaj i lično pratio zbivanja u književnosti na slovenskim prostorima). Od svega je najzanimljiviji njegov stav prema dubrovačkoj i ostaloj dalmatinskoj književnosti. On kaže: "Dalmacija sa Bokeljima i Dubrovčanima ima mnogo sjajniju istorijsku tradiciju nego Hrvatska, a, uprkos religijskoj razlici, snažno se vezuje sa Srbijom." Istina, Kurijer svoj sud donekle zasniva i na usmenoj, legendarnoj tradiciji, što niukoliko ne umanjuje i druge elemente kojima se rukovodi u podijeli hrvatske i srpske književnosti.

* * *

Dio posvjećen srpskoj književnosti podijeljen je u pet poglavlja.

Prvo poglavlje se može smatrati uvodnim poglavljem za tumačenje srpske književnosti 19. vijeka. Označavajući porijeklo srpske književnosti u spisima srednjevekovne nemanjićke Srbije, Kurijer u stvari pokušava da stvori jednu istorijsko-kulturološku skicu o Srbiji do 19. vijeka. Tu se raspršeno govori o crkvenoj i apokrifnoj književnosti, o Svetom Savi i caru Dušanu, o patarenima i turskom osvajanju, a kao završetak i sjaj vidi u dubrovačkoj književnosti. Ne može se baš tvrditi da autor u potpunosti poznaje ovu književnost, jer se uopšte ne dotiče recimo djela jednog Marina Držića, dok se osvrće na ostvarenja Mavra Vetranovića ili Andrije Čubranovića. S druge strane, ne ostavljaju se bez pomena Ruđer Bošković, Marin Getaldić ili Juraj Križanić, a uz to se i Andrija Kačić Miošić postavlja u kontekst dubrovačke "klasične" književnosti, kako je već autor naziva.

Vrhunac ove književnosti Kurijer vidi u djelu Ivana Gundulića, za koga kaže da je najslavniji od sviju i "čija epska poema *Osman*, po ljepoti forme može da se poredi sa Tasovim djelom i čija se *Arifadna* može smatrati kao jedan od prvih obrazaca za libreta italijanske opere."

Drugo poglavlje razmatra klasičnu srpsku književnost 19. vijeka. Polazeći od političkih i književnih događaja s početka ovog djela, dva stožerna lika su nezaobilazno Dositej i Vuk.

Kurijer je nastojao da uspostavi razvojne linije književnosti ali i drugih oblika spisateljskog djelovanja, koje se ne začinju tek početkom

perioda kojim se bavi. Istina, on ne propušta da se osvrne na djelo Miloša Vidakovića, Lukijana Mušickog, Jovana Hadžića; takođe ne zaobilazi rad Sime Milutinovića Sarajlije, Đure Jakšića, Jovana Jovanovića Zmaja; upućuje na rad Milorada Popovića Šapčanina, Koste Trifkovića, Matije Bana; ukazuje na djelovanje Đure Daničića i Jovana Subotića te Stojana Novakovića, ali nema pomena o Joakimu Vujiću, Lazi Kostiću, Jakovu Ignjatoviću...

Očigledno je da je praktično ispustio iz vida realističke tendencije u srpskoj književnosti, a za koje je po nizu drugih pokazatelja sigurno trebalo da zna.

Treće poglavlje, možda i najopsežnije, uz navode nekoliko narodnih epskih pjesama, posvećeno je narodnoj poeziji, koju dijeli na junačke i ženske (lirske) pjesme. Junačke pjesme je razmatrao u dva ciklusa, pjesme posvećene Kosovskom boju, te Marku Kraljeviću, kojim se već bavio u kontekstu bugarske i hrvatske književnosti. Sasvim je logično da poseban tretman ima srpska narodna poezija poslije svega što su o njoj rekli ili napisali Gete, braća Grim, te mnogi drugi francuski, njemački, poljski, češki i ruski filolozi i književnici.

Četvrto poglavlje je na izvjestan način najneobičnije. Ono razmatra, kao zasebnu cjelinu, književnost na tlu Bosne i Hercegovine, sa posebnim osvrtom na djelovanje fra Ivana Franje Jukića – Banjalučanina, koji je, iako katolički sveštenik, takoreći, produžavao ideje Vuka Karadžića, od sakupljanja narodnih umotvorina do ideje o jedinstvenosti naroda pravoslavnog i katoličkog koji je samo vjerski podijeljen “jer se na ovim prostorima hrvatsko ime i ne poznaje”.

Peto, i završno, poglavlje posvećeno je književnosti Crne Gore, što je takođe novina u razmatranju srpskog književnog korpusa. Ovdje su naravno u centru pažnje prije svega Petar Petrović Njegoš, ali i knez, a potom i kralj Nikola I Petrović.

Na ovakvo dijeljenje unutar srpske književnosti vjerovatno je uticalo to što je državno-politički srpski narod bio podijeljen u četiri države. Međutim, ovo se ne može sa sigurnošću tvrditi, jer Kurijer u predgovoru svoje *Istorije* navodi i tabelu nacionalne raspoređenosti svih Slovena, tako da veliki dio Srba, koji žive pod okriljem Turske carevine uopšte nije predmet razmatranja sa kulturološkog ili književnog aspekta, ili je pripisan bugarskoj književnosti.

Kurijerova *Istorija savremene književnosti kod Slovena* predstavlja zanimljivo ostvarenje jer, pogotovo u vrijeme kada je nastala, nema mnogo istorija književnosti kako srpskog tako i ostalih naroda na Balkanu. Istovremeno, pored naprijed rečenog, treba naglasiti da je Kurijer nastojao da iznese sliku ne samo književnih djela već i da francuskog i druge čitaoc upozna sa opštom kulturnom klimom, pa ih usput informiše i o školama koje se osnivaju na Balkanu, o naučnim vrhuncima (recimo R. Bošković), te o listovima i novinama koje se štampaju kod pojedinih naroda.

Međutim, čini se da ga kao istoričara književnosti, koji se upliće u istorijska kretanja, ne treba previše ozbiljno prihvatati zbog niza netačnih činjenica pa i pogrešnih interpretacija (na primjer kada govori o naseljavanju Slovena, odnosno Srba na prostore Balkana, gdje govori da je njihov osnovni prostor sjeverno od Dunava, a tek neznatno južno od Beograda, i sl.). Pošto svoje djelo piše potkraj prošlog vijeka, ne može se vjerovati da nije bio u dodiru sa suštinskim saznanjima o ovim prostorima do kojih se već ranije došlo, pogotovo što je vidljivo da poznaje ne samo srpski već i druge slovenske jezike.

Pored svih tih netačnosti, nedorečenosti ili nepoznavanja važnih činjenica koji se tiču naše prošlosti, posebno treba naglasiti činjenicu da bi ovo djelo svakako moralo da ima značajnije mjesto u izučavanju naše kulturne istorije, jer je ono nastalo u vrijeme, kada praktično osim Šafarikove istorije, kao i istorije srpske književnosti Stojana Novakovića, drugih djela, kao cjelovitih razmatranja književnih istorijskih tokova, još uvijek nema na pomolu. Tim veći joj je značaj što je napisana na francuskom jeziku koji je tada bio osnovno sredstvo međunarodne komunikacije.

Mladen Šukalo

THE HISTORY OF CONTEMPORARY LITERATURE OF THE SLAVS BY C. COURIÈRE

A 19th century French Slavist Claude Courière surveyed Serbian literature as well in his book *The History of Contemporary Literature of the Slavs*. That part is divided into five chapters. In the first chapter, Serbian contemporary literature is connected with old Serbian literature and the literature of the town of Dubrovnik. In the second chapter he depicted 19th century Serbian literature (from Mušicki to Matija Ban and Stojan Novaković). Folk literature is depicted in the third chapter. The fourth chapter focuses on the literature on the territory of Bosnia and Herzegovina (Ivan-Franjo Jukić) and the fifth chapter is about the literature of Montenegro (Njegoš and Prince Nikola).

Key words: Courière, Slavonic studies, Serbian literature, the paths of development

Живко Поповић (Нови Сад)

“СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ У XVIII ВЕКУ” ЈОВАНА СКЕРЛИЋА

Јован Скерлић је сматрао да Срби и Хрвати говоре једним језиком и имају једну књижевност. Један део те књижевности је несумњиво српски, други је несумњиво хрватски а трећи је заједнички, српско-хрватски. Српска књижевност у 18. веку настала је превасходно у кругу православних Срба у Угарској; она је основа потоње српске књижевности.

Кључне речи: Јован Скерлић, српска књижевност, хрватска књижевност, књижевности српско-хрватског језика.

О разлогу да се бави историјом књижевности Срба у јужној Угарској, о којој је до тада писало више наших и страних историчара књижевности, Јован Скерлић пише у предговору: “Ја нећу бити нескроман да речем: да оно што се 1909. године могло знати о историји српске књижевности XVIII века налази се у овој књизи, али је извесно да је ово прво систематско дело у којем је обухваћен наш XVIII век као целина, а у прегледу изнето наше улажење у културу и стварање наше нове књижевности. Важност и потреба једнога оваквог рада, тешкоће које су се имале савлађивати, извиниће за неизбежне недостатке и непотпуности.”

Скерлић истиче као новину ове књиге, у односу на њене претходнике, систематичност којом она обрађује своју тему. И заиста, већ самим својим обимом од преко четиристо страна, ова књига се битно разликује од ранијих.

У кратком предговору Скерлић истиче и основне идеје око којих је саздана књига: “Уколико ми је јасан био руски утицај у

првој половини XVIII века, утолико ми је више изгледало да треба истаћи улогу грађанског staleжа и значај јозефинизма у нашем духовном и културном развоју. Те две идеје јесу основне мисли целе ове књиге.”

Ове две идеје биле су јасне и ранијим писцима, мада нису биле тако изразито наглашене. Па ипак, ова књига се разликује од ранијих и то не само по систематичности и обиму, већ и по посебном циљу са којим Скерлић описује историју књижевности Срба у XVIII веку.

Ако упоредимо ово дело са делом Тихомира Остојића “Српска књижевност од велике сеобе до Доситеја Обрадовића”, делом које је непосредно претходило Скерлићевом, примећује се да је оно описивало и дела римокатолика као саставни део историје српске књижевности XVIII века. Скерлић од тога одустаје и то образлаже тиме што је та књижевност “без везе и без утицаја на књижевност угарских православних Срба, која је одмах од почетка узела чисто конфесионално-национално обележје, и из које се једино развила данашња српска књижевност.”

Да је Скерлићу циљ да хронолошки излаже историју српске књижевности XVIII века, не би му било од важности да ли је књижевност римокатолика утицала на књижевност православних или не. Међутим, њега опредељује важан разлог да изостави описивање књижевности римокатолика, чиме се разликује од претходника и савременика. Његов циљ није исти као њихов, њега интересује искључиво књижевност “из које се једино развила данашња српска књижевност”. Он прати ту генезу и све што није у том току он одбацује. Ова књига је и писана као припремна студија за *Историју нове српске књижевности* (1914). Она је у њу унесена прерађена, скраћена на око сто четрдесет страна и прилагођена захтевима композиције нове књиге.

Схватањем да је нова српска књижевност засебна књижевност у односу на књижевност Хрвата и локалних српско-хрватских књижевности (дубровачке, босанске, славонске) чини се да се Скерлићева књига разликује од књига његових претходника и савременика. Стојан Новаковић у *Историји српске књижевности* из 1867. пише: “Ниједан прави научник у новије време није у научним стварима двојио хрватско од српскога нити се то може по научним основама.” Развијајући своју мисао у другом издању исте књиге из 1871. године, Стојан Новаковић сматра да поглавита, етнографска особина српскога народа јесте та, што му се племена

служе двојаким именом, српским и хрватским. Оним првим служе се поглавито племена која живе на југоисточној половини земаља српских, и источне су цркве, а овим другим племена која живе на северозападној половини, и западне су цркве. Стога што су Хрвати одвојени државним животом, што су се до скоро разлике по цркви узимале тако да разбраћују брата са братом, и што пишу латиницом, они су се до скоро сматрали као одвојен народ. Данас се Хрвати сматрају као један народ са Србима.”

У складу са овим ставом Стојан Новаковић пише историју српске књижевности. Скерлић од тога одустаје. У предговору *Историји нове српске књижевности* он своју одлуку образлаже овако: “Ово је само историја нове српске књижевности, писаца који су се несумњиво осећали Србима. Хрватска и српска књижевност су књижевности једнога народа и једнога језика, али то су још две књижевности. То је парадокс, анахронизам, доказ наше културно-националне заосталости, али то је тако. Хрватска књижевност, као и локалне књижевности српског-хрватског језика (дубровачка, босанска, славонска), овде нису додириване. Потпуна историја српско-хрватске књижевности има тек да се напише; у овај мах нема писца који би могао да изведе тај велики посао, и то по сопственим проучавањима.”

Из овог става се види да је Скерлић на нови начин промислио питање српске књижевности. По много чему он се разликује од својих претходника. За књигу Тихомира Остојића *Српска књижевност од велике сеобе до Доситеја Обрадовића* он пише да је “положила основ критичном изучавању XVIII века српске књижевности.” Интересантно је истаћи где се Скерлић разилази са њим. Уочљиво је да тамо где Остојић тражи везе и континуитете, Скерлић види прекиде и почињање ни из чега. За Остојића нова српска књижевност развија се на “закржљалим остацима византијско православне просвете и на таквим остацима црквенословенске књижевности”. За Скерлића “стара српска књижевност је била угушена, и немајући никаква додир са новом српском књижевношћу остала је без утицаја на њу”. Скерлић наводи чињенице које сугеришу дејство старе српске књижевности на стварање нове, али их умањује до ништавности. За њега је важно да докаже да је та нова књижевност “без традиција, из темеља, на *tabula rasa*”.

Упоредјујући Скерлићеву књигу са *Југословенском књижевношћу* Павла Поповића, објављеном десетак година после његове,

уочавамо да Поповић истиче кључну улогу народне поезије за стварање модерне српске књижевности. За Скерлића “српска књижевност, онаква каква се створила у току последња два века и каква данас постоји, непосредно, у целини, и искључиво, израсла је из књижевности XVIII века.”

Судећи по ове две разлике у сагледавању истих чињеница, види се да је Скерлић, у односу на своје савременике, склон да наглашава утицај западноевропске културе на настанак наше модерне књижевности, а да умањи утицај традиције. И када вреднује књижевна дела о којима пише, он је често пропагатор западних вредности, наиме све оно што у нашој књижевности иде ка западној страни, он истиче као напредак. Тај критеријум је исправан, пошто то и јесте била тежња наше књижевности, али је и једностран. Природно је да Скерлић, који је провео једно време на Западу, осећа потребу да пропагира међу својим сународницима ту моћну културу и да покуша да их приближи њој. Србија је још стајала између два света, Турске и Европе, прошлости и будућности. Посматрајући историју са страшћу борца за будућност, Скерлићев суд је понекад упрошћен. Ипак, увек када страст научника савлада у њему страст мисионара, он пише тако да се и данас, после готово једног века, његове речи читају са пијететом.

Скоро половину ове историје књижевности сачињава излагање опште историје Срба у јужној Угарској у XVIII веку. Скерлић то образлаже природом саме теме о којој пише, јер “цела наша књижевност тога времена књижевност је само по имену, за невољу, у недостатку чега другог и бољег; све је то само прва припрема и полагање темеља за праву књижевност која ће доћи тек у XIX веку.” Ти темељи нове књижевности који се полажу у XVIII веку су економско снажење Срба, појава грађанства, одбрана верских и културних права, прихватање западног система образовања, појава српских штампарија после дугог прекида, часописа, листова, књига у новом духу и стварање свести о потреби увођења народног говора у књижевни језик. Скерлић указује на условљеност књижевног стварања средином у којој она настаје и поставља тежиште свог истраживања на ту међузависност. У предговору *Историји нове српске књижевности* он овако образлаже свој научни метод: “Ја сам, схватајући књижевност као највиши израз народног живота, у своме историјском детерминизму толико убеђен у потребу и корисност излагања културно-историјске средине, да бих томе само још више могао поклонити пажње.”

Скерлићев стил је научно строжи од стила његових претходника, он мање набраја, а више аргументује и анализира, понекад просто засипа чињеницама из огромне грађе коју је проучио.

Функционализовање историјских чињеница које он спроводи да би доказао своју идеју понекад је неправедно према вишестраној и неухватљивој природи чињеница и стварности коју оне чине. Он нема природу уметника који стрпљиво прониче у сложене и свести никад довољно јасне тајне стварности. Он је практичан карактер који после налажења кључа за проблем којим се бави, сигуран у своје виђење стварности, објашњава другима ту исту стварност.

У свом одабиру писаца чије је дело опширније приказао, Скерлић је издвојио више црквених људи, монахе из манастира Рача где се неговала писменост и који су прешли у Угарску са патријархом Чарнојевићем: Кипријана Рачанина и Јеротеја Рачанина, њиховог наследника Гаврила Стефановића Венцловића, јеромонаха Христифора Жефаровића, владику Василија Петровића, архимадрита Јована Рајића и чувеног монаха који је напустио манастир, али не и монашки завет човекољубља Доситеја Обрадовића. Од световних људи ту су гроф Ђорђе Бранковић, у разним професијама активни Захарије Орфелин, руски официр и конзул Павле Ђулинац, учитељ Алексије Везилић, адвокат Јован Мушкатиновић, физичар и преводилац Емануило Јанковић и професор права Глигорије Трлајић. Највише простора добио је Доситеј, скоро сто страна, јер је "не само једини прави писац и најсимпатичнија личност наше књижевности, но и зато што је он несумњиво централна личност српске књижевности XVIII века, оснивач модерне, световне и данашње књижевности."

Врло је информативна и понекад надахнута Скерлићева анализа Доситејевог живота и рада, мада је још већа вредност ове књиге у томе што он са истом пажњом и енергијом анализира живот и рад и мањих, па и најнезнатнијих писаца. Баш у тим малим портретима највише се осећа озбиљност његовог приступа и научна систематичност.

Чињеница да је Скерлићева *Српска књижевност у XVIII веку* више пута издавана у распону од више деценија и у различитим друштвеним и политичким околностима, сведочи најнепристрасније о њеној вредности.

Živko Popović

18TH CENTURY SERBIAN LITERATURE BY JOVAN SKERLIĆ

Jovan Skerlić believed that the Serbs and the Croats spoke one language and had one literature. A part of this literature certainly was Serbian, the other part was undoubtedly Croatian, while the third part was common, i.e., Serbo-Croatian. The 18th century Serbian literature arose primarily among the Orthodox Serbs in Hungary and it formed a basis for the later Serbian literature.

Key words: Jovan Skerlić, Serbian literature, Croatian literature, the literatures in Serbo-Croatian language

Драган Жунић (Ниш)

ФИЛОСОФИЈА СРПСКЕ МИТОЛОГИЈЕ

*Реч на промоцији књиге Сртена Петровића “Митологија Срба”
(Просвета, Ниш 1997) у библиотеци “Стеван Сремац” у Нишу
22.01.1998.*

1. У својој најновијој књизи, под насловом *Митологија Срба*, Сртен Петровић је систематизовао своја досадашња и новија истраживања старе српске митологије. Полазећи од захвалне тезе да Словени своју душевност објективирају у кажама, те лирској и епској поезији, и да је митско-магијски архетип српске духовности веома постојан, чак и под дуговеким процесом христјанизације, аутор је настојао да на основу расположивог материјала реконструише древни српски митолошки пантеон. Тачније, у питању су два пантеона: “(а) *старији* – у којем преовлађује *митолошко наслеђе из заједничке словенске празавичајности*, и преостаци *хтоничне религиозности (...)*, и (б) *новији*, *млађи*, *аутентично српски* религијски систем обликован у форми ‘*Јастребачког пантеона*’, који своју митолошку садржајност преузима из ликова *националне самосвести*, као *заокружене форме која је израсла на аутохтоном и продуктивно освојеном српском историјском реалитету*”. (стр. 8)

2.1. Петровић је најпре обрадио *основне појмове* мита, фолклора, култа, ритуала, религије, магије и обичаја (посебно, смисао жртвеног обреда), да би утемељио схватање о анимизму (веровању у душе и духове) као основи целокупне религиозности српског народа: тј. његове демонологије, митологије и, коначно, православне христологије.

2.2. У одељку о *основама демонологије*, најпре се обрађују безлични демони, тј. култови камена, биљака (пре свега храста), ватре, воде, извора, затим териоморфни демони као што су змија,

змај, вук (митски представник српског народа), пас, коњ и петао. Овде је посебно занимљиво космологијско-социологијско расправљање о преласку са хтонско-лунарног култа змије, који одговара матријархатским заједницама центрираним око породичне организације, на соларно-небески култ змаја, који одговара патријархатским заједницама центрираним око државне организације – што у српској култури добија касније још и конкретно-историјску симболику васкрса некадашње славе након убиства историјски конкретизоване аждаје. (60-64) Потом Петровић описује и објашњава демоне у полуљудском и људском облику: вампир, вештица и мора, аждаја и ала, дивови, виле (такође, митске представнице српског народа), суђенице-суђаје-усуд, нави односно некрштенци, здухачи (змајеви), куга-чума-мора-бабице, ђаво. Најзад, пажња је посвећена и најважнијим култним местима у српској религији: раскршћима и гробљима.

2.3.1. Прешавши на основе српске митологије, Петровић је приступио реконструисању *древнијег митолошког пантеона Срба*. За то му је било потребно да најпре разреши проблем општесловенског појма бога, и изложи основне претпоставке српског митолошког система: (1) пут од териоморфизма (зооморфизма) до антропоморфизма; (2) слојевитост митолошког наслеђа: словенска прерада затеченог илирског (западног) и трачког (источног) материјала, те хришћанска прерада добијеног акултурационог резултата; (3) повезаност соларне митологије, патријархалног система и монотеистичке религије (на српском западу), односно култа хтоничних божанстава, култа природе и матријархалног система (на српском истоку); (4) успон и пад српске државности (после 1389) као основ епске консолидације патријархатско-соларног Јастребачког пантеона и српског национално-кутурног идентитета; (5) особена епска синтеза старијег националног, протосрпског јастребачког паганског пантеона и новијег, универзалног, хришћанско-православног система.

Иза овога, Петровић је пажњу посветио проблему систематизовања древног српског пантеона (уз веома инструктивне схематске приказе). Да би одговорио на питање о врховном богу српског пантеона, пошао је од чињенице да је древни систем у ствари очуван у његовом православном, трансформирајућем укидању, па је кренуо од познатог, унатраг, ка непознатом, тј. од атрибута св. Саве, и стигао до појма Да-бога. Потом је разрешавао питање о врховној позицији Световида у словенској митологији,

Триглава у јужнословенској односно Трајана (или можда Дабога?) у српској, најзад питање о посебном односу Сварога и Сварожића (Коледа), тј. Старога и младога Сунца, Бадњака и Божића. Даља разматрања тичу се присуства - макар у траговима - скоро свих важнијих словенских божанстава са посебним функцијама и у српској митологији; ту су мушка божанства: Дажбог-Дајбог, Перун, Купало, Волос-Велес, Белбог, Радигост-Радгост, Јарило-Јаровит, Рујевит, Хорс, Правда-Прова; богови јесењег и зимског циклуса: Црнобог, Подзвижд и Поревит, Давор; женска божанства: Жива-Живана, Суђенице-Рођенице, Лада-Љеља-Пољеља, Девица-Дева, Баба, Русалке, Морена-Морана-Водан, Прпруша и Додола.

2.3.2. Тако је припремљено тле за реконструкцију *новијег* митолошког пантеона Срба, односно, у Петровићевој редакцији, *Јастребачког пантеона*, који је – за разлику од старијег система, заснованог на развијеној свесловенској митологији – морао за кратко време “још једном на плану феноменолошке обраде митолошких ликова проћи пут од териоморфизма ка антропоморфизму, и затим од хтонизма до соларних божанстава”. (253) Јастребачки пантеон инкорпорира елементе најстарије аријске и свесловенске митологије и новије елементе хришћанске религије, и то у епско-поетској трансформацији посредством архетипски уобличеног најмлађег историјског искуства српског народа, након косовскога слома. У његовом центру јесте стари териоморфни демон *змај* (присутан само у развијеним митологијама историјски самосвесних народа реализоване државности), чије атрибуте, као што су крила, орловска панца, бич вучје длаке, носе његови људски потомци, “наши змајевити јунаци – митски хероји, које овде интерпретирамо као митске алегорије богова српског соларног пантеона”. (253) Петровић, наима, сматра да наша епска поезија, у новијем руху национално-историјске судбине, чува “*древни садржај* аријске и прасловенске космогоније”. Наравно, поетско-митске, епске алегорије захтевају алегоријску методу тумачења, чијом се применом манифестне епске фигуре дешифрију као алегорије древних аријских и прасловенских божанстава, односно историјски ликови као инкарнације “неисторичног бога”. Читалац је могао очекивати да ће аутор међу змајевитим српским јунацима, рођеним углавном из везе змаја (понајпре Змаја од Јастрепа) и српских племкиња или обичних жена и девојака из народа – ради одбране угроженог српства – тражити и врховног бога Јастре-

бачког пантеона, тј. његову епску алегорију. Испоставља се да тај врховни бог обитава не у Лазаревом култу српскога истока, већ пре у динарском ратничко-хајдучком култу: Срби треба да одлуче да ли је то, реалистично представљени, Марко Краљевић или пак, идеализовани, Милош Обилић. Но, како је српскога запада све мање, питање је шта ће се догађати – ако потрајемо – са Јастребачким пантеоном и српским врховним богом, тј. са рецепцијом и реинтерпретацијом националне митологије.

3. Књига *Митологија Срба* је настојање да се, како вели њен аутор, радозналом читаоцу предочи “једна могућна систематизација ликова словенске, односно српске митологије” (278). Ова намера реализована је у изузетно деликатном херменеутичком приступу, тј. у алегоријској интерпретацији српске народне књижевности, коју аутор на Вуковом трагу види као најбољег чувара “духовне супстанције српског народа”. Утолико се та књижевност сматра и најбољим извором за реконструисање и разумевање оне супстанције. При томе, аутор не занемарује ни друге изворе, попут обичаја, веровања и топонимије, подастирући нам огромну грађу у форми релевантних картографских приказа словенских топонима на тлу Европе и Балкана. Читалац ће уочити и примену психоаналитичког теоријско-методолошког оквира у тумачењу поетских извора. Али, читава грађевина ове књига почива на једној социолошкој претпоставци, наиме оној о српској средњовековној државности као основном услову конституисања патријархалне националне самосвести и одговарајуће соларне митологије Јастребачког пантеона. Оваква методолошка интердисциплинарност нужна је у покушају целовитог разумевања српске митологије, тј. у свакој философији културе, па и Петровићевој философији културе Срба.

Да је Петровићев приказ митологије Срба не само занимљив већ и обавезујући у научном погледу нема никакве сумње. По моме суду, можда је најзначајније то што се овом књигом приближавамо разумевању српске културне посебности унутар општеаријске и општесловенске основе, односно разумевању српскога културног идентитета.

4. Могао бих претпоставити да ће ова књига имати и своје критичаре. Наслућујем да ће се они наћи међу дисциплинарним етнологима и дисциплинованим православним теолозима. Први би се могли јављати поводом Петровићеве рехабилитације извора као што су *Песме и обичаји укупног народа србског* Милоша С.

Милојевића (из 1879-1880-1885), или *Велесова књига* (рукопис из 9. века, штампан 1994), док би други могли реаговати на Петровићеве тезе да Срби – иначе “од свих Аријаца најбољи чувари првобитног веровања” – јесу у основи само “похришћављени незнабошци”, који су без одговарајуће митолошке заокружености, дакле неприпремљени, уведени у монотеизам, и који своју укупну религиозност, па и православну, не могу да одвоје од анимистичких основа. Ја сам, пак, уверен да реконструкција српског културног идентитета без, макар и суштински недовршене, древне и јастребачке митологије – чији нас прежици гледају из свих углова нашега како световног тако и православног свакодневља – напосто није могућа.

5. Остаје ми да кажем још коју реч о разлозима за Петровићево изучавање митологије Срба, управо стога што они нису ни дисциплинарни, тј. конвенционални, ни персонални, тј. акцидентални, већ духовно-историјски, тј. супстанцијални. Сретен Петровић се на почетку свога професионалног пута бавио естетиком, и то Шелинговом естетичком метафизиком, естетичким идеализмом – дакле, *философијом уметности*; потом се, искорачујући из естетике посредством мета-естетичких студија, окренуо транс-естетичкој проблематици естетичког хуманизма оличеној у тзв. марксистичкој и неомарксистичкој естетици – дакле, *философији слободе и стваралаштва*; иза тога, посветио се *философији митологије*. Ко год се темељно бави уметношћу, па загребе испод њене површине, установиће да она не стоји сама за себе, већ да је дубоко митолошки и религијски, речју, метафизички укореена. И речени Шелинг бавио се најпре философијом уметности (уверен да је митологија “нужан услов и прва грађа сваке уметности”), па потом философијом митологије и философијом објављења. Али, Сретен Петровић не пролази шелинговски пут, већ обојица пролазе најважније стадијуме на животном путу: наиме, естетски, етички и религијски, с тим што нама, читаоцима, није дата њихова животна непосредност, већ њено теоријско посредовање. Утолико би се од нашег аутора – након естетичких, етичко-практичких и философско-митолошких студија – можда могла очекивати и нека врста философије објављења, ако не у форми православне естетике, оно у форми философије православне културе. Ако Бог да, а божанства и зли демони не ометају.

Ново Вуковић (Никшић)

АНДРИЋ О ЊЕГОШУ

Иво Андрић: "Његош као трагични јунак косовске мисли".

Приредио и предговор написао Слободан Калезић.

Издање "Григорија Божовића" из Приштине 1995.

Реч на промоцији књиге у библиотеци "Радослав Љумовић" у

Подгорици 7. марта 1997.

У свим књижевним традицијама с посебним интересовањем се прате и истражују узајамни духовни односи великих писаца. Скоро да сваки књижевно образованији човјек данас зна шта је Иго мислио о Балзаку, Гогољ о Пушкину, Достојевски о Толстоју, оба о Гогољу итд. Памте се изјаве пуне поштовања, које понекад иде до једне врсте идолатрије, али исто тако и ексцентрични ставови омаловажавања и порицања нечег што је већ имало опште признање. Кад је у питању књижевност српског језика постоји само једно име које је апсолутно ван спора, према ком једнако писци, критичари и обични читаоци имају идентично осјећање дивљења. Његош. Аутор великих спјегова, који као да долази ниоткуда. Пјесник око ког се оцртава велика празнина. Биће потребно вријеме да се на ободу те празнине почну уздизати врхови попут оног какав је он био. Ако неко у нашој књижевности заслужује било какво поређивање са њим, а Бог зна заслужује ли, онда је то Иво Андрић. Ни он, као ни било који други наш писац од значаја, није могао да се отме општој фасцинацији коју су стварали лик и дјело горостаса испод Ловћена. У више наврата говорио је и писао о том колико су његов књижевни пут одредили Његош, Вук и народна поезија. И да није, то би било видљиво.

Андрић је написао толико текстова о Његошу да се од њих може направити цијела књига. Таква књига је и направљена. За то

се потрудио Слободан Калезић. Он се није задовољио само текстовима који су били широко познати и на разним мјестима публиковани, између осталог и у сабраним дјелима тог писца. Ријешен да проблем истражи до краја, он је већ у фељтон који је претходио овој књизи, укључио тематско-хронолошки низ Андрићевих текстова о Његошу и десети прилог, а затим у књизи о којој је ријеч још “нових” пет.

Да ли је приређивачев поступак оправдан? Како то да на те текстове није скренута пажња раније? На прво питање одговор може бити само потврдан. То је јасно сваком ко речене текстове прочита. Иако се формално ради о пригодним говорима, изреченим у поводу Његошевих јубилеја (150-годишњице рођења, 100-годишњице смрти, 100-годишњице *Горског вијенца*), јасно је да ти текстови високо надмашују непосредни повод и дневну сврху и израстају у свједочанства једног филозофско-естетског односа, лишена општих мјеста и пригодничарског стила. Што се тиче другог питања, објашњење је нешто сложеније. Интересовање за Андрићев есејистички рад одувјек је било у сјенци интересовања за његову белетристику. И кад се, са закашњењем, јавило, кретало се обично у кругу већих и познатијих текстова, тако да су јубиларне бесједе практично остајале непримјећене у контексту једног дјела и дјеловања какво је Андрићево.

Калезића је заинтригирао дубљи смисао Андрићевог односа према Његошу. Пјесник *Горског вијенца* није за њега био само тема, него нешто “више и смисленије”. Очигледно је да Андрић тај однос није градио само на естетском афинитету према дјелу великог пјесника. Он је у Његошу слутио један згуснут вид синтезе народног генија и један парадигматичан случај његове историјске судбине. Његош је, у овом или оном виду, пратио Андрића кроз цио живот. Он је ушао у његову свијест много раније него што ће написати прве текстове о њему, још у предшколском узрасту, када су га “ошинула” два стиха овог пјесника. Андрић је затим наставио, таман као сваки од нас, да његове стихове среће у свакодневном говору људи као неку врсту гномски казане истине, примјењиве на сваку животну ситуацију. Нешто касније је дошао сусрет са Његошевим дјелом и са, сада већ класичним, књигама о Његошу, као што су Велимировићева, Поповићева и Решетарови коментари. Иначе, потреба да пише о пјеснику *Горског вијенца* такође се јавила рано и трајала је од 1925. до 1963, дакле тридесет осам година, онолико колико и цио Његошев живот.

Калезић аналитички освјетљава све Андрићеве текстове о Његошу, извлачећи из њих најчешће оне валере који су се уткивали у Андрићеву поетику и шире – у његов систем погледа на свијет. Највише пажње посвећује најважнијем и најопсежнијем тексту, који је, не само код Калезића, извучен у наслов књиге, тексту *Његош као трагични јунак косовске мисли*. То је онај текст који почиње сада већ пророчком мишљу “Ова је драма почела на Косову”. Калезић се удубљује у Андрићево виђење те вишевјевковне драме, одражене и у историји Црне Горе и у Његошевом животном случају и у Његошевом дјелу. “Сваки од ових планова надојен косовским митом – коментарише Калезић – сви имају коријене у старим слојевима колективне свијести која није пука митизација стварности већ се преноси у живу савременост...” Међутим, Калезић и у неким сасвим кратким Андрићевим текстовима, као што је наративна проза *Тренутак у Топлој*, налази извјесне битне версолошке проблеме о којима је Његош, овдје представљен као јунак приче, морао размишљати (нпр. проблем епског десетерца и потребе његове специфичне кондензације).

Већ смо говорили о том како је Андрић у више наврата истицао да су на њега, у најбољем стваралачком смислу, дјеловали Вук, Његош и народна поезија. Калезић, међутим, тачно уочава чињеницу да је на писца *Травничке хронике*, поред Његошевог дјела, утицао и Његошев лик, односно све оно што је носио у себи тај непоновљиви гениј, који и данас практично стоји без поређења и објашњења. На књижевнооксиолошком плану Андрић Његоша ставља уз Хомера, Шекспира и Гетеа, са свијешћу да је Пустинак цетињски, кроз свој збуњујући гениј и свој трагично кратки животни вијек, можда још упечатљивије симболизовао судбину свог племена.

Калезићева опсежна уводна студија завршава се неком врстом синтетичке паралеле између највећег пјесника и, по његовој оцјени, највећег прозног писца српског језичког израза. Сродност Његоша и Андрића не долази само због утицаја првог на другог, него и због сродности њихових духовних матрица, њихових филозофија, поимања функције поезије и, наравно, због високог дара којим их је природа обдарила.

Било би неправедно завршити овај кратки осврт на Калезићево бављење једном интригантном темом, а не рећи и неколико ријечи о, условно речено, техничком аспекту посла који је он обавио. Раширена је заблуда да приређивање књиге не захтјева

велики напор и велику стручност. Одиста, постоје различити нивои приређивања – од скоро механичке репродукције текста, па до критичког издања, које се у науци о језику и књижевности сматра једним од најтежих и најсуптилнијих послова. Приређујући ову књигу Калезић је остварио изузетно висок ниво, како у сфери књижевнокритичке природе, тако и у пословима истраживачке природе. Уводна студија од 66 страна јесте, заправо, књига у малом, амбициозно заснована и консеквентно доведена до краја. Библиографски апарат, на 8 страна, даје акрибично све релевантне податке о првом појављивању текстова и њиховим каснијим прештампавањима и издањима. Таквим приступом једној важној књижевној материји Калезић скоро да нуди поучан образац за послове ове врсте, којима се, на жалост, у данашњој комерцијално мотивисаној издавачкој утакмици све чешће прилази са мало стрпљења и још мање знања.

Драгољуб Збиљић (Нови Сад)

О СРПСКИМ ЈЕЗИЧКИМ СТРАНПУТИЦАМА

Милош Ковачевић: "У одбрану језика српскога",
"Требник", Београд 1997, стр. 245.

Проф. др Милош Ковачевић је један од невеликог броја наших језичких стручњака који су – онда када је то било могуће – започели разуман и жесток вид борбе за предочавање потпуне истине о великој игри у којој је био улог – српски језик. У тој игри Срби су од свог српског језика стигли до српскохрватског, а Хрвати од туђег српског до "свог" хрватског језика преко хрватског или српског и хрваткосрпског.

О тој врсти велике преваре с хрватске стране и тешког посрнућа са српске стране Ковачевић говори у недавно објављеној књизи *У одбрану језика српскога*. Дело, осим уводне речи под називом "Разлози побуне (због) српскога језика", садржи пет поглавља на овај начин поређаних: "За и против језика српскога", "За и против српске ијекавице", "За и против (не)српског правописа", "За и против антиуџбеника српскога језика", "За и против научних аргумената у норморању". Ту су, затим, дати: "Библиографска биљешка", "Уместо поговора: Полемички о нашем језику и правопису" и "Биљешка о аутору". У оквиру споменутих пет поглавља дати су радови које је проф. Ковачевић излагао на разним научним скуповима и објавио у часописима и другим публикацијама. То све, овде на једном месту скупљено, показује се као једна складна целина и заокружено гледиште овог лингвисте о значајним питањима српскога језика.

Не говори Ковачевић о овој проблематици први, али међу првима је по жестини и убедљивости у предочавању нанете штете

Србима и њиховом језику, као и у прецизности кад је реч о даљим задацима Срба и њихових језичких стручњака кад им језик "Враћа се кући из дугог изгнанства". То што им се језик вратио "из дугог изгнанства" није велика заслуга ни Срба ни њихових лингвиста. А треба признати да му ни дочек није био одговарајући, него некако више невољан и тужан. Такву врсту нехајности језик би им и могао опростити само ако би макар убудуће брига о њему била и много већа и много друкчија.

На жалост и данас има неистомишљеника у вези с реченим. И проф. Ковачевић с таквим неистомишљеницима и ћутолозима оштро се сукобљава. Можда му се понекад и понегде у књизи може и замерити на оштрини, али би се за такав поступак могло имати разумевања с обзиром на чињеницу да у нас и данас има језичких посленика који нису (искрено и научно) раскрстили с до јуче бесмисленим и у свету беспримерним називом нашег језика (српскохрватски).

Бескорисно би било данас спорити се с (не само) Ковачевићевим мишљењем да није довољно само вратити раније језичко име и рећи како је тиме углавном све са српским језиком (раз)решено. Има, уистину, много шта што се још у вези с тим мора из темеља променити. Морамо себи најпре ваљано предочити све (језичке) заблуде с којима смо живели и по чијим смо инструкцијама радили (а оне нису биле мале ни по броју, ни по снази и дубини). Срби су у великом броју просто били постали верници у томе да су "српскохрватски" и "хрватскосрпски" били готово идеални називи за српско-хрватске језичке прилике. Хрвати су се неупоредиво брже и лакше таквих заблуда ослободили пре свега зато што су имали јасну намеру: игром доћи до своје државе и свог језика. Са Србима је било сасвим друкчије. Они су искрено имали добру намеру: прихватити да српски језик буде и хрватски да би заједништво и братство било темељније, чвршће и природније. Ништа им, међутим, добра намера и искреност нису могле помоћи. И Срби данас од те истине нити би ваљало да беже нити могу побећи, а и кад би могли, то им не би могло донети никакве користи. Напротив, доносило би им само све веће и очигледније штете. Предочавање те штете у овој књизи мора се узети као лепа и корисна намера. Ковачевићево научно и логички убедљиво инсистирање да се то схвати има не само оправдано него и сасвим праведно усмерење. Овакво настојање добродошло је из више разлога. Сетимо се, на пример, да Срби у

минулој (1997) години сачинише 15. том *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, а не српског. А који је и какав то данас “српскохрватски језик” – вероватно знају само они који такав речник направише. Зар онда нема потпуно оправдање и заснованост Ковачевићева реченица у овој књизи: “Прошлост не можемо мењати, али зато из ње поуке извучити морамо уколико добро желимо српскоме народу и српскоме језику”?

Кад се занемари неколико, по нашем мишљењу, преоштрих закључака (на пример, онај да је Матичин *Правопис* из 1993. несрпски правопис; он није довољно српски једино утолико што може да буде бољи, краћи, прецизнији, јаснији и доследнији), књигу Милоша Ковачевића ваља свесрдно препоручити као значајан прилог разбијању српских (језичких) заблуда као и вредно научно остварење. Оно сасвим добро кореспондира с књигом *Срби и њихов језик* проф. др Петра Милосављевића, објављеном такође 1997. године, и још с понеким књигама сличне тематике и усмерења.

С обзиром на то да је недавно основан Одбор за стандардизацију српског језика, верујемо да ће гледишта проф. Ковачевића из ове књиге бити од помоћи у расветљавању појединих језичких питања из опсега језичког стандарда. Тамо ће и понеки поступци и сугерисања у нормирању (на пример: “За и против језика српског”, “За и против српске ћирилице”, “без обзира да ли је”, “с обзиром да” итд.) моћи да се провере и испитају.

Може се, на крају, рећи да је књига М. Ковачевића *У одбрану језика српског* довољно научна, али и за ширу публику читљива, живога, динамичног стила и богатог језика, жестоко полемичка па и због тога утолико интересантнија, храбра по оштрини у предочавању гледишта, убедљива због тачности и прецизности у тумачењима и корисна и упућивачка кад је реч о нужности преокрета у србистици.

Милован М. Митровић (Београд)

ГЛАС СРПСКЕ САВЕСТИ У НЕМУШТОМ ВРЕМЕНУ

*Реч на Трибини "Матице српске" 14.02.1997. године о књизи
Драгољуба Петровића "Школа немушког језика" коју је издао Цветник,
Нови Сад, 1996.*

Књига Драгољуба Петровића *Школа немушког језика* представља низ полемичких текстова писаних у дугом распону, између 1969. и 1996. године. Од првог у низу, који се односи на "црногорску" књижевност и њене "спаситеље" (из 1969), до последњег који се бави "црногорским" језиком и његовим плагијаторима (из 1996) Драгољуб Петровић задивљујућом упорношћу и немилосрдном оштрином сецира ирационално клупко трагичних унутарсрпских (црногорско-србијанских) и југословенских (хрватско-српских и других) политичко-језичких спорова.

Као угледан и необично савестан и одговоран српски интелектуалац, лингвиста по позиву, Петровић у немуштом времену критички проговара – кристално јасно, компетентно и храбро – о ономе о чему већина неодговорно и незналачки брбља, док други уплашено муцају или ситношићарцијски ћуте. На мети његових критичких стрела – на почетку, на крају и стално – налази се оно што му је најближе (и срцу најбољније): то су све дубљи унутарсрпски духовни расколи, мале разлике претворене у пукотине које властољубиве незналице и бескрупулозни каријеристи продубљују у непремостиве провалије – између његовог црногорског рода и његовог српског народа. Племенита жеља и очајнички напор да се разбије ђаволски опасна спрега људског непоштења и елементарне глупости, системски (школски) програ-

мираног незнања, стручне несолидности и политичке неодговорности, која нас као људе и као народе, суновраћује у атавистичке национализме и (не)историјске поноре, повезује све Петровићеве написе у једну целину и онда кад се они међусобно тематски разликују. Та околност оправдава њихово сакупљање у једну књигу и објашњава то што се извесне појаве, неки истакнути актери, одговорне институције, па и критичка аргументација, више пута понављају – као објект критике и као кључни докази у полемичким расправама.

Писани различитим поводима и у разним временима, сви Петровићеви полемички написи сакупљени у овај рукопис односе се на једно, на најболније место наше духовне и друштвено-културне стварности: на трагичне неспоразуме људи и народа на југословенском простору, оних који говоре једним језиком, али језиком који су идеолошки послушници, уз помоћ стручних незналица систематски претварали (преко школе и мас-медија) у немушти говор, поцепали га и учинили средством људских неспоразума, међунационалног сукобљавања и свеколике несреће која је задесила југословенске народе и њихову државу последњих деценија.

Раније писани текстови, данас је очигледно, били су право-времена и јасна упозорења наступајућег зла. Ови потоњи опомињу да ирационални ланац још није прекинут, да незналице и смутљивци настављају своју немушту игру, да је могућа и већа несрећа од оне која је Србе, сукобљене са другима, данас снашла. То би, сумње не може бити, након цепања српскохрватског језика на српски, хрватски и “бошњачки” (и хрватско-српско-муслиманског рата), било даље разарање српског културног простора разбијањем српског језика на говорне варијетете и у том склопу претеће вештачко и насилно црногорско одвајање од српског националног стабла и својих аутентичних историјских корена.

Полазећи од става да заједнички (овог пута српски) језик треба да служи споразумевању људи, а не њиховом завађању, интеграцији српске културе, а не њеном разарању, историјском просперитету српског друштва, а не његовом сурвавању у амбис балканске предисторије – Петровић се оштро супротставља онима који неодговорно праве брљотине у језику, образовању и култури које доводе у питање достојанство, духовни интегритет, културни идентитет и историјску егзистенцију српског народа и државе.

Као родно место културе, језик је извор чија се чистота мора брижљиво чувати, што Петровић и чини у својим полемикама. Он спада у ону малобројну групу наших лингвиста који добро знају да смутње у језику никад не завршавају само на речима. Стога се овај његов рукопис не (до)тиче само језика него разоткрива идеолошке, психолошке и политичке механизме репродуковања неодговорне и неспособне власти посредством језика као основног средства људске комуникације и посредством школе као најважније културне установе.

Супротстављајући се "немуштом говору" Петровић је изричит у ставу да се "језик српскога народа може и мора звати једино **српским**. Он мисли да "сви други његови називи, а у последњих тридесетак година у оптицају их је било више, сведоче пре о надмоћи српскога духа над ситним туђим рачуницама, него о било чему другом..." (с.334). Међутим, прави проблем је управо тај однос између стварне или умишљене "надмоћи српског духа" и тих такозваних "ситних" али уистину веома крупних "туђих рачуница". То признаје и Драгољуб Петровић кад каже да српско-хрватско језичко повезивање није усређило ни Србе ни Хрвате. Иако никога није усређило, евидентно је, пак, да је оно за Хрвате било корисно, а за Србе кобно. Околност да су се Хрвати национално хомогенизовали на основама Вуковог српскога језика, потенцирала је, додуше, историјски комплекс народа који, како Крлежа рече, "тежи ротацији око туђих осовина, тражи некога да му се подреди, да потпише с њиме уговор и да се онда буну противу тога уговора".

Међутим, та иста "невитешка" околност погодовала је оном историјском току ствари који је последњих стотинак година удвостручио (можда и утростручио) хрватски национални корпус и његов "Lebensraum", а српски преполовио и окљаштрио са свих страна. То и Петровић истиче кад наводи парадигматичан исказ да у "српској приморској престоници" Дубровнику 1896, "до назад мало година... не бијаше настањених ни цигли један Хрват, а сада их има четири". А данас, после само једног века, не знамо да ли у Дубровнику има "цигли" четири Србина, али знамо да он сада није српски.

Најкрупније питање досадашње српске историје, али и најтежи данашњи проблем српског народа, јесте оно које циља на јасно уочљиву противуречност између виртуелне "надмоћи српског духа" и евидентног српског отпадништва у преломним

временима. Драгољуб Петровић на њега одговара на себи својствен начин. Он мисли да “зла памет у злим временима” доводи до “отпадничке несреће” за коју, у очајању тврди да је неким Србима “генетски потписана” (с.336). Феноменологију српског отпадництва Петровић оцртава познатим примерима оних херцеговачких Лубурића који још памте да су из Пиве, преко њиховог бискупа који је оставио писани документ “да смо сви ми Херцеговци прави Срби”, до Јована Пиље, који је пре две године “постао Хрват”, није чак ни име стигао да промени, али се у злочинима над Србима већ исказао као “велики Хрват”. Сви такви, а нарочито херцеговачки Хрвати и рашки муслимани (тзв. “санџаклије”) и данас су се истакли као они комплексиран типове који болест свога отпадництва “лече” немилосрдним уклањањем живих све-дока своје срамоте.

Петровићу најтеже од свега пада што се на српски народ и његов језик, поред “але и вране” које су се дигле последњих тридесетак година, дижу и “зеленашке црногорске перјанице”. Он зна да они “не умију другачије него аветно”, јер су управо они најтипичнији пример “зле памети у злом времену”. То су људи које ништа не обавезује, који ништа не знају и зато им је лако да причају свашта, да дописују Његоша, да га поучавају шта је мислио, да код Марка Миљанова проналазе расизам. Петровић их добро познаје и треба му веровати, али се баш зато, заједно с њим, морамо забринути због његове ледне слутње кад каже: “зебем пред могућношћу да српски језик најлакше не потоне у Српској Спарти.” А знамо, кад негде потоне језик, с њим потоне и све друго.

Драгољуб Петровић објашњава и актуелни склоп друштвених неприлика у којима се српском народу и његовом језику догађају овакви шокови од којих данас једва да опстаје: “После толико деценија идеолошке наркозе под којом је живео српски народ – буђење није могло бити другачије. Најтеже су то поднели наши, српски духовни анестетичари и испирачи мозга који су, затечени оним што их је снашло, почели да се понашају по обрасцу оног Шекспировог јунака који ни у тренуцима најтежег помрачења ума не заборавља да је краљ. Кад је, наиме, сваком постало јасно да је Југославија најтрагичнија српска заблуда, они су се истурили у први ред бораца за њено очување и за продужавање српске националне и духовне агоније. И не треба се, при том, заваравати: људи сужене свести и проширеног желуца, деценијама школовани на ‘тајним универзитетима’ а ‘проверавани’ на затво-

реним пленумима и партијским састанцима, нису се другачије могли понашати ни у промењеним околностима. Њима је било стало једино да сачувају власт – макар и над мртвим народом” (с. 330). Драгољуб Петровић се оваквима не чуди, али се чуди понашању умних људи међу Србима који су све знали, на све пристајали и зато смо као народ “на ономе што смо заслужили”.

Што се њега лично тиче, он је знао и није пристајао. Зато му је раније и било много теже него оним другим српским интелектуалцима, а данас му није ништа лакше него народу којем припада и језику који савесно и предано проучава и о којима пише. Ова књига нам документовано показије не само шта је последњих тридесетак година мислио, говорио и писао Драгољуб Петровић (а код њега је као код ретко кога ово троје било једно исто). Она, поред реченог, јесте и сведочанство српских духовних, језичких и политичких раскола, колективног посртања и личног усправљања. Многе Драгољубове идеје, овде изнете, призивају боља времена, одговорнију власт, паметнију школу, али и прозивају оне који би по сваку цену да владају “макар и над мртвим народом”. И антиципирају колективно усправљање народа и одбацивање немуштог језика којим су га они који су му се наметнули за вође заводили и још га заводе за “Голеш планину”.

Петар Милосављевић (Нови Сад)

АНТОЛОГИЈА САВРЕМЕНЕ ЦРНОГОРСКЕ ПРИПОВИЈЕТКЕ

*Реч на промоцији књиге Слободана Калезића и
Војислава Д. Никчевића у издању Обода са Цетиња и
Побједе из Подгорице, у библиотеци "Радослав Љумовић"
у Подгорици 7.3.1997. године*

Антологије су облици књижевне делатности чија је сврха да региструју постојање књижевних појава, да међу њима успоставе неки ред или да их прикажу према датим условима и виђењима приређивача.

Антологија савремене црногорске приповијетке сумира и приказује остварења Црногораца у области приповетке у периоду после Другог светског рата, дакле, у распону од пола века.

У антологији је, са по једном приповетком, заступљено 18 приповедача. То су: Радован Зоговић, Милован Ђилас, Михаило Ражнатовић, Стеван Булајић, Борислав Пекић, Сретен Асановић, Петар Ћетковић, Миодраг Ћупић, Исо Калач, Драгиша Калезић, Радослав Пајковић, Исак Калпачина, Вида Огњеновић, Слободан Војичић, Миодраг Вуковић, Бранимир Дубак, Гаро Јовановић и Гојко Челебић. Са по две приповетке заступљени су: Тамил Сијарић, Михаило Лалић, Миодраг Булатовић и Бранимир Шћепановић. Савремену црногорску приповетку, по приређивачима, репрезентује, дакле, 22 приповедача.

У инструктивном предговору на око петнаест страна, приређивачи *Антологије* напомињу да је приповетка, код Црногораца, за разлику од поезије, добила пуни замах тек после Другог светског рата и да је већ стекла значајну афирмацију; да је имала шта да каже о човеку уопште, а посебно о човеку са

црногорских простора. Предговор даје основе да се у савременој црногорској приповеци идентификују три генерације приповедача: најстарија, коју репрезентују Сијарић и Лалић; средња, коју репрезентују Булатовић, Пекић и Шћепановић; и она из које су најмлађи аутори заступљени у *Антологији* Гаро Јовановић и Гојко Челебић. Предговор сугерира и могућа разврставања у стилском погледу. Грубо узев, главне представнике социјалне књижевности могли бисмо да тражимо међу ауторима најстарије генерације; модернистичке у средњој, а код млађих представнике постмодернизма.

Овим запажањима могу се додати и друга, пре свега она која се тичу тема и језика. О збивањима из времена Другог светског рата, са партизанске тачке гледишта, пишу махом старији приповедачи а радња њихових прича се дешава углавном у црногорским пределима. У препознатљивим црногорским локалитетима одвија се радња и неких приповедака које говоре о мирнодопским временима. Међу овима има и оних које говоре о градским срединама, без локалних обележја (такве су, на пример, приповетке Ћупића и Пајковића), једна (Виде Огњеновић) збива се навојвођанским просторима, а две (Пекића и Челебића) у хронотопу Византије. За већину приповедака у овој *Антологији*, од Зоговићеве до Челебићеве, могло би да се каже да су писане лепим српским језиком и, још, да приповедачима реч иде од руке. Око две трећине приповедака писано је ијекавицом, а отприлике једна трећина екавицом.

Нека од запажања аутора Антологије, изнета у Предговору, заслуживала би посебне елелборације. Овде она могу да буду само поменути. Једно од њих јесте да „јунаци модерне црногорске прозе (од Булатовића до Дубака и Челебића) покушавају да спознају одакле у њима, истовремено, три нагона – за самоуништењем, за уништењем свих и свега и за инстинктом самоодржања“. Друго запажање је да „у казивању модерних црногорских приповједача нема бога“. Кажу приређивачи за најновије црногорске писце: „Свијет без бога и идеала, у коме постоје само жртвеници и жртве, то је свијет слободе, самоће, доживљаја самог себе – као једине и најмоћније силе“. Треће запажање је везано за појам деконструкције. И он се у овој *Антологији* испољава различито код старијих и млађих писаца. За оне прве приређивачи кажу: „Њихов принцип је развијање и усавршавање постојећег, дакле однос конструкције. Код млађих, међутим, општа тенденција је супротног смјера.

Однос традиције не састоји се у превазилажењу постојећег, његовим усавршавањем, већ његовом негацијом, разбијањем, деконструкцијом“. По мојим сазнањима та дубока духовна драма се збила негде између двојице од највећих које доноси ова књига: између Лалића и Булатовића. Лалић је био још писац који верује. Аутор *Хероја на магарицу*, Булатовић, један је од најизразитијих примера деконструкције пређашњег света који се држао на вери у логос и то не само у српској, већ и у светској књижевности.

2.

Предговор *Антологији* сав је окренут унутрашњем виђењу савремене црногорске приповетке; о могућем спољашњем виђењу, тј. о ширем контексту ове књижевне појаве, каже се тек нешто мало, практично само у једној реченици. На почетку другог пасуса констатује се, наиме, да се „претходних стотинак година у развоју приповијетке у Црној Гори (1850-1950) могу оцијентити као заостајање у односу на круг ове врсте прозе укупне српске књижевности, или у још ширем – литературе српскохрватског језика“. Иако кратко и без елаборације, у тој реченици је успостављен сасвим јасан однос црногорске приповетке, односно црногорске књижевности, према ширим целинама.

Питање односа црногорске и укупне српске књижевности, односно књижевности српског језика, а паралелно с тим и питање односа на линији Црногорци, остали Срби, Југословени, осветљавано је до сада различито. Ова *Антологија* отвара то питање на природан и прихватљив начин и у духу српске филолошке традиције.

Ево како је, на самом почетку 19. века, на то питање одговарао Доситеј Обрадовић: „Србљи се по различним краљевствима и провинцијама различно и називљу: по Србији Србијанци, по Босни Бошњаци, по Далмацији Далматинци, по Херцеговини Херцеговци и по Црној Гори Црногорци. Свуда једнако говоре, совершенно се и ласно разумеју“ итд. Срби су, по Доситејевом ставу, једна језичко-етничка целина, коју чини збир посебних делова, а један од тих делова су и Црногорци. Вук Караџић, Сарајлија, Његош, Љубиша, Змај, Јакшић, Лаза Костић, Миљанов имали су у основи исти став као и Доситеј. Црногорци су осталим Србима импоновали по томе што су борбом извојевали слободу на парчету своје земље. Култ Црне Горе негован је по васцелом Српству, а име

црногорско је поносно звучало камо год је допирало. Црногорски индивидуалитет и субјективитет је при том увек био истицан, једнако и од Црногораца и од осталих Срба.

Ствари су, међутим, почеле да добијају нешто другачији облик од стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно Југославије, а нарочито од стварања друге, Титове. У истим државним границама Црногорци су третирани као један од пет, а после и као један од шест конститутивних народа. Једно време су ти народи били набрајани по бројности, а други пут по абecedном реду. У оба набрајања Црногорци су некако добијали место најудаљеније од (осталих) Срба. Њима се признавао индивидуалитет, али је тај индивидуалитет приказиван на деконкретизован начин.

Педесетогодишњи период институционалног деконкретизовања Црногораца, али и Срба уопште, оставио је негативне последице које су се испојиле или као негирање црногорства у име српства или као порицање српске компоненте црногорском идентитету.

Живот је у том периоду учинио да су управо писци који данас на најлепши начин репрезентују црногорску приповетку, израстали превасходно у главном српском културном центру, Београду, као српски писци. Њима је на разне начине више пута упућивано питање да ли су Срби или Црногорци, да ли припадају српској или црногорској књижевности, а они су на то питање, сходно околностима, имали у нијансама различите одговоре. Али ако би се сви слојеви различитих одговора свели на оно битно, онда би један заједнички одговор гласио: да они нису ни само српски, ни само црногорски писци, већ и црногорски и српски истовремено.

У овој *Антологији* има једна приповетка Милована Ђиласа под насловом *Стапац и пјесма*. За њу је значајно и то што је писана 1966. године у затвору у Сремској Митровици. Приповетка говори о старим временима, али је за заточеног политичара Ђиласа њен проблем био актуелан. У приповеци се приказује како се Пипери и Ровци око нечега споре, како су, међутим, и једни и други Црногорци, тј. како су Црногорци категорија општија и обухватнија и од Пипера и од Роваца, али и како је појам Српства још шири од појма Црногорства. Тај проблем се у приповеци сагледава као однос појединачног, посебног и општег. Из тог односа произилази да неко ко је Ровчанин не мора да буде и Пипер, али

да су и Пипери и Ровчани Црногорци, а да су ови, заједно са другима који имају друга посебна имена, Срби. Овакво виђење било је несагласно са ставовима политичког естаблишмента у Ђиласово време када су и Црногорци и Словенци у односу према Србима подједнако третирани. Становиште Ђиласове приповетке, међутим, имало је упориште у историји и традицији.

Конкретан индивидуалитет и српске и црногорске књижевности неће се нарушити ако се за Миодрага Булатовића, на пример, каже да је црногорски, и српски и југословенски и светски писац. Свака од тих одредница се односи на неку од битних карактеристика која га одређује. Ова *Антологија* прављена је по том моделу: она приказује савремену црногорску приповетку, која је део једне шире целине, која је опет део једне шире целине. Ако она и није јасно дефинисла сваку од тих целина, односно тих тоталитета, она није ни угрозила њихов индивидуалитет и субјективитет.

3.

У *Антологију савремене црногорске приповетке*, без посебог образложења, укључена су и два писца који се зову Ђамил Сијарић и Исо Калач. У нормалним приликама, њихово укључивање у једну овакву антологију не би требало да изазове никакву посебну пажњу. У ненормалним околностима, међутим, у каквим ми још увек живимо, овај гест антологичара ипак треба позитивно оценити. Да су се антологичари поводили за тренутно важећим трендовима, Сијарић и Калач били би третирани само као муслимански писци, а у новијој варијанти као бошњачки писци, па даље и као писци који пишу бошњачким језиком.

Модерне европске нације у чијем окружењу живимо, биле су формиране на основу спознаје да популација која говори једним језиком чини једну националну заједницу. Немци су, другим речима, они који говоре једним језиком, без обзира на државе у којима живе и вере коју исповедају; Мађари су они који говоре мађарским језиком, Пољаци пољским, Чеси чешким, Словаци словачким. Исто тако су Шиптари сви који говоре шиптарским језиком, без обзира на то да ли су муслимани, католици или православци. Те исте ставове имали су и прваци српске филологије Доситеј и Вук и њихови следбеници. Вуков став о Србима три закона, закона грчкога, римскога и турскога, није ексклузивно

мишљење једног појединца, већ општи став који је уграђен у темеље европских нација. Вук је, укратко, сматрао да су Срби сви који говоре српским језиком. А српски језик био је за њега, као и за све слависте његовог времена, исто што и штокавско наречје. И Вук је, као и његови савременици слависти, разликовао српски и хрватски језик, а он је хрватским језиком сматрао чакавско и кајкавско наречје. Он никада није пристао да се за српски језик употребљава двочлани назив: српскохрватски, односно хрватски или српски.

Из приповедака Сијарића и Калача је јасно да су они по вери, и по неким језичким карактеристикама, нешто мало друго од писаца који су православни, или су атеисти, али се исто тако види и да они имају и нешто најдубље што нас повезује, а то је заједнички језик којим пишемо, којим говоримо и којим мислимо. Међу највеће српске писце свих времена спадају и Гундулић, и Андрић и Селимовић, који нису били православци. Ако хоћемо да се понашамо као европски народи, али и у складу са својом традицијом, природно је да се треба држати принципа који су општеважећи. Ова антологија је и у том погледу имала природан, очекивани став.

4.

Не бих могао да одговорим на питање: да ли би уместо приповедака које доноси ова *Антологија* могле да се нађу и неке друге, јер би за то требало боље да познајем грађу од које је она сачињена. Али ме је књига искрено заинтересовала за неке од писаца, поготово млађих на које није довољно обраћена пажња. Чини ми се да би она била потпунија и исправнија да је донела и приповетке Данила Киша и Новака Килибарде. Књиге ове врсте, међутим, нису значајне само по ономе што донесу у својим корицама, већ и по томе шта подстакну као предмет размишљања. С те тачке гледишта сматрам да појављивање ове књиге треба примити као крупан догађај чије ће последице бити плодне и трајне.

Први број часописа
Србистика / Serbica
штампан је уз финансијску помоћ
Фонда “Лутра”
у Београду.